acces la istorie

IMPERIUL OTOMAN *1450-1700*

Andrina Stiles

ALL

The Ottoman Empire, 1450-1700
Andrina Stiles
Copyright © 1989 Andrina Stiles
First published in English by Hodder & Stoughton.

Imperiul Otoman, 1450-1700
Andrina Stiles
Copyright © 1995, 1998, 2001 **BIC ALL**
Traducere: Felicia Pavel

Toate drepturile rezervate Editurii **BIC ALL**.
Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată fără permisiunea scrisă a Editurii **BIC ALL**.
Drepturile de distribuție în străinătate aparțin în exclusivitate Editurii **BIC ALL**.
All rights reserved. The distribution of this book outside Romania, without the written permission of **BIC ALL**, is strictly prohibited.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
STILES, ANDRINA
Imperiul Otoman, 1450-1700/Andrina Stiles. trad. Felicia Pavel - București: Editura BIC ALL, 2001
192 p.; 21 cm (Acces la istorie)
Tit. orig. (engl): The Ottoman Empire, 1450-1700
Bibliogr.
ISBN 973-571-352-7

I. Pavel, Felicia (trad.)

94(496)''1450/1700''

Editura **BIC ALL**
Bd. Timișoara nr. 58, sector 6
București, cod 76548
☎ 402 26 00
Fax: 402 26 10

Departamentul difuzare ☎ 402 26 20

Comenzi la: comenzi@all.ro
URL: http://www.all.ro

Redactor: Constantin Vlad
Procesare copertă: Daniel Țuțunel
Ilustrația copertei: *Mahomed al II-lea „Cuceritorul" (miniatură turcă din secolul al XV-lea)*

PRINTED IN HUNGARY, ALFÖLDI NYOMDA PLC.

Acces la istorie

IMPERIUL OTOMAN, 1450-1700

Andrina Stiles

Traducere de

Felicia Pavel

ALL

Cuprins

CAPITOLUL 1	**Imperiul Otoman la mijlocul secolului al XV-lea**	1
	1. Căderea Constantinopolului 1	
	2. Începuturile statului otoman 6	
	3. Otomani şi turci 7	
	4. Dezvoltarea imperiului 9	
	Îndrumări pentru studiu 15	
CAPITOLUL 2	**Expansiunea Imperiului Otoman 1450-1566**	17
	1. Mahomed Cuceritorul (Fatih) (1451-1481)	17
	2. Baiazid II (1481-1512)	19
	3. Selim I (1512-1520)	22
	4. Soliman Magnificul (Legiuitorul) (1520-1566)	25
	Îndrumări pentru studiu	39
CAPITOLUL 3	**Elemente determinante ale succesului otoman 1450-1566: sultanii**	42
	1. Succesiunea	43
	2. Mahomed Cuceritorul	46
	3. Soliman Magnificul	51
	Îndrumări pentru studiu	62
CAPITOLUL 4	**Elemente determinante ale succesului otoman 1450-1566: organizarea statului**	64
	1. *Devshirme*	64
	2. Ienicerii	67
	3. Sistemul timar şi spahiii feudali	71
	4. Structura socială	75
	5. Clasa conducătoare	77
	6. Economia	84
	7. Inamicul	86
	Îndrumări pentru studiu	90
CAPITOLUL 5	**Continuitatea Imperiului Otoman 1566-1700**	95
	1. Sucesorii lui Soliman 1566-1603	95
	2. Secolul al XVII-lea	102

3. Începutul declinului 1680-1700 106
Îndrumări pentru studiu 112

CAPITOLUL 6 **Elemente determinante ale declinului Imperiului Otoman** 115
1. Data declinului 115
2. Opinii otomane privind motivele declinului 116
3. Cauzele declinului 123
4. Recomandări privind reforma ale cărturarilor otomani contemporani 128
5. Era Köprolü 132
6. Declinul — a fost el rapid, continuu şi inevitabil? 135
Îndrumări pentru studiu 138

CAPITOLUL 7 **Imperiul privit din exterior şi din interior** 141
1. Relatări ale unor contemporani occidentali 141
2. Relatări otomane contemporane 145
Îndrumări pentru studiu 148

CAPITOLUL 8 **Impactul Imperiului Otoman asupra Europei** 149
1. "Marea Spaimă" 149
2. Influenţa otomanilor în Balcani 151
3. Conflictul cu Veneţia 154
4. "Evadarea către Vest" 155
5. Politica europeană 156
6. Impactul Europei asupra Imperiului Otoman 157
Îndrumări pentru studiu 159

Notele redacţiei române 161

Lista sultanilor otomani 176

Lecturi suplimentare 178

Surse de informaţii privind Imperiul Otoman în perioada 1450-1700 179

Bibliografie suplimentară 180

Glosar 182

PREFAȚĂ

Cititorului obișnuit

Deși seria „Acces la istorie" a fost inițiată pentru nevoile studenților interesați de subiect la nivel înalt de examinare, ea oferă o mulțime de lucruri interesante și cititorului obișnuit. Partea principală a cărții, ignorând Ghidul de studiu de la sfârșitul capitolelor, reprezintă un studiu ușor de citit și, în plus, atractiv asupra unui subiect coerent așa cum este el prezentat de istorici. În orice caz nu fiecare autor a urmărit să ofere o explicație clară asupra a ceea ce s-a petrecut în trecut (pentru a interesa și informa): s-a presupus că mulți cititori doresc să fie stimulați să gândească mai departe asupra subiectului și să-și formeze propriile lor opinii asupra importanței evenimentelor descrise și discutate (pentru a fi comparate). Astfel, deși nu se așteptă din partea autorului o cunoaștere apriorică a subiectului, el este tratat ca o persoană inteligentă care gândește. Autorul intenționează să împărtășească autorului o serie de idei și posibilități, mai degrabă decât să treacă printr-un șir de așa-numite „adevăruri istorice".

Studentului cititor

Există multe căi în care această colecție poate fi folosită de studenții ce studiază istoria la un nivel înalt. Ar fi bine, de aceea, să vă gândiți la propria voastră strategie înainte să începeți lucrul la această carte. Desigur strategia va fi diferită în funcție de țelul pe care vi l-ați propus și de timpul de studiu de care dispuneți.

Dacă, de exemplu, doriți să vă formați o idee generală asupra subiectului în cel mai scurt timp posibil, următoarele căi ar fi, probabil, cele mai eficiente:

1. Citiți capitolul 1 și gândiți-vă la conținutul lui.
2. Citiți Nota asupra capitolului "Expansiunea Imperiului Otoman" de la sfârșitul capitolului 2 și decideți dacă vă este util să citiți acest capitol.
3. Dacă da, citiți capitolul oprindu-vă la fiecare paragraf sau pentru a vă nota principalele puncte care au fost acoperite.
4. Repetați etapa a doua (și a treia acolo unde este necesar) pentru toate celelalte capitole.

Dacă totuşi doriţi să abordaţi în totalitate subiectul de faţă, luând în considerare, totuşi cât de mult timp este necesar pentru aceasta, puteţi profita urmând aceeaşi procedură pentru fiecare capitol după cum urmează:

1. Citiţi capitolul cât de repede puteţi şi de preferat tot odată.
2. Studiaţi diagrama fluxului evenimentelor de la sfârşitul capitolului asigurându-vă că înţelegeţi „forma" generală a ceea ce tocmai aţi citit.
3. Citiţi „Nota asupra capitolelor: (şi secţiunea de „Răspunsuri la întrebări de eseu" dacă există) şi decideţi ce anume mai aveţi de lucrat în capitolul respectiv. În secţiunile deosebit de importante ale cărţii va fi necesar să citiţi pentru a doua oară capitolul şi să vă opriţi la fiecare titlu şi *, să reflectaţi la ceea ce aţi citit şi să scrieţi un rezumat al acestora.
4. Abordaţi secţiunea „Întrebări bazate pe sursă". Uneori va fi deajuns să gândiţi doar asupra răspunsurilor, dar o înţelegere suplimentară se poate realiza forţându-vă să vă aşterneţi gândurile pe hârtie.

După ce aţi terminat principalele capitole ale cărţii studiaţi secţiunea „Lecturi suplimentare" şi hotărâţi ce lecturi suplimentare (dacă există) veţi face asupra subiectului.

Această carte şi-a propus să vă ajute să studiaţi atât într-un mod plăcut, cât şi cu succes. Dacă găsiţi o cale în care aceasta ar fi putut fi făcută mai eficient, vă rog să-mi scrieţi. Între timp sper că veţi câştiga mult din studiul istoriei.

Keith Randell

CAPITOLUL 1

Imperiul Otoman la mijlocul secolului al XV-lea

1. Căderea Constantinopolului

Pe 29 mai 1453, oraşul Constantinopol a căzut în mâinile otomanilor (mult mai cunoscuţi în acea perioadă în Apus sub numele de turci - vezi pag 7.). Acest deznodământ era de mult timp inevitabil şi totuşi el a reprezentat un şoc pentru Europa creştină.

Oraşul, numit astfel în cinstea împăratului Constantin cu peste o mie de ani în urmă[1], a fost întemeiat de romani pe bazele vechiului oraş Byzantion. Era situat pe un promontoriu de formă triunghiulară, înconjurat de apă din două părţi, având unul dintre cele mai frumoase porturi naturale din lume, Cornul de Aur. Aşezat între Europa şi Asia, era capitala a ceea ce mai exista din Imperiul Roman de Răsărit, sau aşa cum se mai numea încă, a Imperiului Bizantin. Oraşul decăzuse mult până la jumătatea secolului al XV-lea. Dintr-o populaţie ce număra peste un milion de locuitori în secolul al XII-lea, mai rămăseseră mai puţin de o sută de mii. Suburbiile, odată bogate, cu vile impunătoare, mănăstiri şi edificii publice reprezentau acum doar nişte sate, cu câteva case grupate în jurul unei biserici vechi, gata să se prăbuşească. Palatul imperial era, în mare parte, nelocuibil şi numai viaţa universitară mergea mai departe ca întotdeauna, studenţii continuând să uimească lumea cu inteligenţa lor sclipitoare.

În ianuarie 1453 noul sultan otoman, tânărul Mahomed II, şi-a reunit miniştrii şi le-a spus că Imperiul Otoman nu va fi niciodată sigur până când Constantinopolul nu se va afla în mâinile sale. Această afirmaţie nu era chiar adevărată. Oricât de dorită ar fi fost din punct de vedere politic, cucerirea Constantinopolului nu reprezenta o necesitate strategică, deoarece împăraţii bizantini erau deja, în fapt, vasali otomani[2] şi nu prezentau nici o ameninţare. Motivul principal ţinea de prestigiul său. Încercările anterioare, ale predecesorilor săi, eşuaseră datorită faptului că triplul zid masiv şi şanţul adânc (uscat) ce-l înconjura, lat de cca. 18 m, rezistaseră asediilor prelungite. Ambele părţi au început pregătirile. Sultanul a adunat o flotă numeroasă de galere şi alte vase de mici dimensiuni. Erau probabil, în total, cca. 130 de vase. Ele au traversat prin Dardanele şi au ancorat în Bosfor (vezi diagrama 1) la sfârşitul lui martie, în timp ce armata otomană, ce număra în jur de 150.000 de soldaţi, s-a adunat în Tracia, teritoriu situat la vest de oraş şi controlat de otomani. Era o armată

bine disciplinată şi bine echipată care dispunea de un număr de catapulte de tip nou, ce puteau proiecta blocuri de piatră cântărind mai mult de o jumătate de tonă. Sosirea acestor noi arme monstruoase a produs consternare în oraş. În plus, câteva cutremure mici urmate de o ploaie torenţială nu au contribuit la creşterea moralului apărătorilor oraşului care numărau doar aproximativ 4 000 de greci şi 2 000 de străini. Unicul eveniment încurajator l-a constituit sosirea vestitului soldat genovez Giovanni Giustiniani, un expert în apărarea oraşelor înconjurate de ziduri.

A doua zi de Paşti, luni, 2 aprilie 1453, primele trupe otomane au ajuns în apropierea zidurilor. În mai puţin de o săptămână cea mai mare parte a zidului exterior fusese distrusă de catapulte, deşi stricăciunile zilnice erau refăcute parţial noaptea, în mod superficial, de Giustiniani şi ajutoarele sale, folosind scânduri de lemn, butoaie vechi şi saci umpluţi cu pământ.

Mahomed s-a hotărât să găsească o cale pentru a dobândi controlul asupra portului natural, Cornul de Aur, fără a fi nevoit să ia cu asalt lanţul defensiv pe care creştinii îl construiseră la intrarea acestuia înainte de începerea asediului. El s-a decis asupra unui plan de campanie surprinzător. A construit sănii mari din lemn, pe care le-a scufundat în apă înainte de răsăritul soarelui. Jumătate din navele sale au fost fixate pe aceste sănii. Cu ajutorul scripeţilor vasele au fost aduse pe ţărm în siguranţă. Echipe formate din oameni şi animale de povară au tras şi împins aproximativ 70 de nave pe terenul abrupt până pe ţărmul portului. Agitând vâslele în aer, în sunet de trompete şi cu steagurile fluturând, această procesiune remarcabilă a ajuns la destinaţie.

Apărătorii au lansat un raid de noapte cu nave incendiare încercând să scape de vizitatorii nedoriţi, dar planul a fost trădat şi câteva nave creştine scufundate. La începutul lunii mai bombardamentul oraşului a continuat, la acesta adăugându-se încercările otomanilor de a săpa tuneluri şi de a mina zidurile ce mai rezistau încă. Otomanii au mai adus şi turnuri din lemn pe roţi, protejate în exterior de piei de animale. În cadrul fiecărui turn se afla o scară mobilă ce conducea la o platformă de înălţimea zidului exterior. Turnurile erau menite să ofere adăpost şi protecţie soldaţilor ce încercau să construiască punţi peste şanţul de apărare, până la zidul exterior, dar după ce apărătorii, la adăpostul întunericului au pus foc unuia dintre ele cauzând multe pierderi de vieţi omeneşti, turnurile au fost retrase din folosinţă.

Situaţia apărătorilor devenea gravă. Numărul persoanelor ucise era mic, dar mulţi fuseseră răniţi şi toţi sufereau de foame deoarece proviziile se reduceau continuu. Moralul fusese serios afectat de o serie de evenimente: furtuni cu descărcări electrice, ploi torenţiale, o eclipsă de lună şi un accident suferit de cea mai venerată dintre icoanele din oraş în cursul unei procesiuni. Şi otomanii deveniseră pesimişti în legătură cu sfârşitul asediului, iar sultanul începuse chiar o serie de negocieri cu împăratul[3]. Acestea nu au condus însă la nici un rezultat. Împăratul a refuzat să se predea în condiţiile impuse. În consecinţă

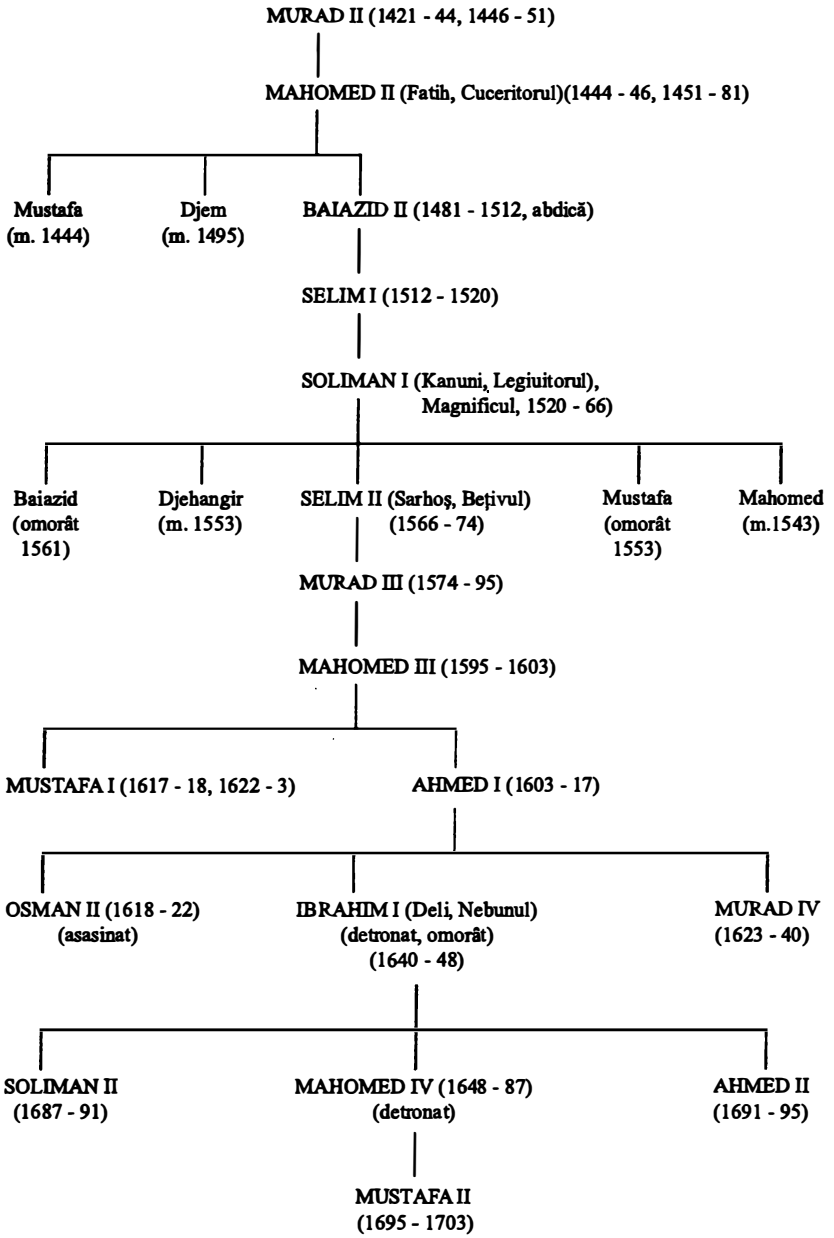
MURAD II (1421 - 44, 1446 - 51)
MAHOMED II (Fatih, Cuceritorul)(1444 - 46, 1451 - 81)
Mustafa (m. 1444)
Djem (m. 1495)
BAIAZID II (1481 - 1512, abdică)
SELIM I (1512 - 1520)
SOLIMAN I (Kanuni, Legiuitorul), Magnificul, 1520 - 66)
Baiazid (omorât 1561)
Djehangir (m. 1553)
SELIM II (Sarhoş, Beţivul) (1566 - 74)
Mustafa (omorât 1553)
Mahomed (m.1543)
MURAD III (1574 - 95)
MAHOMED III (1595 - 1603)
MUSTAFA I (1617 - 18, 1622 - 3)
AHMED I (1603 - 17)
OSMAN II (1618 - 22) (asasinat)
IBRAHIM I (Deli, Nebunul) (detronat, omorât) (1640 - 48)
MURAD IV (1623 - 40)
SOLIMAN II (1687 - 91)
MAHOMED IV (1648 - 87) (detronat)
AHMED II (1691 - 95)
MUSTAFA II (1695 - 1703)

Mahomed a ordonat un atac general asupra oraşului. Când totul era gata, el şi-a convocat comandanţii şi le-a vorbit despre datoria lor sfântă, ca discipoli ai Islamului, de a elibera oraşul din mâinile creştinilor necredincioşi.

Oraşul nu era inexpugnabil şi, în ciuda perioadelor grele prin care trecuse, era încă un loc bun de jefuit. În acelaşi timp, în interiorul oraşului, împăratul le vorbea cetăţenilor despre asaltul anticipat, îndemnându-i să lupte pentru „adevărata credinţă" împotriva musulmanilor necredincioşi.

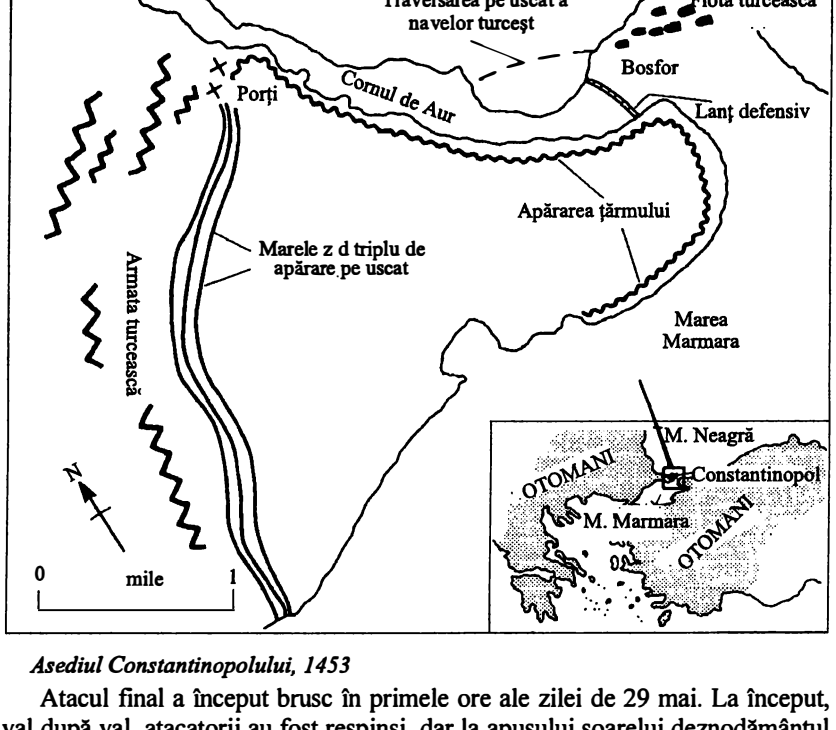

Asediul Constantinopolului, 1453

Atacul final a început brusc în primele ore ale zilei de 29 mai. La început, val după val, atacatorii au fost respinşi, dar la apusului soarelui deznodământul s-a produs deodată şi pe neaşteptate. Giustiniani, comandantul creştinilor, a fost grav rănit. El şi-a pierdut curajul şi i-a rugat pe tovarăşii săi să-l îndepărteze de pe câmpul de luptă. Cei care îl păzeau l-au dus printr-o poartă mică pe o navă genoveză. Soldaţii genovezi pe care îi adusese cu el l-au văzut plecând şi, înainte ca poarta să poată fi închisă din nou, au ieşit după el. Aproape în acelaşi timp un grup de cca. 50 de ieniceri au descoperit o altă poartă mică, care nu fusese baricadată. Ei şi-au croit drum dincolo de zid, au urcat treptele până în vârf şi au înălţat steagul otoman. Panica a izbucnit printre toţi apărătorii de-a lungul zidului. Împăratul a fost doborât şi ucis în confuzia care s-a creat în

interiorul oraşului. În istorisirile ulterioare se spunea că, potrivit obiceiurilor otomane în legătură cu prizonierii, capul împăratului a fost tăiat şi dus sultanului, care a ordonat să fie îmbălsămat şi arătat lumii islamice. Un trup fără cap, descoperit mai târziu, a fost identificat ca aparţinând împăratului după vulturul imperial bizantin brodat pe ciorapii săi. Mahomed al II-lea nu a fost numai cuceritorul Constantinopolului, ci a devenit şi succesorul ultimului împărat grec. Se spune că el s-a plimbat melancolic printre ruinele palatului imperial citând cuvintele unui poet persan: „Păianjenul înveleşte în pânza sa palatul Cezarilor, din ale cărui turnuri răzbate în noapte strigătul bufniţei..."

Unii dintre creştinii învinşi au reuşit să ajungă la navele rămase care mai erau ancorate încă în apropierea lanţului defensiv şi să scape cu bine.

În oraş au urmat obişnuitele trei zile de jaf neîngrădit, pradă, violuri şi crime permise soldaţilor (şi marinarilor) de legea islamică în orice oraş care refuzase să se predea şi fusese nevoie să fie cucerit prin forţă. Mai târziu au fost luaţi prizonieri pentru a fi transformaţi în sclavi. Palatul imperial a fost jefuit, cărţile şi icoanele arse, bijuteriile furate, marmura şi mozaicurile sparte. Bisericile au fost deposedate de comori, depozitele de-a lungul Cornului de Aur golite de mărfuri şi magazinele din bazar jefuite. Civilii care-şi căutaseră adăpost în marea catedrală Sf. Sofia (Sf. Înţelepciune) au fost încercuiţi şi omorâţi. Casele particulare au fost jefuite, iar bunurile găsite însuşite ca pradă legitimă, împreună cu posesorii lor.

La sfârşitul celor 3 zile, Mahomed a restabilit ordinea şi a trasat sarcina reconstruirii oraşului pe care l-a numit Istanbul, versiunea otomană a cuvintelor greceşti „stin poli" însemnând „în oraş". Sfânta Sofia a fost transformată într-o moschee, Aya Sofia. A fost construit un palat nou, iar casele şi magazinele au fost refăcute. Oraşul a prosperat şi pe parcursul unui secol populaţia a crescut la 750.000 locuitori, devenind astfel unul dintre cele mai mari oraşe ale Europei.

a) Surse de informaţii

De unde cunoaştem atât de multe lucruri despre căderea Constantinopolului? Avem şansa să deţinem relatări directe despre ceea ce s-a întâmplat, provenind din câteva surse contemporane. Cea mai detaliată şi probabil cea mai credibilă a fost scrisă de un grec, Georgios Sphrantzes[4], care s-a aflat în oraş în timpul asediului şi care şi-a scris impresiile destul de repede după ce evenimentele descrise luaseră sfârşit. El se căsătorise cu o membră a familiei imperiale bizantine şi devenise confidentul împăratului. Ocupând o poziţie din care putea şti ceea ce se întâmplă, el a descris totul într-o manieră narativă riguroasă şi aparent obiectivă.

Mulţi alţi cronicari europeni au descris asediul, dar abia peste câţiva ani, majoritatea neparticipând direct la desfăşurarea evenimentelor. O excepţie a constituit-o Nicolň Barbaro, doctor pe o navă venetiană, care a ţinut un jurnal din care putem afla succesiunea cronologică a evenimentelor, în timp ce o altă persoană, un preot genovez, care şi el s-a aflat în oraş, a descris faptele

petrecute la numai 6 săptămâni după cucerirea oraşului, când acestea încă mai erau proaspete în memoria sa. Toate aceste surse oferă desigur o relatare asupra evenimentelor privite din punctul de vedere al europenilor, iar simpatia acestora faţă de apărătorii creştini învinşi este naturală. Din nefericire sursele otomane sunt disparate şi dezamăgitoare. Chiar şi cele mai bune relatări au fost scrise la mai mult de un secol de la evenimente.

b) Efectele asupra Europei

Două săptămâni după căderea Constantinopolului veştile au ajuns în Creta. Ele au fost aduse de trei din vasele care scăpaseră din Cornul de Aur şi au fost primite cu groază: „niciodată nu s-a întâmplat şi nu se va mai întâmpla ceva mai îngrozitor". La sfârşitul lui iunie refugiaţii soseau în Veneţia. La mijlocul lui iulie veştile au ajuns la Neapole şi Roma şi, de acolo, s-au răspândit în restul Europei.

Incredibilul se produsese; Constantinopolul, marele oraş creştin, echivalentul răsăritean al Romei, se afla în mâinile musulmanilor. Se părea că răspunsul trebuie să fie o cruciadă. Papa şi împăratul Sfântului Imperiu Roman începuseră să facă planurile corespunzătoare. Cea mai mare parte a nobilimii europene era nehotărâtă în legătură cu o altă cruciadă împotriva otomanilor, amintindu-şi de înfrângerea zdrobitoare de la Nicopole din 1396. Slujbele ameninţătoare ale cardinalului de Siena nu au provocat nici ele nici o reacţie: „Deja Mahomed guvernează printre noi, deja săbiile turcilor atârnă deasupra capetelor noastre, deja Marea Neagră este aproape de noi. Între timp noi trăim în discordie şi duşmănie... Ce bine ar fi dacă am întoarce săbiile noastre împotriva duşmanilor credinţei noastre". Puterile creştine ale Europei nu au reuşit să acţioneze pentru a salva oraşul Constantinopol pur şi simplu datorită faptului că nu erau dornice să se unească şi să lupte pentru apărarea credinţei lor. Privilegiile în domeniul comerţului cu Imperiul Otoman, de care se bucurau mulţi conducători creştini şi care le aduceau profituri, i-au făcut pe aceştia să se retragă din confruntările militare cu sultanul. Cucerind Constantinopolul, Mahomed putea să înainteze spre alte noi cuceriri. Unul după altul fostele teritorii ale Imperiului Bizantin au căzut victime armatelor sale şi, până la sfârşitul anului 1461, Imperiul Bizantin nu mai exista (vezi harta pag. 13 şi, de asemenea, cap.2 pentru detalii suplimentare privind cuceririle lui Mahomed).

Cum au ajuns otomanii în situaţia de a putea ameninţa în acest fel Europa? Cine erau ei şi de unde veneau?

2. Începuturile statului otoman

Pe cel mai înalt deal din Istanbul se află Suleimaniye, marea moschee construită de Soliman Magnificul după planurile faimosului său arhitect, Sinan, şi terminată în 1557. Moscheea are 10 galerii şi 4 minarete de unde este

propovăduită credinţa. Sinan nu a ales acest loc la întâmplare. Ele sunt o aluzie la faptul că Soliman a fost al zecelea sultan al dinastiei otomane şi al patrulea care a domnit peste oraş după cucerirea sa în 1453.

Soliman era descendentul lui Osman, întemeietor al dinastiei osmanlâilor sau otomanilor care au condus în primul sfert al secolului al XIV-lea unul din statele mici de frontieră din vestul Anatoliei (Turcia modernă). Originea acestor state se regăseşte în stepele Asiei Centrale unde trăiau câteva triburi nomade (turcoman[5]). Aceşti oameni au fost împinşi treptat tot mai mult spre vest de migraţiunile succesive ale mongolilor. Erau societăţi războinice, cu conducători ce moşteneau poziţia lor în societate şi cărora toţi membrii le datorau credinţă personală. Unii dintre ei s-au stabilit în oazele situate în apropiere de Marea Caspică şi au început negoţul cu animale, blănuri şi captivi cu musulmanii, spre sud şi spre vest. Turcii veniseră anterior în contact cu musulmanii în cursul raidurilor de la graniţă şi se întâlniseră întâmplător cu credincioşii musulmani pelerini, dar contactele cu negustorii musulmani sunt cele care par să fi avut influenţa cea mai mare în convertirea lor la Islam. Până la sfârşitul secolului al X-lea, religia islamică era puternic răspândită printre ei.

Curând după aceasta ei au început, în serviciul căpeteniilor războinice selgiucide, să pătrundă în teritoriile musulmane din sud. Selgiucizii, cu turcii pe urmele lor, au cotropit Persia şi s-au mutat apoi spre vest în inima teritoriului islamic, cucerind importantul centru religios de la Bagdad în 1055 şi construind propriul lor imperiu islamic. Turcilor le plăcea viaţa de război şi nu erau dornici să se aşeze pentru mult timp. În cursul secolului al XII-lea ei au început să avanseze în vestul Anatoliei, realizând raiduri şi jefuind teritorii care încă aparţineau Imperiului Bizantin. Turcii musulmani erau stimulaţi în plus de faptul că acestui război împotriva vecinilor nemusulmani îi putea fi conferit un înveliş de respectabilitate deoarece, potrivit Coranului, ei aveau datoria sfântă să extindă teritoriile musulmane (*Dâr ul-Islam* - „Casa Islamului") peste cele nemusulmane (*Dâr ul-harb* - „Casa Războiului").

Bunurile capturate într-un raid (*ghaza*) împotriva creştinilor erau, potrivit legilor religiei islamice (*sheriat*) pradă bogată şi orice prizonier putea fi omorât sau transformat în sclav. Raidurile lor au devenit mai frecvente şi mai periculoase odată cu trecerea timpului şi, până la mijlocul secolului al XIII-lea, Anatolia apuseană se afla aproape în întregime în mâinile emirilor turci *ghazi* (principii războiului) cum era Osman. Emiratul său era mic şi fără importanţă, dar a fost cel care a supravieţuit şi le-a absorbit pe toate celelalte pentru a deveni Imperiul Otoman (vezi pag. 9-10).

3. Otomani şi turci

În majoritatea scrierilor istoricilor occidentali termenii „turc" şi „otoman" sunt utilizaţi alternativ, ca şi când ar avea acelaşi sens. Există însă o diferenţă

importantă deoarece majoritatea turcilor nu erau otomani (şi majoritatea otomanilor nu erau turci).

Termenul „otoman" a avut iniţial un înţeles pur dinastic - familia şi descendenţii lui Osman[6] - dar a ajuns să includă şi pe urmaşii şi sprijinitorii săi, fie că erau sau nu rude de sânge cu el (la fel cum membrii unui clan scoţian îşi luau numele de familie al şefului lor, deşi nu erau rude de sânge). Mai târziu, termenul a dobândit un sens suplimentar, social şi cultural. A fi otoman însemna a fi membru al unei elite privilegiate în cadrul clasei *askeri* (militar/conducător), deosebindu-se prin educaţia avansată şi prin instrucţia îndelungată de ceilalţi membri ai clasei *askeri*.

Pentru „a fi un otoman" o persoană trebuia să îndeplinească trei condiţii: să servească statul, să slujească credinţa şi să afle „calea otomană". A servi statul însemna să lucreze pentru guvern pe un post ce conferea responsabilitate civilă sau militară şi prestigiu; slujirea credinţei însemna să fii pur şi simplu musulman şi să respecţi învăţăturile Islamului, în timp ce „aflarea căii otomane" presupune înţelegerea deplină şi cunoaşterea tradiţiilor superioare ale Islamului. Aceasta necesita o educaţie îndelungată ce viza toate aspectele, politic, administrativ, legal, financiar şi educaţional, ale civilizaţiei şi culturii musulmane şi s-a realizat de-a lungul secolelor. A fost nevoie de o tradiţie religioasă absolută, de acceptarea unei structuri de clasă rigide şi de un comportament permanent în strictă concordanţă cu datinile şi obiceiurile musulmane tradiţionale. În plus, se cerea cunoaşterea fluentă a limbii osmane (osmanli) care avea la bază limba turcă, dar suferise largi influenţe arabe şi persane. Aceasta a fost folosită ca limbă de guvernare şi a fost total inaccesibilă turcilor obişnuiţi. Un otoman trebuia, de asemenea, să poată vorbi, citi şi scrie în persană (pentru poezie) şi arabă (pentru religie).

Cum devenea cineva otoman? Cea mai uşoară cale pentru un băiat născut nemusulman era prin *devshirme* (tributul în băieţi creştini plătit de teritoriile otomane din Balcani -vezi pag. 66). El urma să devină musulman şi să primească o educaţie corespunzătoare, prin intermediul sistemului existent în cadrul palatului, care îi dădea posibilitatea să devină fie un ienicer (ceea ce i-ar fi asigurat cel puţin un loc în clasa *askeri*) fie un birocrat în guvernul central sau regional (ceea ce i-ar fi asigurat un loc în elita otomană). Acelaşi procedeu putea fi urmat de nemusulmanii care pătrundeau în sistem ca prizonieri de război sau prin pieţele de sclavi.

Pentru un băiat născut musulman (dar fără a fi membru al clasei *askeri*) era mult mai dificil. Este adevărat că era corespunzător din punctul de vedere al religiei, dar încercarea de a te ridica din *re'aya* (clasa supusă) prezenta o serie de probleme, ce puteau fi rezolvate numai găsind un sponsor otoman destul de repede pentru a face posibilă o educaţie corespunzătoare. Acest lucru era extrem de dificil de realizat. În zilele de început ale imperiului un tânăr voluntar musulman putea să se distingă luptând în armata sultanului,

dobândind un *timar* şi devenind astfel *sipahi* (spahiu) şi membru al clasei *askeri*. Aceasta nu se întâmpla prea des şi, după prima jumătate secolului al XVI-lea, aproape niciodată. Mai exista o problemă pentru un băiat născut musulman, chiar pentru unul provenind din clasa *askeri*. Majoritatea otomanilor care erau membri ai casei sultanului în sensul cel mai larg, erau robi (cel puţin de la începutul secolului al XV-lea până la sfârşitul secolului al XVI-lea). Nici o persoană născută musulmană nu putea să fie adusă în stare de robie. De aceea calea de promovare pentru un băiat născut musulman era în mod normal prin *ulema* (instituţia religioasă) el putând în acest mod să devină profesor, judecător sau scrib. Cu toate acestea calitatea de membru al *ulema* nu conferea aceeaşi autoritate sau prestigiu ca şi serviciul guvernamental şi era considerată pe planul al doilea. Se considera că nici o persoană liberă născută în religia musulmană nu putea fi angajată în serviciul guvernamental direct în secolul al XVI-lea. Cercetări recente au arătat că acest lucru nu era adevărat. Se întâmpla adeseori ca, în urma unei educaţii corespunzătoare, băieţii născuţi în clasa *askeri* să fie ajutaţi de taţii lor în realizarea unor cariere în cadrul guvernului central sau regional, scurtcircuitând astfel sistemul robilor. La mijlocul secolului al XVII-lea sfârşitul sistemului *devshirme* (robia) a însemnat admiterea, în mod obişnuit, a băieţilor musulmani în serviciu guvernamental direct.

Rezumând relaţia otoman-turc rezultă că:

1. Otomanii reprezentau elita conducătoare, parte a clasei (militare) *askeri*, fiind de obicei de rasă europeană, născuţi creştini şi convertiţi la religia islamică, educaţi, puţini ca număr, robi, dar având multă putere şi scutiţi de impozite. Ei vorbeau limba osmanli.

2. Membrii clasei *askeri*, născuţi musulmani erau, până la jumătatea secolului al XVII-lea, fie membri ai *ulema* (ierarhia religioasă) fie spahii feudali. Erau oameni liberi.

3. Turcii erau turcomani, de rasă musulmană, ţărani din Anatolia, ignoranţi, săraci, numeroşi, născuţi liberi, dar fără putere, o parte a clasei *re'aya* plătitoare de impozit. Erau puternic legaţi de pământ. Vorbeau turceşte şi erau disprețuiţi de otomani.

4. Clasa ţăranilor plătitori de impozit din Balcani formată din grupul *re'aya*, turci născuţi musulmani şi stabiliţi cu forţa în acele locuri şi grupul *zimmi*, persoane de altă religie decât cea musulmană, de origine slavă, greacă etc. Erau liberi dar legaţi de pământ.

4. Dezvoltarea imperiului

Emiratul lui Osman situat în nord-vestul Anatoliei şi în vecinătatea zonei bizantine de protecţie a Constantinopolului s-a confruntat cu pericole mai mari decât alte emirate din regiune. Faptul că şi-a menţinut şi extins frontie-

rele s-a datorat conducerii lui Osman. Faima sa s-a răspândit şi oastea sa de *ghazi* a învins o numeroasă armată bizantină în anul 1301. Ghazi din alte regiuni, în frunte cu liderii lor (bei) au venit să i se alăture. Ei au acceptat rolul său de conducător şi i-au devenit credincioşi, în schimbul dreptului de a participa la raidurile sale, de unde obţineau o pradă bogată.

a) Primii paşi în Europa

Osman şi fiul său Orhan au cucerit oraş după oraş, în nord-vestul Anatoliei. Unul dintre ele, Bursa, a devenit capitala lor şi astăzi este încă faimos pentru moscheele pe care ei le-au construit. În 1336 au intrat în stăpânirea unui emirat învecinat, care le-a oferit teritorii pe coastele Mării Marmara şi ale Mării Egee. Acum drumul spre Europa rămânea liber — numai câteva mile mai departe, dincolo de Dardanele.

Peste câţiva ani, în toiul unui război civil, împăratul bizantin solicita ajutorul militar al otomanilor. Prima aventură otomană în Rumelia („pământul romanilor" cum îl numeau ei) începuse. Totul a fost bine până când, după terminarea campaniei, otomanii au refuzat să părăsească tabăra pe care şi-o stabiliseră în apropiere de Gallipoli. În 1354, o serie de cutremure a distrus cea mai mare parte a oraşului Gallipoli şi câteva oraşe din apropiere. Deoarece locuitorii au fugit din calea distrugerilor, otomanii, care încă îşi mai aveau tabăra în vecinătate, s-au mutat în oraşele ruinate, le-au fortificat şi au adus şi întăriri din Anatolia. Frontiera otomană se schimba permanent pe teritoriul Europei, dar nu rămânea stabilă pentru mult timp. Odată cu avansarea otomanilor în Balcani în cursul următorilor treizeci de ani[7], noile teritorii cucerite au fost rapid colonizate cu turci aduşi din Anatolia. Capitala a fost mutată de la Bursa la Edirne (Adrianopol), adică din Anatolia în Europa. Intenţiile otomanilor erau clare. Ei se aflau în Europa pentru a rămâne aici.

b) Modele de cucerire

Condiţiile geografice au favorizat primele cuceriri otomane în Europa. În ciuda munţilor, căile de trecere pentru armate nu erau dificil de găsit. Foarte importantă era valea fluviului Dunărea. Odată ce Dunărea fusese atinsă pe undeva prin zona numită Poarta de Fier[8] (vezi harta, pag. 13) drumul spre apus, spre Ungaria şi Europa Centrală, rămânea deschis. Invadatorii puteau să se întoarcă cu uşurinţă spre răsărit, să intre în Moldova şi Valahia şi apoi să meargă mai departe spre ţărmul Mării Negre.

Metoda de atac otomană îndreptată în 3 direcţii îi condusese pe aceştia în vest, pe un drum vechi, spre Albania şi coasta Adriaticii, în sud, spre Grecia, în portul şi oraşul Salonic şi, în nord de-a lungul drumului spre Belgrad, peste

trecătorile montane în Serbia şi în Bulgaria. Până la sfârşitul secolului al XIV-lea controlau principalele căi de acces în Balcani. Aşa cum făcuseră la Gallipoli, ei au adus ţărani din Anatolia pentru a se stabili de-a lungul acestor drumuri şi a lucra pământul. Îndeosebi zonele de frontieră erau dens populate de aceşti imigranţi turci şi ofereau o bază fermă pentru guvernarea otomană.

În această perioadă de cuceriri, otomanii au avut nu numai avantajul condiţiilor geografice favorabile ci şi al instabilităţii politice din Balcani. Imperiul Bizantin se afla în declin datorită politicii de descentralizare — transmiterea puterii către conducătorii locali — a cărei aplicare începuse în prima parte a secolului al XIV-lea. Aceşti conducători semi-independenţi, despoţii, controlau cea mai mare parte a Greciei. Autoritatea împăratului fusese şi mai mult redusă de luptele dinastice — în acelaşi timp existau patru „împăraţi" diferiţi care luptau pentru putere. În anul 1400, ca urmare a cuceririlor otomane, numai Macedonia şi Tracia se mai aflau sub stăpânirea directă a Imperiului Bizantin, iar împăratul devenise un vasal otoman[9].

Otomanii nu erau singurii care profitau de slăbirea Imperiului Bizantin în secolului al XIV-lea. Sârbii, în primul rând, profitau de asemenea. Imperiul lor a fost întemeiat în anii 1340 - 1350 prin cucerirea Macedoniei, Albaniei şi Epirului în timp ce legăturile familiei regale le asigurau controlul asupra Bulgariei. Regele Serbiei s-a proclamat el însuşi împărat al sârbilor şi grecilor[10]. Imperiul său nu i-a supravieţuit însă multă vreme. Sub conducerea slabilor săi succesori, imperiul s-a dezintegrat şi a constituit o pradă uşoară pentru o altă forţă politică majoră din Balcani, Ungaria. Ludovic cel Mare, care era şi rege al Poloniei, a profitat din plin de condiţiile haotice din Serbia şi, în 1380, a cucerit Dalmaţia, Bosnia, nordul Serbiei şi nord-estul Bulgariei, şi a obligat Moldova şi Valahia să-l recunoască ca suzeran. Aceste cuceriri au oferit Ungariei, cel puţin pentru un timp, o zonă de tampon împotriva înaintării otomane[11].

Prezenţa unui număr de centre comerciale bine întemeiate, dar rivale, veneţiene şi genoveze, în Grecia şi în insulele Mării Egee a creat complicaţii suplimentare în Balcani (vezi harta pag. 13).

Pe lângă avantajele geografice şi politice, otomanii erau extrem de hotărâţi, urmărind să restabilească, cu ajutorul forţei militare a ienicerilor, ordinea şi să dobândească victoria generală în Balcani până la jumătatea secolului al XV-lea.

Au existau două stadii în cucerirea de către otomani a unor teritorii noi. Mai întâi stabileau un anumit grad de control politic, de regulă sub forma suzeranităţii. În teritoriile ocupate otomanii impuneau o altă familie conducătoare, ce corespundea pretenţiilor lor, aleasă de obicei din rândul nobilimii locale, conferindu-i statutul de vasal plătitor al unui tribut. Tributul se materializa de obicei în asigurarea trupelor pentru campaniile otomane ori de câte ori era necesar, în schimbul său statul vasal menţinându-şi independenţa şi

identitatea politică a teritoriilor sale. Unele zone din Balcani — Valahia, Moldova şi Transilvania, au rămas state vasale, nefiind încorporate direct în cadrul Imperiului Otoman. De regulă, al doilea pas îl reprezenta înlăturarea conducătorului vasal, anexarea teritoriului la Imperiul Otoman şi impunerea controlului politic direct. Aceasta presupunea şi introducerea sistemului *timar* (vezi pag. 71) care se concretiza în asigurarea unor trupe de cavalerie bine echipate ce aveau şi sarcina administrării provinciei şi a încasării birurilor.

Otomanii au avut şansa să nu întâmpine nici o opoziţie majoră în Balcani la începutul perioadei de cuceriri. Dacă ar fi întâmpinat, situaţia ar fi fost mult diferită, deoarece otomanii erau adeseori foarte vulnerabili datorită liniilor lungi de comunicaţie şi aprovizionare ce puteau fi distruse sau întrerupte cu uşurinţă. De ce a existat o opoziţie atât de slabă? Ţărănimea fusese oprimată foarte puternic de nobilii feudali pretutindeni în Balcani. Acolo unde se instaurase guvernarea otomană directă, ţăranii beneficiau de un regim mult mai tolerant în majoritatea cazurilor. Birurile erau stabilite mai corect şi mai scăzute. Numărul zilelor de muncă fusese redus şi nu mai depindea de capriciile proprietarului de pământ. Până la sfârşitul secolului al XIV-lea, otomanii impuseseră un sistem de guvernare puternic centralizată şi bine organizată care acţiona în favoarea ţăranilor. Atitudinea guvernului faţă de cei care nu erau de religie musulmană era tolerantă. Biserica Ortodoxă, căreia îi erau supuşi majoritatea ţăranilor, a fost recunoscută în mod oficial şi deşi Biserica Catolică, la care aderaseră cei mai mulţi dintre nobili[12] era interzisă, nu se putea vorbi de o persecuţie religioasă sau de presiuni pentru convertirea la religia islamică (altele decât unele avantaje legate de biruri). Nobilii care li s-au împotrivit în mod deschis au fost lichidaţi de către otomani, dar ceilalţi (o minoritate) care nu li s-au opus, beneficiau de *timar* (vezi pag 71.). Pacea şi stabilitatea pe care stăpânirea otomană le-a adus în Balcani (Pax Ottomanica) erau binevenite după guvernările slabe şi haosul politic din secolul precedent. Deşi au existat şi o serie de dezavantaje, acestea, în ciuda ororilor prezentate de propaganda occidentală contemporană, au fost compensate de avantaje (vezi pag. 151).

c) Anatolia

În Anatolia otomanii au folosit aceleaşi metode de cucerire, deşi situaţia era mai complicată datorită aspectelor religioase. Legea islamică interzice incursiunile războinice asupra altor musulmani, iar înaintarea armatei sultanului în estul Anatoliei a fost puternic criticată de către karamanizi. Aceştia erau membri ai triburilor turcmene care se stabiliseră în vechea capitală selgiucidă de la Iconium

Dificultăţile create de karamanizi, apărute în acelaşi timp cu declanşarea unei revolte în Balcani, în 1388, au ridicat o problemă serioasă care avea să-i

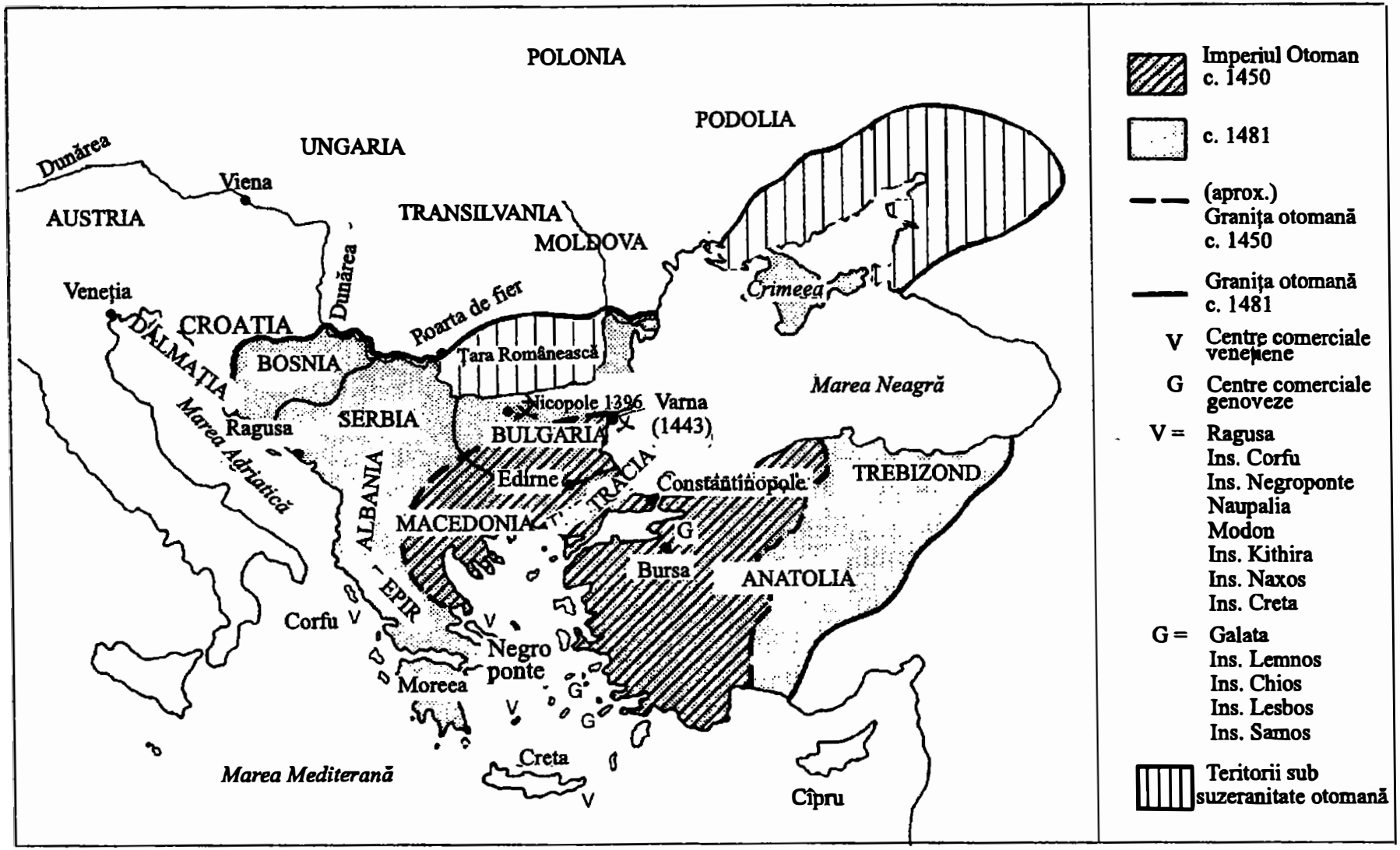

Geografia politică a Balcanilor, 1450-81

chinuie îndelung pe otomani şi pe care ei nu au rezolvat-o niciodată în mod satisfăcător: Imperiul Otoman era un stat care trebuia să lupte pe două fronturi având armată numai pentru un front. Tulburările apărute fie în Balcani, fie în Anatolia în timp ce se desfăşura o campanie în cealaltă parte, obligau la terminarea rapidă a conflictului pentru a putea transporta trupe şi echipament pe celălalt front şi, mai ales, pentru ca sultanul să se poată deplasa şi el acolo. Sultanul trebuia să-şi conducă armata în luptă personal pentru a menţine imaginea de mare lider *ghazi*, lărgind continuu „Casa Islamului" în defavoarea „Casei Războiului".

d) Dezastrul de la Ankara

La sfârşitul secolului al XIV-lea, Baiazid I, care reuşise să extindă puterea otomană atât în Anatolia cât şi în Balcani, a planificat să cucerească Constantinopolul pentru a unifica cele două jumătăţi ale imperiului său. În 1394 el a început asediul. Europa apuseană, întrerupând disputele obişnuite, a lansat o cruciadă pentru salvarea oraşului. Armata cruciaţilor a ajuns la Buda, pornind apoi pe Dunăre în jos. Baiazid s-a deplasat rapid spre Constantinopol, tăindu-le calea la Nicopole. Acolo, în septembrie 1396 creştinii au fost zdrobiţi în trei ore şi astfel, odată cu ei, s-a stins şi ultima cruciadă adevărată.

Reputaţia lui Baiazid de „Fulgerul" a sporit prin această victorie, el continuând apoi cu anexarea teritoriilor karamanide din Anatolia. În 1398 el controla aproape tot Imperiul Bizantin cu excepţia Constantinopolului, al cărui asediu continua. Poate că ar fi reuşit să-l cucerească în cele din urmă, dacă acţiunea sa nu ar fi fost întreruptă de ivirea pe scenă nu a unei armate din apus, ci a unui aventurier şi războinic remarcabil din răsărit, Timur Lenk (Timur Şchiopul), cunoscut în vest ca Tamburlaine, care îşi construise propriul imperiu subjugând cea mai mare parte a Persiei şi invadând apoi Anatolia. O ciocnire cu Baiazid era inevitabilă. În iunie 1402 ea s-a produs în apropiere de Ankara. Otomanii au fost învinşi şi Baiazid luat prizonier. El a murit un an mai târziu, lăsând Imperiul Otoman încorporat în domeniile lui Timur[13].

Cu toate acestea el a lăsat în urma sa o moştenire importantă, concretizată în crearea unui sistem de guvernare centralizată şi în transformarea statului otoman într-o monarhie islamică tradiţională. Acestea vor fi bazele pe care vor continua să construiască Mahomed Cuceritorul şi Soliman Magnificul.

e) „Interregnum" şi refacere

Decada 1403-1413 este numită de istoricii turci, „interregnum". A fost o perioadă de tulburări. Când Timur a murit, fiii lui Baiazid au început lupta pentru putere. Aceasta a fost câştigată în cele din urmă de fiul cel mai tânăr,

Mahomed[14], care a reunificat ţara şi a restabilit guvernarea centralizată. Procesul a fost continuat de fiul său Murad II[15], sub conducerea căruia au fost cucerite noi teritorii în Balcani deşi o încercare de capturare a Belgradului a eşuat[16], iar eforturile de a aduce Transilvania sub control otoman direct au fost împiedicate de guvernatorul (voievodul) acesteia[17].

Murad a fost un om liniştit care a obosit să poarte atâtea războaie. El a făcut pace atât în Balcani, cât şi cu vechii inamici ai otomanilor, karamanizii, în Anatolia, înainte de a abdica în favoarea fiului său Mahomed II, cunoscut mai târziu ca Mahomed Cuceritorul.

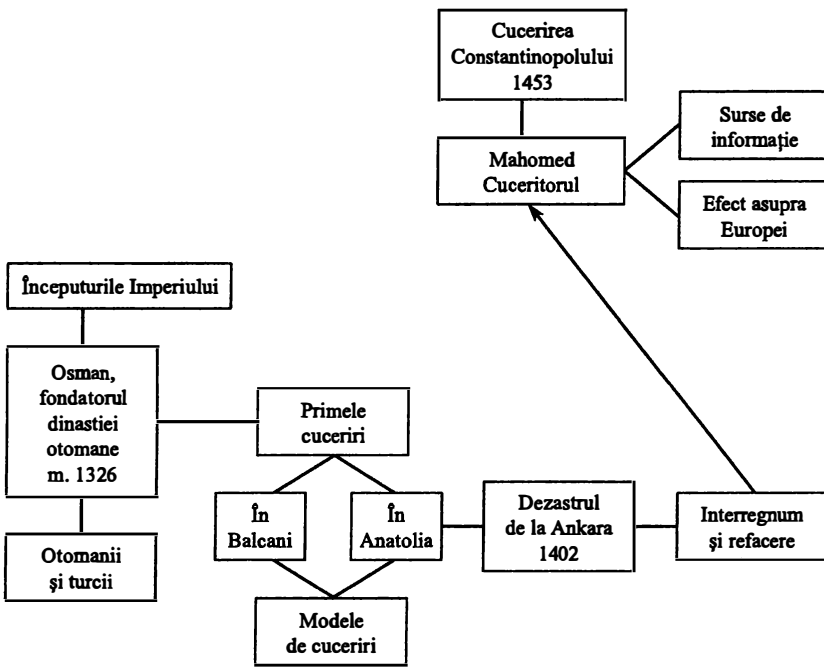

Rezumat - Imperiul Otoman la mijlocul secolului al XV-lea

Să luăm notiţe despre „Imperiul Otoman la mijlocul secolului al XV-lea"

Acest capitol se concentrează asupra a trei aspecte principale: istoria timpurie a Imperiului Otoman (înainte de 1450), diferenţa dintre otomani şi turci şi căderea Constantinopolului. Începeţi prin a întocmi o listă cu motivele pentru care cucerirea Constantinopolului era importantă pentru otomani. Citind următoarele două capitole şi cap. 5, veţi găsi informaţii suplimentare

pe care le veţi putea adăuga la lista dumneavoastră. Următoarele titluri şi subtitluri ar trebui să vă ajute să întocmiţi, în mod eficient, note asupra acestui capitol:

1. Căderea Constantinopolului
1.1. Surse de informaţii
1.2. Efectele asupra Europei
2. Începuturile statului otoman
3. Otomani şi turci
3.1. Cum se ajungea otoman
4. Dezvoltarea imperiului
4.1. Primii paşi în Europa
4.2. Modele de cucerire
5. Anatolia
5.1. Dezastrul de la Ankara
5.2. „Interregnum" şi refacere

***Să răspundem la întrebări - eseu despre** „Imperiul Otoman 1450-1700"*

Capitolul pe care tocmai l-aţi citit reprezintă o introducere la lucrarea „Imperiul Otoman 1450-1700". El conţine un material general util, necesar înţelegerii, dar este puţin probabil că veţi avea ocazia să includeţi informaţii detaliate în legătură cu primele cuceriri otomane sau cu căderea Contantinopolului, în 1453, într-un răspuns la o întrebare - eseu de nivel A.

Diferenţa dintre otomani şi turci este un element pe care va trebui să-l aveţi în vedere pe tot cuprinsul lucrării despre Imperiul Otoman. Citind restul lucrării, de fapt veţi observa că termenii „turc" sau „turcesc" sunt rar utilizaţi şi numai atunci când se face referire la Turcia modernă. Din nefericire examinatorii de nivel A nu fac întotdeauna distincţie între otomani şi turci şi continuă să adreseze întrebări despre „Imperiul turcesc" şi despre elementele determinante ale succesului „turcilor". Această practică a Europei occidentale datează cel puţin din secolul al XVI-lea când „turc" devenise un termen general peiorativ care se referea la otomani, la locuitorii Africii de Nord, mauri, precum şi la turcomanii din Anatolia, iar sultanul otoman era numit „Marele Turc".

Este greu de crezut că întrebările individuale de nivel A privind Imperiul Otoman vor acoperi întreaga perioadă 1450-1700. Ele se încadrează aproape invariabil într-una din următoarele trei categorii: dezvoltarea (sau expansiunea) imperiului, declinul imperiului şi realizările sultanului cel mai bine cunoscut, Soliman Magnificul. Veţi găsi secţiunile „Răspunsuri la întrebări - eseu" care abordează aceste trei aspecte principale la sfârşitul capitolelor aferente.

CAPITOLUL 2

Expansiunea Imperiului Otoman 1450-1566

1. Mahomed Cuceritorul (Fatih) (1451-1481)

Domnia lui Mahomed II (Cuceritorul) marchează începutul unui secol de expansiune otomană în Europa, Asia şi Africa de Nord şi a unei serii de victorii pe uscat şi pe mare. Din momentul în care a urcat a doua oară pe tron, în 1451, Mahomed a urmat o politică de agresiune.

a) Europa

Cucerirea Constantinopolului l-a transformat pe Mahomed în cel mai renumit conducător în lumea musulmană — iar noua sa capitală a devenit centrul acestei lumi. În următorii 30 de ani el a încercat nu numai să facă din acest centru cel mai important şi mai frumos oraş din lumea întreagă, ci şi să devină, el însuşi, ca urmaş al împăratului Bizanţului, conducătorul absolut al unui imperiu în plină expansiune.

Pentru a realiza acest lucru, el a început prin a distruge tot ceea ce reamintea de puterea bizantină. Ca un prim pas a ordonat uciderea oricăruia dintre grecii bizantini ce ar fi putut fi numit împărat. Au urmat campaniile directe împotriva avanposturilor supravieţuitoare ale Imperiului Bizantin. Flota sa a pătruns în Marea Neagră şi a obligat toate statuleţele aflate de-a lungul coastei, inclusiv Trebizonda, centrele comerciale genoveze şi hanatul Hoardei de Aur să plătească tribut ca o recunoaştere a supremaţiei otomane[18]. Această acţiune a marcat transformarea Mării Negre într-un „Lac Otoman", asigurat la intrare prin noile fortăreţe din Dardanele.

* Între 1454 şi 1464, armatele lui Mahomed au pătruns puternic în Balcani, la sud de Dunăre, pe care o considera frontiera de nord a Imperiului Otoman în sud-estul Europei. În 1455 Mahomed a năvălit în Serbia, punând stăpânire pe valoroasele sale mine de argint. Anul următor a atacat Belgradul care constituia un obstacol în drumul său spre Ungaria. A adus nave pentru a bloca oraşul pe apă şi arme grele pentru a-l bombarda pe uscat, dar înainte ca el să fie gata de asalt, au sosit pe neaşteptate forţe întăritoare. Mahomed însuşi a fost rănit în lupta care a urmat şi a fost obligat să ordone retragerea[19].

Puţin timp după aceea, lupta pentru coroana Serbiei i-a dat posibilitatea să emită pretenţii la tron, bazându-se pe căsătoria tatălui său cu una din fiicele casei domnitoare din Serbia. Sârbii au replicat înaintând planurile pentru căsătoria unei prinţese sârbe cu un prinţ bosniac. O astfel de căsătorie ar fi unificat

şi întărit ambele ţări, transformându-le într-un obstacol formidabil în calea Imperiului Otoman. Mahomed a acţionat rapid pentru a preveni această căsătorie rezolvând problema prin forţă. Serbia a fost cucerită în1459.

* O incursiune a armatei otomane în Grecia a condus la preluarea Atenei în 1458 şi a Moreei în 1460. Cucerirea Moreei i-a adus pe otomani în conflict direct cu Veneţia, deoarece veneţienii aveau importante centre comerciale în această zonă. Ostilităţile au început în 1463, pe baza unei acuzaţii ticluite. Războiul a durat 16 ani. Pentru prima dată veneţienii s-au aflat în inferioritate pe mare. Până în acel moment Veneţia reprezentase puterea navală de necontestat din Marea Mediteraneană, dar în deceniul '60-'70 flota otomană s-a dovedit a fi superioară nu numai din punct de vedere numeric, ci şi tehnic. Capturarea de către otomani, în 1470, a insulei Negroponte, important centru comercial veneţian din zona continentală a Greciei, a dat o puternică lovitură Veneţiei; pierderea acestei „mari insule" a provocat panică în întrega Italie. Unde urmau otomanii să lovească data viitoare? Răspunsul l-a reprezentat coasta Adriaticii unde raidurile au continuat cu intermitenţă până în 1478, când Mahomed a cucerit puternica bază navală Scutari din Albania, atingând în anul următor chiar împrejurimile Veneţiei. Veneţienii nu au avut de ales şi au început negocierile. Au acceptat să renunţe la câteva insule, inclusiv Negroponte, şi să plătească sultanului un tribut anual substanţial. În schimb au redobândit dreptul de a întreţine relaţii comerciale cu imperiul, drept de care se bucuraseră timp de mulţi ani înainte de război, la aceasta adăugându-se şi dreptul de a avea din nou reprezentant în Istanbul (*bailo*). Un an mai târziu, în 1480, flota lui Mahomed a traversat Adriatica cucerind portul Otranto din sudul Italiei. De aici au pornit apoi multe din incursiunile sale devastatoare în împrejurimi. Statele italiene trebuiau să nu mai aibă nici o îndoială asupra stăpânitorului zonei de est a Mării Mediterane.

Bosnia a fost anexată în 1464. Aceasta a desăvârşit dominaţia otomană în sud-estul Europei, unde singură mica Republică Ragusa (Dubrovnik) reuşise să-şi menţină independenţa[20] (vezi pag. 153). Totuşi mai aveau nevoie să dobândească controlul deplin asupra Deltei Dunării pentru a putea comunica în siguranţă, pe uscat, cu Crimeea, iar în nord-vest ungurii reprezentau o ameninţare. La sfârşitul domniei lui Mahomed (1481), teritoriile otomane din Balcani au fost grupate, formând a doua provincie (*beylerbeylik*) a Imperiului. Ea a fost numită Rumelia, adică pământurile *romane.* Prima provincie era, desigur, Anatolia.

b) Anatolia

În Anatolia (aproximativ echivalenta Turciei moderne, numită uneori Asia Mică) Mahomed şi-a impus şi extins, de asemenea, autoritatea. În 1468 el a anexat Karamanul (capitala principatului Karamannid). Aceasta a

provocat reacţii puternice, membrii dinastiei conducătoare din Karaman purtând un război de gherilă în munţi, cu ajutorul celor din triburile locale. Conducătorul din Ak-Koyunlu, Uzun Hasan[21], a profitat de situaţie intervenind în evenimentele din Anatolia. El a stabilit o alianţă militară cu Veneţia, lansând o serie de atacuri asupra zonelor controlate de otomani, din estul Anatoliei. Situaţia devenise atât de serioasă încât Mahomed a fost obligat să-şi retragă temporar forţele din Balcani. El a mobilizat întreaga sa armată de circa 100.000 de persoane şi a învins forţele lui Uzun Hasan la Bashkent, în 1472[22]. Tratatul de pace care a urmat i-a acordat lui Mahomed controlul asupra întregii Anatolii până la râul Eufrat.

* Când a murit în 1481, la vârsta de 49 de ani, Mahomed realizase foarte multe. Îi mai rămăseseră însă un număr de planuri ambiţioase nerealizate. Printre proiectele sale curente privind Mediterana se număra şi cucerirea insulei Rhodos, pe care încercase să o preia în 1480. În acelaşi an el îşi planificase să-şi consolideze succesul obţinut la Otranto, în sudul Italiei, dar a murit înainte să-şi pună planul în aplicare. Începuse de asemenea o campanie împotriva conducătorilor mameluci ai Egiptului, pe care a trebuit însă să o lase pe jumătate neterminată.

În opinia majorităţii istoricilor moderni ai Turciei, Mahomed a fost adevăratul întemeietor al Imperiului Otoman. El a reprezentat conducătorul *ghazi* pentru care cucerirea era un mod de viaţă, iar războiul o necesitate pentru a guverna eficient. Şi totuşi, în acelaşi timp, el a fost un om tolerant adept al culturii (vezi pag. 50-51).

2. Baiazid al II-lea (1481-1512)

a) „Afacerea Djem"

Mahomed legalizase vechiul obicei otoman prin care sultanul trebuia, atunci când urca pe tron, să scape de toţi posibilii rivali. De obicei realiza acest lucru dând ordin ca toţi fraţii săi şi copiii lor să fie strangulaţi cu un şnur de mătase. Când a murit, Mahomed a lăsat doi fii, Baiazid şi Djem. Fiecare dintre ei fusese crescut, aşa cum fusese însuşi Mahomed, conform tradiţiei care cerea ca prinţii să înveţe să guverneze de la o vârstă fragedă. Baiazid şi Djem fuseseră numiţi în funcţii de conducere în două regiuni ale Anatoliei situate la aceeaşi distanţă de Istanbul. Sultanatul urma să revină celui care ar fi ajuns primul în capitală şi ar fi putut dobândi sprijinul ienicerilor, care formau armata permanentă a imperiului (vezi pag. 67) şi al ofiţerilor superiori. Marele vizir a ţinut secretă vestea privind moartea lui Mahomed şi a trimis un mesaj secret lui Djem, dorind succesiunea acestuia. Secretul a fost aflat şi ienicerii care îl susţineau pe Baiazid au declanşat o revoltă, ucigându-l pe marele vizir. În acelaşi timp, mesagerul care fusese trimis la Djem a fost răpit înainte să poată expedia mesajul. Baiazid a ajuns la Istanbul şi a fost

proclamat imediat sultan. Când vestea a ajuns la el, Djem şi-a adunat o armată pentru a-l înfrânge pe fratele său, dar a fost învins de ieniceri. A fugit mai întâi în Egipt şi după aceea în Rhodos. Acolo, Cavalerii Sf.Ioan, care ocupaseră cetatea Rhodos, şi-au dat seama că reprezenta un pion util împotriva otomanilor cu care se aflau în relaţii neprieteneşti. L-au trimis pentru mai multă siguranţă în Franţa în timp ce negociau o sumă anuală importantă din partea sultanului în schimbul asigurării că Djem va rămâne prizonier.

Intrigile interminabile care implicau puterile creştine, Papa şi chiar conducătorii mameluci musulmani ai Egiptului au condus la trecerea ghinionistului Djem de la unii la alţii. Periplul său involuntar a luat sfârşit abia în 1495, odată cu moartea sa, care a reprezentat o mare uşurare pentru Baiazid întrucât înlătura pericolul ca o coaliţie a puterilor creştine occidentale, folosindu-l pe Djem ca un conducător figurant, să invadeze Imperiul Otoman. El nu mai trebuia acum să menţină puternice forţe defensive pentru prevenirea unei asemenea invazii. Era acum liber să se angajze într-un important război ofensiv.

b) Dezvoltarea militară şi navală

În 1499 Baiazid a declarat război Veneţiei şi, după câteva victorii otomane navale decisive, a capturat centrele comerciale importante Modon, Coron şi Lepanto din sudul Greciei. Aceste bătălii au avut loc la mare deschisă şi nu în apropierea ţărmului, cum se întâmplase anterior, şi au marcat un moment important al expansiunii puterii maritime otomane. Baiazid era profund interesat în extinderea şi modernizarea marinei militare otomane. Cucerirea Constantinopolului pusese la dispoziţia lui Mahomed vaste şantiere navale, arsenale şi alte provizii navale. Mai presus de toate însă oferise persoane calificate, capabile să-i transforme pe otomani din oameni ai stepei în oameni la fel de familiarizaţi cu apele Mediteranei. Mahomed începuse să dezvolte o flotă de galere, acţiunea sa fiind continuată de Baiazid care este creditat de istoricii turci în domeniul naval ca fiind realizatorul unui nou tip de navă de luptă, care putea asigura condiţii, pe o punte superioară, pentru găzduirea a 40 de soldaţi. Baiazid a fost, cu siguranţă, primul sultan care a trimis un escadron naval în partea de vest a Mediteranei. El a fost cel care a construit un nou şantier naval la Cornul de Aur şi l-a reconstruit pe cel vechi, de la Gallipoli. A adus constructori navali străini şi marinari experimentaţi şi a utilizat o mare parte din cota de o cincime din prăzile dobândite în timpul campaniilor sale, la care sultanul era îndreptăţit prin legea islamică, pentru finanţarea acestor lucrări. Până la sfârşitul domniei sale, el dobândise o flotă numeroasă modernă şi bine echipată. Cucerirea celor trei porturi veneţiene din sudul Greciei a oferit puncte de pornire utile pentru flota otomană, contrabalansând preluarea de către Veneţia a insulei Cipru, importantă din punct de vedere strategic.

Odată cu perfecționarea flotei, Baiazid a făcut schimbări în cadrul armatei, reorganizând-o și introducând mai multe categorii de arme. A sporit corpul de ieniceri, a construit o nouă școală de instruire și a introdus un nou sistem de selecție. A decis să urmeze această cale după o serie de campanii neconvingătoare împotriva mamelucilor din zonele de graniță atât de disputate din Munții Tarsus, situați în estul Anatoliei. În Europa au avut loc lupte sporadice de gherilă între creștini și otomani, de-a lungul Dunării, în ciuda unui armistițiu de opt ani[23].

c) Politica europeană

Imperiul Otoman a început să se implice în păienjenișul de intrigi al politicii europene. Orice stat învins în războiul italian căuta ajutor la sultan. Baiazid a sprijinit Neapole și Milano împotriva Franței și Veneției și s-a oferit să trimită 25.000 de soldați dacă portul Otranto, care trebuise să fie cedat Neapolelui în momentele dificile de la începutul domniei sale, i-ar fi fost înapoiat. Oferta sa nu a fost acceptată. Implicarea otomană urma să devină mult mai importantă în lupta dintre francezi și Habsburgi, din secolul următor.

d) Anatolia

Domnia lui Baiazid s-a dovedit a fi blândă, inițial datorită faptului că severitatea ar fi putut conduce la nemulțumire și revoltă în sprijinul lui Djem, iar mai târziu deoarece, se pare că prin natura sa, el era un om calm și contemplativ, căruia nu-i plăcea violența. În 1511 devenise evident faptul că sultanul își pierdea, odată cu înaintarea în vârstă, puterea de stăpânire a afacerilor statului. Acest fapt a încurajat revolta printre grupurile nemulțumite din Anatolia, în special printre grupurile de musulmani eretici și printre nomazii turci. Aceste triburi obiectau împotriva centralizării tot mai accentuate a administrației otomane. Mahomed încercase să-i suprime, dar imediat după 1500 grupurile nomade și-au descoperit un nou lider politic și religios, charismaticul șah Ismail din Persia[24]. Sub conducerea lui, aceste grupuri au început să pustiască regiunile Anatoliei în marșul lor spre orașul Bursa.

Situația scăpase de sub controlul sultanului, acum bătrân și bolnav. Fiul său, Selim, cu ajutorul ienicerilor, l-a forțat să abdice în aprilie 1512.

e) O scurtă evaluare

Domnia lui Baiazid este văzută de istoricii turci ca un moment de dezvoltare economică într-o perioadă de pace relativă. Orașele Edirne și Bursa, două din vechile capitale otomane, s-au dezvoltat rapid. De-a lungul caravanseraiului au fost construite edificii publice de toate tipurile, așa cum erau hanurile ce ofereau cazare comercianților și celorlalți călători ce foloseau drumurile comerciale care traversau aceste orașe. Un contemporan al lui Baiazid comenta: „Deși nu a fost un mare cuceritor, ca tatăl său, el a consolidat cuce-

ririle din timpul domniei tatălui său". Prin această perioadă de calm şi prin modernizarea armatei şi a flotei, el a creat condiţiile necesare pentru noile cuceriri ale lui Selim I şi ale lui Soliman Magnificul. Machiavelli avea probabil dreptate când afirma despre Baiazid că „acesta a beneficiat de realizările importante ale lui Mahomed Cuceritorul, menţinând imperiul mai degrabă prin arta păcii decât prin cea a războiului; dacă însă succesorul său, Selim, ar fi condus după acelaşi model, Imperiul Otoman ar fi fost distrus".

3. Selim I (1512-1520)

Selim era cel mai tânăr dintre cei trei fii ai lui Baiazid, dar deţinea un avantaj important în faţa fraţilor săi deoarece, fiind cunoscut ca un bărbat cu un caracter puternic şi războinic, era candidatul favorit al ienicerilor. În timpul vieţii tatălui său fusese guvernatorul fostului imperiu bizantin al Trebizondului din Anatolia. Acolo şi-a format o armată loială, bine instruită şi cu experienţă dobândită în raidurile contra partizanilor locali ai şahului Ismail. Nemulţumit cu aceasta, Selim ceruse şi obţinuse în cele din urmă, printr-o manifestare de forţă, de la Baiazid, o provincie în centrul Balcanilor, nu departe de Istanbul. Aceasta i-a conferit un avantaj atunci când a început lupta pentru tron. Într-o încercare de a dejuca ceea ce el considera a fi un plan al unuia din fraţii săi de a prelua tronul în timpul vieţii tatălui său, Selim a mărşăluit spre Istanbul cu armata sa, dar a fost învins de ienicerii loiali lui Baiazid. Au urmat numeroase comploturi care s-au succedat cu repeziciune înainte ca Baiazid să fie constrâns să abdice în favoarea lui Selim. Selim a fost proclamat sultan în aprilie 1512. O lună mai târziu Baiazid se stingea din viaţă. El a fost urmat puţin mai târziu de fratele mai vârstnic al lui Selim şi de cinci nepoţi. Celălalt frate a fost luat prizonier în cursul unui scurt război civil şi a fost omorât ulterior din ordinul lui Selim. Selim pusese în aplicare legea fratricidului a lui Mahomed şi era acum conducătorul necontestat al Imperiului Otoman.

a) Anatolia

Selim şi-a început domnia conducând câteva raiduri importante împotriva adepţilor şahului Ismail, din rândul cărora a executat 40.000. L-a învinuit apoi pe Ismail de erezie, numindu-l *Shi'it* (otomanii erau musulmani tradiţionali, Sunniţi, şi se opuneau cu înverşunare Şiiţilor. Această diferenţiere puternică existentă între musulmani îşi avea originea în sprijinirea a doi candidaţi diferiţi care să-i succeadă profetului Mahomed). Selim l-a învins pe Ismail într-o bătălie decisivă la Chaldiran, în apropierea Lacului Van, în august 1514. Aceasta a adus zonele de frontieră ale Anatoliei sub control otoman ferm. Rezultatul l-a constituit nu numai protejarea Anatoliei împotriva atacurilor, ci şi deschiderea drumurilor spre Azerbaidjan, Caucaz şi Bagdad. În acelaşi timp Selim şi-a extins influenţa în Kurdistan. Cea mai

mare parte a ţării a fost cucerită până în 1516. El a introdus în această zonă, cu multă înţelepciune, o politică moderată de guvernare semiautonomă, asigurându-şi astfel loialitatea membrilor triburilor locale.

b) Mamelucii

Extinderea puterii otomane în estul Anatoliei, după înfrângerea şahului Ismail de către Selim, a condus la o modificare a echilibrului de puteri dintre otomani şi mameluci. Mamelucii, care reprezentau o clasă conducătoare militară descendentă din robi turci şi circasieni, guvernaseră Egiptul şi Siria timp de două secole şi jumătate. Ei şi întreaga lume arabă erau în acele timpuri alarmaţi de sosirea navelor portugheze în Marea Roşie şi de atacurile lor navale. În 1516, şeriful de la Mecca[25], oraşul islamic sfânt, a propus trimiterea unei delegaţii la Selim pentru a-i solicita acestuia ajutorul împotriva portughezilor, dar propunerea a fost blocată de sultanul mamelucilor. Când a aflat despre cele întâmplate, Selim a întreprins un marş împotriva mamelucilor, trâmbiţând faptul că el vine atât pentru a salva lumea arabă de sub jugul opresiv al mamelucilor, cât şi pentru a o apăra de portughezii necredincioşi. A mărşăluit mai întâi spre oraşul Alep, unde guvernatorul şi populaţia au hotărât să se predea. În bătălia care a urmat, sultanul mameluc a fost ucis şi cea mai mare parte a armatei sale distrusă. După aceea, în marea moschee din Alep, Selim a fost proclamat „Slujitor al Meccăi şi al Medinei", unul din cele mai importante titluri religioase din lumea islamică. A continuat apoi cu cucerirea oraşelor Damasc şi Ierusalim, distrugând în calea sa rămăşiţele armatei mamelucilor.

Au fost numiţi guvernatori otomani în fiecare din oraşele mai importante ale Siriei, iar în Gaza a fost lăsată o garnizoană puternică al cărei rol era apărarea drumului spre Egipt ce traversa deşertul Sinai. Selim nu era hotărât dacă să continue sau nu războiul. Egiptul şi Persia erau acum separate de teritoriul sirian ocupat de otomani, iar o alianţă antiotomană între ele era puţin probabilă. Persia fusese deja învinsă; o campanie împotriva Egiptului era tentantă. O expediţie prin deşertul Sinai ar fi fost însă primejdioasă. În acest caz el a încercat să meargă pe calea diplomaţiei trimiţând un ambasador la Cairo, la nou-proclamatul conducător mameluc, spre a-i oferi pacea în schimbul acceptării de către Egipt a statutului de vasal otoman. Răspunsul sultanului mameluc l-a reprezentat o încercare nereuşită de recucerire a regiunii Gaza, urmată de asasinarea ambasadorului otoman trimis la Cairo. Acest afront l-a determinat pe Selim să atace Egiptul. El a pornit la începutul lunii ianuarie 1517 şi înainte de sfârşitul lunii cucerise Cairo. Sultanul mameluc a fost mai apoi capturat şi executat şi în locul său a fost numit un guvernator otoman. Fusese înfrântă orice rezistenţă a mamelucilor.

În timp ce Selim se mai afla la Cairo, o numeroasă flotă portugheză a pătruns în apele Mării Roşii. Ea a fost respinsă de o forţă navală otomană, spre

uşurarea şerifului din Mecca, care se pregătea să se refugieze în munţi în cazul unei debarcări a portughezilor. În semn de recunoştinţă el i-a trimis lui Selim cheile oraşelor sfinte Mecca şi Medina, acest gest simbolizând faptul că ele au fost puse sub protecţia sultanului[26]. Siria, Egiptul şi Hedjaz (Arabia) au fost ataşate Imperiului Otoman, iar Selim pretindea şi o parte a Yemenului.

c) Califatul

Domnia lui Selim marchează o nouă evoluţie în istoria otomană. Încorporarea teritoriilor arabe, în special a oraşelor sfinte Mecca şi Medina, a condus la transformarea imperiului dintr-un stat *ghazi* într-un califat islamic[27]. A schimbat statutul sultanului dintr-un conducător situat la marginea lumii islamice în protector al oraşelor Mecca şi Medina, paznic al drumurilor de pelerinaj spre şi de la oraşele sfinte şi posesor al relicvelor sfinte ale Profetului Mahomed, simboluri ale califatului. A purtat titlul de calif, deşi nu era, în sensul clasic, califul întregii lumi a Islamului. Acest lucru ar fi fost imposibil deoarece, potrivit doctrinei musulmane tradiţionale Sunni, califul, ca succesor al Profetului, trebuia să provină din familia acestuia. Soliman I a revendicat mai târziu dreptul la „Supremul Califat", dar el nu a făcut altceva decât să accentueze poziţia sa proeminentă printre conducătorii musulmani şi rolul său de protector al întregii lumi islamice. El nu a pretins însă că ar fi descendent al Profetului Mahomed.

Sultanii otomani au rămas întotdeauna sultani *ghazi* şi califi, privind califatul în termenii *Djihad*-ului (Războiul Sfânt). Ei erau consideraţi în mod oficial „protectori ai Islamului", dar pentru ei misiunea de protejare nu a fost defensivă sau pasivă, ci întotdeauna agresivă. „Lumea trebuie să fie unică, cu o singură credinţă şi o singură suveranitate." Unul din rezultatele acestei schimbări a poziţiei sultanilor otomani în cadrul lumii islamice l-a reprezentat ridicarea *sheriat*-ului (legea religioasă) la rang suprem în administrarea statului otoman.

d) Europa

Balcanii au rămas liniştiţi pe tot parcursul domniei lui Selim, excepţie făcând atacurile continue şi neoficiale şi contraatacurile de-a lungul frontierei dunărene. Selim a reînnoit armistiţiul cu Ungaria, care fusese deja prelungit de câteva ori şi, de asemenea, a reînnoit privilegiile în domeniul comercial acordate Veneţiei în cadrul imperiului. Contra plăţii unui tribut anual Veneţia menţinea posesia Ciprului, care anterior aparţinuse sultanului mameluc, şi drepturile ce-i fuseseră acordate pentru a face comerţ în Siria şi Egipt.

Deşi Selim nu a întreprins nici o agresiune împotriva Europei, otomanii reprezentau încă o ameninţare în această zonă. La sfârşitul domniei sale se credea în secret că Selim planificase lansarea unui atac asupra insulei Rhodos, dar înainte să-şi poată duce la îndeplinire acest plan, el s-a stins din viaţă, în septembrie 1520.

e) O scurtă evaluare

De-a lungul timpului Selim a constituit subiectul unor aprecieri foarte diverse. Istoricii turci îl cunosc ca Selim *Yavuz* (Neîndurătorul) datorită severității sale specifice şi a izbucnirilor violente de mânie. El a fost, prin excelență, liderul *ghazi*, plin de vigoare războinică şi aflat veşnic în campanie. Şi totuşi el a fost de asemenea un protector al culturii, el însuşi literat şi autor de versuri. A fost profund interesat atât de lumea ce-l înconjura cât şi, spre deosebire de majoritatea otomanilor, de lumea de dincolo de frontierele imperiului său. Fiindu-i dăruită o „mappa mundi", o hartă a lumii cunoscute la acea vreme, el a luat în considerare posibilitatea realizării unor noi cuceriri. Se crede că îşi propusese să cucerească India, unde Imperiul sunit al Moghulilor reprezenta un obiectiv tentant, dar dacă este aşa, moartea sa a intervenit înainte să poată realiza acest lucru. El a trimis cu siguranță observatori până în îndepărtata Chină spre a-i aduce rapoarte despre această țară.

Un contemporan al lui Selim, istoric şi poet, care l-a însoțit pe acesta în campania sa din Egipt, scria într-un poem în care deplângea moartea lui Selim că într-o perioadă scurtă de timp acesta realizase foarte multe şi că, asemeni soarelui la apus, a aruncat o umbră prelungă pe suprafața pământului. Fiul său, Soliman Magnificul urma să recolteze roadele cuceririlor pe care Selim le făcuse în răsărit, şi care deschisese astfel drumurile comerciale şi dublase venitul anual al statului, lăsând la moartea sa o trezorerie plină. Cuvintele unui contemporan sunt probabil cel mai bun epitaf pentru Selim - „Sultanul care a ridicat flamurile Islamului pe culmile gloriei".

4. Soliman (Magnificul, Legiuitorul) (1520-1566)

Soliman, unicul fiu supraviețuitor al lui Selim, a fost unul dintre puținii sultani otomani care s-au succedat la tron fără a fi nevoie de vărsare de sânge. Sub conducerea sa ambițiile otomane s-au concentrat din nou asupra Apusului, unde situația politică era dominată de lupta pentru putere dintre Carol V de Habsburg, rege al Spaniei şi împărat al Sfântului Imperiu Roman şi Francisc I Valois, rege al Franței. Henric VIII Tudor, regele Angliei, stătea în aşteptare.

Din punctul de vedere otoman, rivalitatea Valois - Habsburg era în avantajul imperiului. Atunci când Carol l-a luat prizonier pe Francisc la Pavia, în nordul Italiei, în 1525, francezii au solicitat ajutorul otomanilor. Atât francezii, cât şi otomanii vedeau o alianță ca fiind cel mai bun mijloc de a împiedica dominația Europei de către o singură putere. Ambasadorul francez i-a spus lui Soliman în 1526 că dacă Francisc ar fi acceptat condițiile impuse de Carol, acesta din urmă ar fi devenit „conducătorul lumii". Alianța franco - otomană a devenit o parte integrantă a strategiei politice europene pentru putere, iar amenințarea înaintării otomane spre Europa centrală a constituit un factor important al răspândirii protestantismului în această regiune (vezi

pag. 157). Politica lui Soliman s-a bazat cu tărie pe sprijinirea elementelor antihabsburgice. Acestea includeau nu numai pe francezii şi pe germanii protestanţi, dar şi grupurile moriscos[28] din Spania. În Africa de Nord existau de asemenea şanse pentru desfăşurarea unor acţiuni antihabsburgice prin intermediul corsarilor mauri de pe coasta berberă (vezi pag. 30).

De la ascensiunea pe tron a lui Soliman şi până la sfârşitul secolului nu a existat nici o problemă de politică internaţională europeană care să nu-i implice într-o oarecare măsură şi pe otomani. Totuşi către sfârşitul acestei perioade condiţiile s-au modificat. Pacea de la Cateau-Cambrésis a pus capăt, pentru moment, rivalităţii dintre Valois şi Habsburg şi a înclinat balanţa în favoarea Habsburgilor, rămânând astfel până la Tratatul Pirineilor, un secol mai târziu, în 1659, în timp ce Franţa, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, s-a confruntat cu un lung război civil religios. Drept urmare, ea a încetat să mai fie un aliat al otomanilor în Europa. În acelaşi timp, moartea lui Soliman a determinat începutul unor schimbări în cadrul Imperiului Otoman însuşi şi în ceea ce privea legăturile sale cu Apusl.

a) Mediterana de Est

Soliman şi-a început domnia fixându-şi două obiective pe care predecesorii săi nu reuşiseră să le realizeze: cucerirea oraşului Belgrad şi a insulei Rhodos.

Rhodosul reprezenta baza necesară pentru menţinerea supremaţiei otomane navale în estul Mediteranei şi protejarea drumurilor comerciale spre Egipt. Insula se aflase în stăpânirea Cavalerilor Sf. Ioan din Ierusalim timp de peste 200 de ani. Cavalerii erau membri ai unui ordin religios înfiinţat după prima Cruciadă pentru a proteja pelerinajele creştinilor spre Ţara Sfântă[29]. Ei se îngrijeau de sănătatea şi cazarea călătorilor valizi în „spitalele" lor şi erau cunoscuţi sub numele de „Cavalerii Ospitalieri". Ordinul era condus de un Mare Maestru, ales de membri, aceştia depunând un jurământ religios şi fiind apoi instruiţi ca soldaţi iar, mai târziu, ca marinari. Tot mai mult scopul religios a fost subordonat celui militar, deşi ei înşişi ar fi considerat cele două elemente ca fiind indisolubil legate în cazul unui război sfânt împotriva necredincioşilor.

Cucerirea Acrei în 1291 de către musulmani i-a obligat pe Cavaleri să părăsească Ţara Sfântă. După ce şi-au găsit un refugiu temporar în Cipru, ei s-au stabilit definitiv în insula Rhodos, la cca. 25 kilometri de coasta Anatoliei. Cetatea Rhodos pe care ei au fortificat-o foarte puternic s-a dovedit a fi un loc ideal pentru hărţuirea vaselor musulmane şi, curând, ei şi-au câştigat reputaţia de piraţi celebri care prădau în special vasele ce transportau pelerini de la şi spre Medina şi Mecca. Problema a devenit şi mai gravă pentru otomani după ce Selim i-a învins pe mameluci, deoarece comerţul mai intens dintre Istanbul şi noile provincii, Egipt şi Siria, s-a dovedit a fi o ţintă irezistibilă pentru Cava-

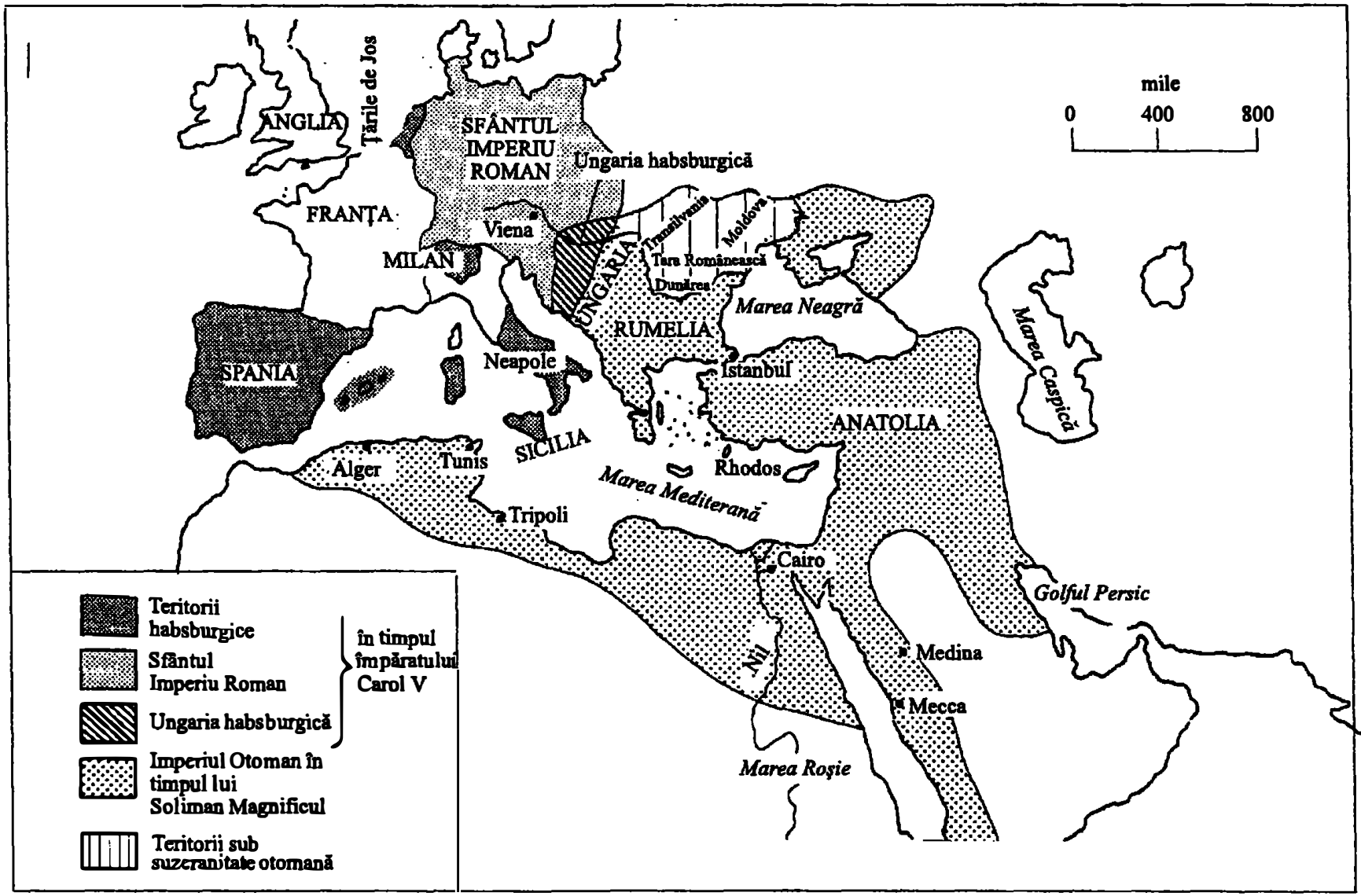

Imperiile rivale

leri, a căror fortăreață de pe insulă se afla în apropierea rutei comerciale. Un cronicar otoman a descris situația astfel:

O sectă de franci blestemați, cei mai răi dintre fiii păcatului, trimiși de Satan, bine cunoscuți pentru viclenie și fățărnicie, proscriși, slujitori ai răului, stăpâneau o fortăreață mare pricinuind mari pierderi și suferință negustorilor pașnici, capturând și distrugându-le navele, transformând echipajele în sclavi. Rhodosul era un sanctuar pentru acești franci mizerabili, aceste suflete blestemate având aici o bază sigură de unde își trimiteau galerele rapide pentru a pricinui răni Islamului... înrolând și întemnițând oameni nevinovați... Câți fii ai Profetului au fost capturați de acești copii ai minciunii? Câte mii de credincioși au fost forțați să-și renege credința? Ticăloșia lor nu avea margini.

În 1521 Soliman a decis că trebuia să pună capăt fără întârziere „ticăloșiei" Cavalerilor. La sfârșitul lunii septembrie, noul Mare Maestru, Philip Villiers de Lisle Adam a primit o scrisoare de la Soliman, prin care acesta le cerea Cavalerilor să se predea, altfel ei urmând să fie trecuți prin săbiile „armatei mele puternice și victorioase". După o corespondență îndelungată care a urmat regulile uzuale Soliman a trimis un ultimatul, în care spunea:

Pirateria monstruoasă pe care continuați să o practicați împotriva supușilor mei credincioși și insultele aduse majestății mele imperiale mă obligă să vă somez să-mi predați imediat insula și fortăreața. Dacă faceți acest lucru vă jur că veți fi liberi să părăsiți insula, iar locuitorii care vor rămâne acolo nu vor avea de suferit. Dacă însă nu vă veți supune imediat ordinului meu veți fi trecuți prin tăișul sabiei mele invincibile, iar zidurile și fortificațiile Rhodosului vor fi aduse la nivelul ierbii care crește la baza lor.

Ultimatumul fiind respins, ambele părți s-au pregătit de acțiune. Soliman a adunat la Istanbul o flotă numeroasă, de cca. 200 de vase, și o armată ce număra probabil puțin peste 100 000 oameni provenind din toate părțile imperiului. Numărul luptătorilor de pe Rhodos totaliza cca. 2 500 din care numai 600 erau Cavaleri. Istoricii turci continuă să afirme că în interiorul fortului se aflau peste 60 000 de apărători, dar acest număr este imposibil. Nu ar fi putut exista camere pentru atât de mulți oameni.

Navele otomane au navigat până în golful Kalitheas debarcând trupe și artilerie care au fost așezate pe poziții în jurul orașului. Luptele și focurile de artilerie au continuat până la sosirea lui Soliman, la sfârșitul lunii iulie 1522. Otomanii au folosit cele cca. 60 de tunuri pentru a proiecta bolovani uriași de piatră și dispozitive incendiare primitive asupra orașului, dar pagubele produse au fost minore până când au construit o ridicătură de pământ de unde tunurile puteau trage cu mai multă precizie. Mult mai periculoase pentru apărători au fost încercările otomanilor de a mina orașul — săpând tuneluri și puțuri unde făceau să explodeze praf de pușcă pentru a produce fisuri în sistemul defensiv. În septembrie patru cincimi din ziduri fuseseră afectate.

Ienicerii reuşiseră să ia cu asalt de câteva ori o parte din zidurile ruinate. Ei au fost însă respinşi, aşa cum arăta un cavaler englez: „după ce zidul oraşului a fost dărâmat ne-au atacat şi totuşi mulţumită lui Dumnezeu şi Sfântului Ioan de fiecare dată ei s-au întors fără a-şi fi atins scopul". La sfârşitul lui noiembrie Soliman a ordonat un atac general. Acesta nu a reuşit. „De Sf. Andrei a avut loc ultima bătălie dintre turci şi noi... Turcii şi-au propus să nu se mai bată cu noi, ci să intre în oraş prin tuneluri."

La mijlocul lui decembrie Soliman a iniţiat noi tentative pentru negocieri de pace, pe care după îndelungi dezbateri Cavalerii le-au acceptat. A fost declarat un armistiţiu preliminar de trei zile, timp în care Cavalerii nu trebuiau să efectueze nici o lucrare de reparaţii a zidurilor de apărare.

Ce s-a întâmplat după aceea nu se ştie cu siguranţă. Unii istorici occidentali consideră că Lisle Adam a fost cu adevărat îngrijorat de buna credinţă a lui Soliman şi, de aceea, a trimis o solie care a cerut sultanului o prelungire a armistiţiului şi garanţii suplimentare că locuitorii insulei nu vor avea de suferit după capitulare. Istoricii turci îl acuză pe Lisle Adam de duplicitate, afirmând că el a încercat numai să câştige timp pentru a întări zidurile oraşului şi nu a avut intenţia să se predea de loc. Armistiţiu a fost întrerupt şi lupta a reînceput. Impasul a fost soluţionat de locuitorii insulei care, obosiţi de a vedea distrugerile zilnice ale oraşului lor, au început propriile tratative de pace cu Soliman.

Condiţiile de capitulare oferite au fost generoase. Cavalerilor le-au fost acordate douăsprezece zile pentru a pleca nestingheriţi cu întreaga lor avere şi cu onoarea nepătată. Soliman s-a oferit chiar să le pună la dispoziţie, la cererea lor, vase pentru transport. Siguranţa locuitorilor insulei şi a proprietăţilor lor a fost garantată. Oricine ar fi dorit să plece în următoarele trei zile putea să o facă, dar li s-au acordat o serie de stimulente sub forma scutirilor de dări şi majoritatea locuitorilor a rămas. Soliman, după ce l-a întâlnit pe Lisle Adam, şi-a exprimat regretul că „a fost obligat să alunge pe aceşti bravi bărbaţi din casa lor", dar pe 1 ianuarie 1523 Cavalerii au părăsit portul în nave puse la dispoziţie de Papă. Printre cei care au plecat se afla şi un tânăr cavaler, Jean Parisot de la Valette. Patruzeci şi ceva de ani mai târziu, când Soliman i-a atacat pe Cavalerii Ospitalieri pe noua insulă unde îşi stabiliseră sediul, Malta, de la Valette era Marele Maestru.

b) Mediterana de Vest şi Africa de Nord

Având în stăpânire Rhodosul, estul Mediteranei se afla în siguranţă, sub controlul lui Soliman. Era timpul să se îndrepte spre vestul Mediteranei şi spre problemele din nordul Africii.

În ultimii ani ai secolul al XIV-lea, luptătorii *ghazi* navigaseră în vestul Mediteranei şi se stabiliseră în Algeria şi Tunisia pentru a crea o bază pentru operaţiuni navale împotriva monarhiei spaniole care îi ataca pe cei de aceeaşi

religie cu ei, maurii din Spania. După 1520 Spania părea hotărâtă să-şi realizeze visul de a cuceri Africa de Nord musulmană. Acest lucru era posibil printr-o alianţă cu Genova, care dispunea de o flotă numeroasă şi eficientă, şi cu sprijinul militar al garnizoanei Cavalerilor Ospitalieri de la Tripoli. Fiind cel mai mare dintre conducătorii musulmani, calif, protector al Islamului, şi stăpân al Algerului, Soliman nu putea sta de-o parte.

Datorită tatălui său, Selim, Soliman avea deja o flotă bine organizată, şantiere navale foarte bune şi o numeroasă forţă de muncă. Nu avea însă căpitani cu experienţă. Pentru a remedia acest lucru, el şi-a îndreptat atenţia către corsari, piraţii de pe coasta berberă a Africii de Nord. Aceşti bărbaţi erau marinari vechi, instruiţi şi călîţi în incursiunile continue în afara portului Alger împotriva creştinilor. Soliman l-a chemat pe şeful lor, Khair ad-Din (Khaireddin), cunoscut în Apus sub numele de Barbarossa, la Istanbul şi l-a însărcinat cu conducerea flotei otomane. Barbarossa a adus cu sine 18 dintre căpitanii săi şi, folosind cunoştinţele dobândite de la prizonierii portughezi, au construit vase noi, mai moderne. Opt luni mai târziu, în august 1534, Barbarossa naviga în fruntea flotei otomane pentru a cuceri Tunisul şi a-l alunga pe guvernatorul spaniol, care fusese numit acolo de Carol V. A fost numai o victorie temporară, deoarece spaniolii au recucerit Tunisul anul următor, dar a arătat Apusului capacitatea potenţială a flotei otomane sub noua conducere. Ea a fost demonstrată şi de victoria lui Barbarossa pe coasta albaneză în 1538 împotriva unei flote combinate, formată din nave veneţiene, spaniole şi papale.

În următorii câţiva ani s-a înregistrat o creştere a colaborării dintre Barbarossa şi Francisc I. Odată cu reînceperea războiului dintre Francisc şi Carol V, Barbarossa a fost încurajat de Francisc să pustiască teritoriile de coastă din sudul Italiei şi Sicilia în căutare de aur şi alte comori, de cereale şi, în special, de vâslaşi pentru galere. În 1543 a fost convins cu greutate de reprezentanţii francezi care îl însoţeau în expediţiile sale să nu atace Statele Papale. O flotă aliată otomano-franceză a atacat şi cucerit oraşul Nisa, care aparţinea ducelui de Savoia, un aliat al lui Carol.

După aceea lui Barbarossa i s-a permis să-şi ţină pe timpul iernii navele în portul francez Toulon, unde potrivit surselor occidentale, el şi oamenii săi au devenit o adevărată pacoste pentru gazdele lor, jefuind regiunile rurale şi răpind ţăranii pentru a-i transforma în vâslaşi pe galerele ale căror echipaje fuseseră decimate de boli. Sursele turceşti prezintă situaţia în mod diferit, arătând că oamenii lui Barbarossa s-au purtat impecabil. Anul următor, odată cu terminarea războiului, francezii le-au cerut să plece, dar nu au reuşit să-i convingă decât după ce le-au plătit o sumă de bani considerabilă.

Puţin după aceea, în 1546, Barbarossa a murit la o vârstă înaintată, mult peste optzeci de ani, şi locul său de conducător al corsarilor a fost luat de Dragut. Ambiţios şi nemilos, el a fost numit căpitan în flota otomană în 1551 şi, în acelaşi an, a cucerit Tripoli care se afla în mâinile Cavalerilor

Ospitalieri. Totuşi francezii au început să fie nemulţumiţi de alianţa lor navală cu otomanii, deoarece flota otomană nu era prea dornică să rămână mult timp în vestul Mediteranei după ce campaniile de vară luau sfârşit. Francezii s-au găsit în situaţia ruşinoasă de a fi obligaţi să-i urmeze pe otomani în răsărit, în Marea Egee, pentru a putea menţine legătura cu ei şi de a ierna acolo.

În 1553 cele două flote aliate au lansat un atac nereuşit asupra insulei Elba, în vestul Mediteranei, după care Dragut, nemulţumit, s-a retras la Tripoli şi şi-a reluat vechea viaţă de corsar. El şi urmaşii săi au devenit mai activi şi mai temerari trecând prin strâmtoarea Gibraltar în căutarea comorilor de pe vasele spaniole şi se pare că a ajuns până în Insulele Canare. A devenit o asemenea pacoste încât Filip II al Spaniei a trimis o forţă puternică împotriva fortăreţei lui Dragut de la Tripoli, unde el guverna acum ca vasal otoman. Totuşi creştinii au fost surprinşi şi zdrobiţi în întregime, lângă insula Djerba, în mai 1560. Această victorie navală strălucită l-a încurajat pe Soliman să atace Malta.

c) Malta 1565

Flota otomană nu mai fusese folosită în acţiuni oficiale importante de câţiva ani, ea limitându-se la manevre în estul Mediteranei, dar în primăvara anului 1565 o flotă formidabilă a părăsit Istanbulul îndreptându-se spre Malta, ei alăturându-i-se şi o parte a corsarilor, inclusiv Dragut, care a fost ucis la începutul asediului. Odată cu moartea sa, vârsta de aur a corsarilor a luat sfârşit, deoarece nu a mai apărut nimeni de statura lui Barbarossa sau Dragut care să-i conducă. Deşi ei au continuat să chinuie creştinii de pe ţărmurile Mediteranei, erau prea dezorganizaţi pentru a reprezenta o ameninţare serioasă.

Cavalerii Sf.Ioan (Ospitalieri) primiseră adăpost pe insula Malta din partea lui Carol V „pentru a putea urma paşnic perceptele ordinului din care făceau parte pentru binele comunităţii creştine şi, în acelaşi timp, pentru a-şi folosi forţele şi armele împotriva inamicilor Credinţei Adevărate în 1530". Malta era o bază foarte potrivită pentru Cavaleri. Se afla la cca. 1600 km de Istanbul şi era destul de protejată împotriva atacurilor, fiind în acelaşi timp amplasată convenabil pentru raiduri împotriva navelor ce treceau prin porţiunea mai îngustă a Mării Mediterane dintre Sicilia şi Africa de Nord. Marele Maestru Jean Parisot de la Valette era unul din cei care luptaseră pe insula Rhodos şi se afla acum la vârsta de şaptezeci de ani (ca şi Soliman). De la Valette era „un bărbat foarte chipeş, înalt, calm, neemotiv, care vorbea în mod fluent câteva limbi — italiană, spaniolă, greacă, arabă şi turcă". Ultimele două le învăţase în timpul unui an de sclavie pe o galeră.

Când Cavalerii şi-au dat seama că reprezentau ţinta pe care şi-o planificase Soliman, au întărit apărarea şi au aprovizionat insula pentru un asediu prelungit. Cei 700 de cavaleri şi cca. 8 000 de locuitori ai insulei au aşteptat flota

otomană care aducea probabil 40 000 de oameni, arme şi provizii, fiind comandate de un alt septuagenar, Mustafa Paşa. De la Valette le-a spus oamenilor săi: „Bătălia care trebuie pregătită va fi cea mai mare luptă dintre Cruce şi Coran. O armată formidabilă de păgâni va invada în curând insula noastră. Noi suntem soldaţii aleşi ai Crucii şi dacă cerul ne cere să ne sacrificăm vieţile, nu poate exista un moment mai bun pentru aceasta decât acum".

Pe 18 mai flota otomană a navigat în jurul insulei cu măreţie, ancorând în cele din urmă în golful Marsa Scirocco. În câteva zile armata a debarcat şi a ocupat jumătatea de sud a insulei. Nu a fost lansat un atac imediat asupra apărătorilor, datorită unei diferenţe de opinii între Mustafa Paşa şi comandantul naval în legătură cu ţinta principală. În sfârşit au căzut de acord să mute flota într-un port mai adăpostit, Marsamuscetto, şi să atace fortul St.Elmo cu artileria de pe muntele Sciberras. Fortul a rezistat mai mult de o lună după care ienicerii au trecut în sfârşit de ruinele zidurilor.

Cavalerii din peninsule fortificate, Senglea şi Borgo s-au bazat pe tunurile din fortul St.Angelo pentru a împiedica vasele inamice să intre în Portul Mare şi astfel nu au întărit ţărmurile Golfului Francez. Când au văzut navele otomane trase peste muntele Sciberras din Marsamuscetto până în Marsa au fost îngroziţi. În mare grabă ei au făcut câteva pregătiri pentru a rezista ataculuI combinat pe uscat şi pe apă. Asediul a continuat toată vara şi, la începutul lui septembrie, după lupte violente şi pierderi grele, ambele părţi erau în pragul epuizării. Armata turcească suferea în special datorită bolilor care apăruseră şi continua lupta cu foarte puţină muniţie şi hrană. Moralul era scăzut. Creştinii se aflau într-o situaţie ceva mai bună şi atunci când rezistenţa lor se apropiase de sfârşit, o forţă de eliberare, formată din 28 de galere spaniole a sosit pe neaşteptate şi a ancorat, fără a întâmpina opoziţie, într-un port din nordul insulei. Imediat ce a aflat vestea, Mustafa a organizat evacuarea insulei. Când a aflat că forţele spaniole numărau numai 8 000 de oameni, jumătate din cât i se comunicase iniţial, s-a întors şi s-a pregătit de luptă. A suferit o înfrângere grea. Oamenii săi, obosiţi şi demoralizaţi, au fugit de această dată păstrând navele în siguranţă. Mai puţin de 10 000 au ajuns la Istanbul.

Bătălia de la Malta luase sfârşit. Ştirile despre eşec nu au fost bine primite de către sultan. „Nu pot să am încredere în nici unul din ofiţerii mei. Numai în mâinile mele sabia este de neînvins" se pare că ar fi spus el atunci. Nu a mai vorbit niciodată cu Mustafa Paşa.

d) Balcanii

Belgradul

În 1521, un an după ce s-a urcat pe tron, Soliman mărşăluia împotriva Belgradului într-o campanie organizată cu multă atenţie. Predecesorii săi nu reuşiseră să cucerească oraşul, care reprezenta poarta spre Ungaria şi spre

dobândirea altor teritorii în Balcani, iar cucerirea sa era foarte importantă pentru Soliman. O armată combinată formată din ieniceri, spahii ai Porții și călăreți mercenari înarmați cu arme ușoare (*akingii*) au înconjurat și izolat marea fortăreață. Tunurile amplasate pe o insulă de pe Dunăre au menținut un bombardament intens și o flotilă de nave otomane navigând în susul râului a împiedicat orice încercare de salvare a orașului pe apă. Certurile interne dintre apărători au condus la capitularea orașului la sfârșitul lunii august.

Ungaria și bătălia de la Mohacs, 1526

Ienicerii avuseseră foarte puțin de lucru timp de mai bine de trei ani după cucerirea Belgradului și, în 1525, o mini-revoltă în rândurile lor i-a arătat lui Soliman necesitatea organizării rapide a unei noi campanii.

Bătălia de la Mohacs

Marele vizir Ibrahim, cel mai bun prieten al lui Soliman, a fost rechemat din Egipt unde fusese trimis guvernator, şi s-a luat decizia lansării unei ofensive masive peste Dunăre în primăvara anului 1526. Vremea nefavorabilă din acea perioadă, ca de altfel din timpul tuturor campaniilor lui Soliman în Balcani, a făcut dificil marşul pe teritoriul Ungariei, lui Soliman şi armatei sale fiindu-i necesare aproape 6 luni pentru a ajunge în câmpia Mohacs la sfârşitul lui august.

Tânărul rege al Ungariei, Ludovic[30], nu avea experienţă de conducător militar; nobilimea era divizată de rivalitatea acerbă şi nu era dornică să se unească împotriva unui duşman comun; iar armata ungară era mică din punct de vedere numeric, deoarece multe din trupele aşteptate nu sosiseră. Cu toate acestea ungurii au decis să rămână şi să lupte împotriva unei forţe superioare în câmp deschis. La est curgea Dunărea, în timp ce la sud şi vest se aflau dealuri joase, împădurite, ce ascundeau trupele otomane de rezervă.

Ungurii au preluat ofensiva, cavaleria lor a spart rândurile spahiilor şi a pătruns în formaţiile de ieniceri şi artilerie. Au fost repede înconjuraţi, fărâmiţaţi şi distruşi. Cei mai mulţi nobili au murit în dezordinea care a urmat. Regele a fost strivit sub greutatea calului său, care căzuse peste el în timp ce urca malul unui râu. Câţiva soldaţi de rând au supravieţuit. Aşa cum scria un cronicar otoman mai târziu, „ienicerii de rând, ţintind cu săgeţile lor asupra crudelor pantere care ni s-au împotrivit, au trimis sute, sau mai degrabă mii de morţi în iad". Chiar şi astăzi în Ungaria când apare un dezastru, se spune „Mai mare a fost pierderea de la Mohacs".

Soliman s-a grăbit spre Buda, apoi a traversat Dunărea spre cetatea geamănă a Pestei pe la sfârşitul lui septembrie. Sezonul de campanie era aproape terminat şi el şi oamenii săi au pornit marşul înapoi spre Istanbul, în timp ce în Ungaria a izbucnit disputa cine să fie noul rege. Ludovic era nu numai regele Ungariei, ci şi regele Boemiei. Soţia sa era o soră a arhiducelui Ferdinand al Austriei, care s-a căsătorit cu sora lui Ludovic, Anna. După ce Ludovic a fost omorât la Mohacs, fără să aibă nici un copil, Ferdinand a pretins moştenirea, argumentând că dacă regatele Ungariei şi Boemiei ar putea fi unite cu Austria, împreună ar forma o frontieră puternică împotriva agresiunii otomane. Ferdinand nu a avut nici o problemă în a dobândi coroana Boemiei, dar în Buda a întâmpinat o serie de dificultăţi. Acolo el a descoperit că un candidat rival, Ioan Zapolya, voievodul Transilvaniei, se proclamase deja rege al Ungariei. Ferdinand l-a învins pe Zapolya, care a cerut ajutor otomanilor.

Soliman, deşi credea acum că Ungaria îi aparţine în urma cuceririi sale, considera că un control indirect de genul celui exercitat asupra conducătorilor vasali ai Valahiei şi Moldovei ar fi mai uşor de menţinut decât o guvernare directă. Un conducător vasal la Buda ar fi completat lanţul statelor dependente care îi proteja frontiera nordică de la Marea Neagră până la Adria-

tica. Zapolya părea un candidat potrivit. De aceea Soliman a mărşăluit spre Buda şi l-a înscăunat pe tronul Ungariei în schimbul supunerii sale şi a plăţii unui tribut anual[31]. Soliman a exprimat în faţa ambasadorului arhiducelui Ferdinand satisfacţia în legătură cu acest acord.

„Acest regat (Ungaria) îmi aparţine şi l-am înscăunat aici pe slujitorul meu. I-am dat regatul şi pot să-l iau înapoi dacă doresc, pentru că am dreptul să dispun de el ca şi de toţi locuitorii săi care sunt supuşii mei. De aceea Ferdinand să nu încerce nimic împotriva lui. Ceea ce face Janos Kral (Regele Ioan Zapolya) face în numele meu."

Viena

În mai, 1529, când Soliman şi armata sa, împreună cu 22 000 de cămile de povară, au părăsit Istanbulul pentru o altă campanie în Balcani, vremea era din nou nefavorabilă. Ei au înaintat foarte încet, ajungând de-abia în iulie la Belgrad şi în septembrie la Buda. Deşi sezonul favorabil campaniilor era aproape de sfârşit, Soliman a hotărât să se grăbească spre Viena şi, la sfârşitul lui septembrie, se afla la porţile oraşului. Timpul era scurt, iarna se apropia, iar Viena trebuia cucerită rapid sau deloc. Artileria otomană nu a reuşit să străpungă zidurile, minarea s-a dovedit ineficientă şi apărătorii au rezistat. Viena nu a putut fi cucerită şi, pe data de 14 octombrie, Soliman a dat ordinul de retragere. Jurnalul său reflectă condiţiile îngrozitoare: „Zăpadă de seara până la amiază, a doua zi... mulţi oameni şi cai pierduţi". Foarte repede armata otomană a strâns tabăra, a omorât prizonierii, a dat foc la ceea ce nu putea căra şi a mărşăluit înapoi, în timp ce clopotele Vienei băteau anunţând vestea minunată. Cea mai serioasă ameninţare pentru creştinătate fusese înlăturată.

Din nou Ungaria

În primăvara lui 1532, armata otomană a părăsit Istanbulul pentru Belgrad, unde fuseseră făcute pregătiri minuţioase pentru buna primire a lui Soliman, inclusiv construcţia unui „arc al curcubeului". Acesta nu a apucat să-l vadă, deoarece a fost întârziat de rezistenţa unei fortăreţe mici şi nesemnificative, armata otomană având timp numai pentru un atac împotriva graniţelor Austriei înainte de a mărşălui obosită înapoi la Istanbul la sfârşitul verii.

Anul următor, Soliman, care era nerăbdător să înceapă o campanie împotriva şahului Persiei, a făcut pace cu arhiducele Ferdinand, care era la fel de nerăbdător să pună capăt lungului război. Pentru prima dată, trimişii otomani au fost primiţi oficial în Viena.

Potrivit condiţiilor tratatului de pace[32], Ungaria urma să fie împărţită între Ferdinand şi Zapolya, de-a lungul unei linii care să fie trasate de un reprezentant veneţian, care a fost ucis 3 ani mai târziu, în timpul unei misiuni de demarcare a graniţei. Ferdinand şi Zapolya s-au învinuit reciproc pentru moartea acestuia. Disputa a fost aplanată brusc şi s-a încheiat o înţelegere ca la moartea lui Zapolya, cum acesta nu avea moştenitori, partea sa din Ungaria să fie trecută lui Ferdinand. Aproape imediat, Zapolya s-a căsătorit

pe neașteptate cu Isabella, fiica regelui Poloniei. Anul următor, 1540, Zapolya a murit, puțin după nașterea unui fiu (care a fost botezat Ștefan, dar apoi i s-a dat numele de Ioan Sigismund). În ciuda nașterii unui moștenitor al lui Zapolya, înainte de moartea sa, Ferdinand a pretins dintr-o dată succesiunea. Soliman s-a deplasat prompt în Ungaria pentru a rezolva problema[33]. El a asigurat-o pe Isabella că fiul ei va conduce Ungaria, când va fi destul de mare, dar, în acest timp, ea și copilul urma să fie trimiși în statul vasal otomanilor, Transilvania, din care era originar Zapolya. În ciuda promisiunilor făcute Isabellei, Soliman a încorporat rapid în Imperiul Otoman partea lui Zapolya din Ungaria, trecând-o sub directă stăpânire. A fost înființată o administrație otomană, iar bisericile au fost transformate în moschei. După un alt marș otoman (1543-1544) în Ungaria, Ferdinand a fost silit să plătească un tribut anual de 30 000 de ducați, stabilindu-se astfel ferm statutul său de vasal otoman pentru partea sa din Ungaria[34].

În anul 1559, Isabella a murit, iar fiul ei Ioan Sigismund și-a început domnia ca *voievod* al Transilvaniei, la vârsta de 19 ani. După moartea lui Ferdinand în anul 1564, succesorul său ca împărat al Sfântului Imperiu Roman, Maximilian II, nu numai că a întârziat plata tributului anual pentru partea sa din Ungaria, dar a și intrat în război cu Ioan Sigismund. Când a auzit vestea, Soliman a plecat spre Ungaria, în ceea ce avea să fie ultima sa campanie, fiind transportat într-un car (și nu călărind), bătrân și bolnav. A primit omagiul lui Ioan Sigismund ca vasal și l-a asigurat de sprijinul său împotriva lui Maximilian, înainte de a începe asediul unui oraș puțin important, Szigetvar (Sighet). Acolo, guvernatorul, ca un tribut neașteptat pentru inamicul său, a atârnat pe ziduri pânză stacojie și pe turnuri material de argint, înainte de a-l saluta cu lovituri de tun. O lună mai târziu orașul a căzut, dar Soliman era deja mort. Campania s-a încheiat brusc, otomanii întorcându-se la Istanbul cu corpul sultanului. Noul sultan avea alte interese decât Balcanii. El a reînnoit tratatul de partajare a Ungariei cu împăratul și un fel de pace a venit asupra Ungariei pentru următorii 30 de ani.

e) Răsăritul

Mamelucii

Odată cu urcarea pe tron a unui nou sultan, tânăr și neexperimentat, în anul 1520, mamelucii, care au fost incorporați în Imperiul Otoman prin cucerirea Egiptului și Siriei de către Selim I, au hotărât că era timpul să-și recâștige independența. În anii de după 1520, în ambele țări au izbucnit revolte. Ele au fost înăbușite cu ușurință, dar Soliman a decis că în Egipt era nevoie de reorganizarea administrației. Această sarcină a fost încredințată marelui vizir Ibrahim, care a realizat cu succes o reformă a justiției, finanțelor și administrației, asigurând o guvernare fermă și stabilă în Egipt pentru următoarele trei secole.

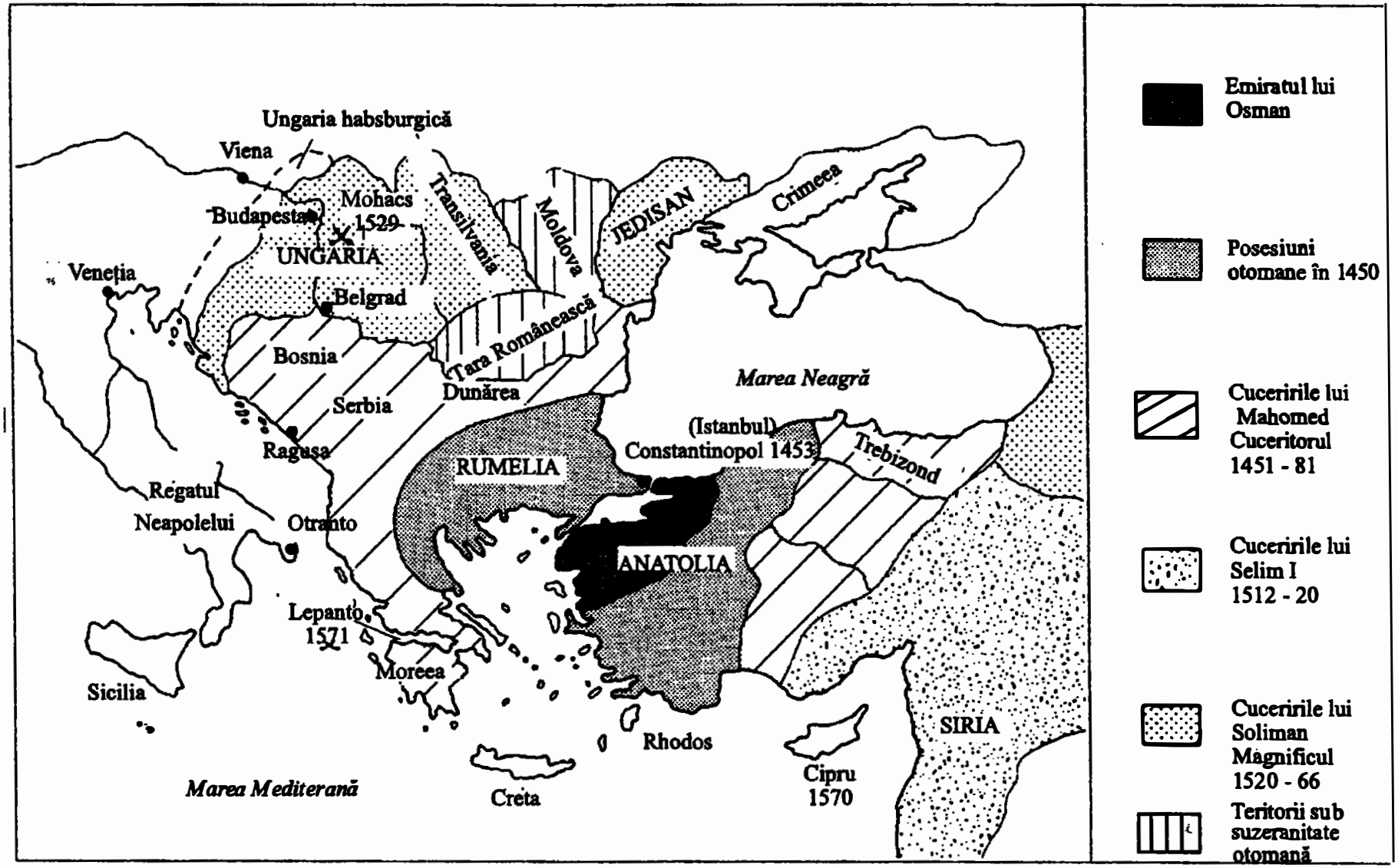

Expansiunea otomană în Balcani, 1450 - 1566

Persia

Soliman a recunoscut întotdeauna că inamicii săi europeni pot încerca să creeze un al doilea front, unindu-se cu perşii, într-un atac simultan, acesta fiind cel mai mare pericol pentru el. (În fapt, un astfel de atac combinat nu a avut loc niciodată , deşi a fost propus de câteva ori de ambele părţi). Era de aşteptat şi neapărat necesar ca sultanul să-şi conducă forţele în persoană, ca moştenitor al tradiţiei *ghazi*, iar soldaţii luptau întotdeauna mai bine când acesta lua parte la luptă. Dacă atacurile ar fi venit simultan din est şi din vest, el nu ar mai fi fost în stare să facă aceasta. Armata sa nu putea fi divizată cu uşurinţă şi era dificil să găsească pe cineva care să preia responsabilitatea de a acţiona ca adjunct al sultanului, pentru a conduce cea de-a doua forţă, chiar dacă sultanul era pregătit să-şi diminueze autoritatea prin numirea unui adjunct. (În timpul domniei lui Soliman, au fost, oricum, situaţii în care lui Ibrahim i-a fost încredinţată comanda unei părţi a oştirii, iar în domniile viitoare, cum sultanul a încetat să-şi conducă personal oamenii în luptă, a devenit obişnuit ca marele vizir să acţioneze ca şef-comandant). Fiind obligaţi să apere lumea islamică de inamicii creştini în vest, sultanii otomani au trebuit să rezolve şi conflictul cu musulmanii, conducătorii şiiţi Savafizi ai Persiei, care erau tot timpul pregătiţi să atace Imperiul în est.

Graniţa otomană cu Persia nu era prea bine definită. În nordul Anatoliei, triburile oscilau în a se supune, între sultanul otoman şi şahul Persiei, în funcţie de situaţii. Războaiele de frontieră au continuat pentru mulţi ani, cu o violenţă sporită datorită tensiunilor religioase dintre cele două ţări.

Soliman a lansat două atacuri foarte puternice împotriva perşilor, în anii 1533 şi 1548. În fiecare din ocazii, a trebuit să însăileze un fel de pace în Europa înainte de a-şi muta trupele în est. În 1533, uciderea guvernatorului Bagdadului care se supusese sultanului, a oferit pretextul necesar. Ibrahim a fost trimis în avans cu o forţă în Kurdistan, unde a luat Tabrizul fără a întâmpina vreo rezistenţă. Soliman i s-a alăturat mai târziu şi, după un lung şi dificil marş peste munţii din Persia apuseană, prin zăpezi înalte, suferind din cauza lipsei de hrană, au intrat în Bagdad în ultima zi a lui noiembrie 1534, unde au petrecut iarna. (Balcanii aveau un avantaj în comparaţie cu Persia în contactul lor cu otomanii — era prea frig pentru otomani să ierneze în Balcani, acest fapt scurtând sezonul campaniilor; aceasta, spun câţiva istorici, a fost cea mai bună apărare pe care a avut-o Viena). Vara următoare a fost petrecută într-o urmărire nereuşită a şahului şi armatei sale, care au refuzat cu încăpăţânare să stea şi să lupte, fiind deplin conştienţi că în orice bătălie otomanii ar putea fi victorioşi. Când Soliman a trebuit, împotriva dorinţei sale, să se înapoieze cu armata la Istanbul, era conştient (deşi îi era neplăcut) că lăsase armata şahului intactă.

Imediat ce Soliman s-a întors în siguranţă în capitala sa, şahul a recuperat Tabrizul şi l-a ţinut până în anul 1548, anul celei de-a doua campanii a lui Soliman în Persia. Această campanie a fost provocată de fuga unuia din fraţii

şahului la Istanbul. Acesta i-a sugerat lui Soliman o posibilă slăbire a poziţiei şahului, care putea fi exploatată. În timpul acestei campanii, şahul a aplicat cu succes aceeaşi tactică militară ca mai înainte, ţinându-se departe de armata otomană şi atrăgând-o la Tabriz. Şahul l-a abandonat repede, pentru a evita să se apere într-o bătălie decisivă. Soliman s-a deplasat către marea fortăreaţă Van, care s-a predat repede, îndreptându-se apoi spre Alep, unde a iernat cu armata sa. A petrecut vara următoare într-o serie de atacuri care i-au adus sub control o mare parte din graniţa disputată.

Era dificil, oricum, pentru otomani, să păstreze controlul direct asupra unui district muntos şi aşa de depărtat de Istanbul. Aceasta însemna că acolo era limita practică a expansiunii otomane în est. Realizând aceasta, Solimann a fost de acord să returneze Tabrizul şahului în anul 1555, prin tratatul de la Amasya care a stabilit limite realiste pentru graniţa estică şi care era destinat să fie în vigoare pentru următorii 20 de ani sau mai mulţi. Aceasta l-a lăsat pe Soliman liber să-şi întoarcă atenţia spre mai presantele probleme europene.

Rusia

Un nou factor în politica Orientului Mijlociu a fost expansiunea Rusiei, începută în anii 1530. Sub ţarul Ivan al IV-lea, armata rusă a avansat în Hanatele musulmane din bazinul Volgăi şi a atins Astrahanul în anul 1556. Aceasta ameninţa Caucazul şi Marea Neagră şi crea o situaţie pe care otomanii nu puteau să o ignore. Pe măsură ce înainta spre sud, punând bazele Imperiului Rus, ţarul făcea alianţe cu circazienii. Voievodul Moldovei i-a cerut protecţia şi a existat o încercare de a captura Azovul, cel mai nordic avanpost al Imperiului Otoman. Pelerinii musulmani şi negustorii găseau deja dificil să călărească prin Persia în drumul lor spre Mecca şi Medina; acum ei vedeau cum traseele de-a lungul coastei Mării Negre puteau deveni obstacole la fel de greu de trecut.

Otomanii nu consideraseră până atunci că expansiunea rusă ar prezenta vreun pericol şi îi priviseră pe ruşi ca pe nişte vecini prietenoşi, cărora li se acordase în anul 1497 permisiunea de a face comerţ cu Imperiul Otoman. Situaţia s-a schimbat treptat, iar succesorii lui Soliman au descoperit că trebuie să ia ameninţarea rusească în serios.

* La moartea sa, în anul 1566, Soliman stăpânea în totalitate sau numai părţi din statele moderne: Ungaria, Iugoslavia, Albania, Grecia, Bulgaria, România[35], Ucraina, Crimeea, Turcia, Iran, Irak, Siria, Liban, Iordania, Egipt, Libia, Tunisia şi Algeria, cu o populaţie de mai mult de 20 milioane. El era *Padişahul* (Şahul Şahilor), imperiul fiind la apogeul puterii sale.

Să luăm notiţe despre „Expansiunea Imperiului Otoman, 1450-1566"

Acest capitol prezintă expansiunea imperiului sub patru sultani, trei dintre ei fiind cei mai mari lideri războinici (*ghazi*) pe care i-a avut Imperiul Otoman. Va trebui să vă referiţi la hărţile de la paginile 13, 27, 37. în timp ce vă

alcătuiți notițele pentru a vă clarifica ce s-a întâmplat și unde. Ar fi o bună idee să faceți o schemă simplă a evenimentelor în timp, pe trei coloane, având capitolele: Balcanii, Mediterana și Africa de Nord și Răsăritul. Următoarele titluri și subtitluri v-ar putea ajuta să vă organizați notele:

1. Mahomed Cuceritorul
1.1. Europa
Serbia
Grecia
1.2. Anatolia
2. Baiazid al II-lea
2.1. Afacerea Djem
2.2. Realizările militare și navale

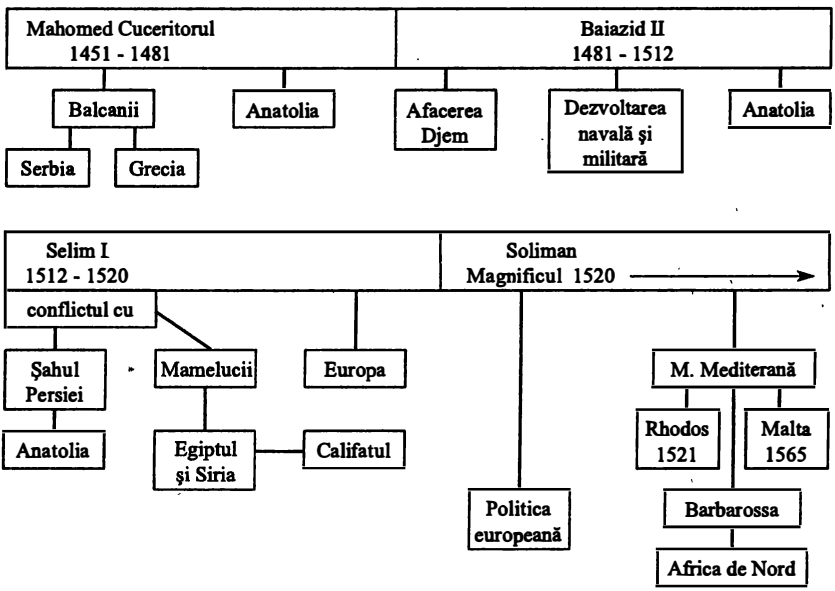

Rezumat - Extinderea imperiului

2.3. Politicile europene
2.4. Anatolia
2.5. Evaluarea domniei lui Baiazid al II-lea
3. Selim I
3.1. Anatolia
3.2. Mamelucii
3.3. Califatul
3.4. Europa
3.5. Evaluarea domniei lui Selim I
4. Soliman I (Magnificul)
4.1. Mediterana de est şi Rhodosul
4.2. Mediterana de vest şi Africa de Nord.
4.3. Malta
Balcanii
Belgradul
Ungaria şi Mohacs
Viena
Ungaria
4.4. Răsăritul
Mamelucii
Persia
Rusia

Întrebări bazate pe izvoare despre „Expansiunea Imperiului Otoman"

1. Rhodos

Citiți citatele de la paginile 28 şi 29. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) În primul citat explicați termenul „franci". Cine erau „fiii păcatului" şi „fiii Profetului"?
b) În al doilea citat ce reprezentau „pirateriile monstruoase" de care se plângea Soliman?
c) Din modul de redactare al ultimatumului ce învățături se pot desprinde în legătură cu obiceiurile de război ale otomanilor?
d) Scriitorii vest-europeni utilizează adeseori termenul „pierderea Rhodosului". Scrieți în mai puțin de 200 de cuvinte o justificare a cuceririi Rhodosului din punctul de vedere otoman.

CAPITOLUL 3

Elemente determinante ale succesului otoman 1450-1566: sultanii

De ce au obținut otomanii asemenea înfricoșătoare succese militare între anii 1450-1566? Unele dintre motive se regăsesc în interiorul imperiului, ele incluzând puterea absolută a sultanului, combinată cu calitățile personale și capacitățile celor mai mulți dintre cei care au domnit în această perioadă. Așa cum îi atrăgea atenția unul dintre locuitorii Ragusei lui Maximilian I, în timp ce națiunile occidentale erau divizate în interior, întreaga autoritate supremă la otomani era concentrată într-un singur om. Toți se supuneau sultanului, care deținea de unul singur controlul complet asupra resurselor, fie ele oameni, mijloace materiale sau bani.

Sultanul a fost denumit de un istoric drept „liantul principal al sistemului otoman, elementul central comun atât al stăpânitorilor, cât și al supușilor, liderul clasei conducătoare, apărătorul *re'aya* („turma protejată" a sultanului); un altul consideră că „mai mult ca un simbol decât ca un administrator activ și plin de putere, sultanul a adunat laolaltă variatele elemente ale societății otomane".

Care punct de vedere este corect? Cât de important a fost sultanul de fapt? Și cât de absolut a fost el ca stăpân?

Înainte de domnia lui Mahomed Cuceritorul, sultanul era simplul conducător *ghazi*, comandantul militar, hrănind și susținând societatea otomană sau victoriile sale.

1 Raidul *ghaza* este datoria noastră de bază, așa cum a fost și pentru părinții noștri. Constantionopolul, situat în mijlocul posesiunilor noastre, îi protejează pe inamicii statului nostru și îi incită împotriva noastră. De aceea, cucerirea acestui oraș este esențială pentru viitorul și siguranța
5 statului nostru.

Așa spunea Mahomed în 1453 înainte de a cuceri Constantinopolul, victorie care l-a făcut cel mai puternic sultan musulman din lume. El a început să se creadă șeful absolut al unui imperiu atotcuprinzător, moștenitorul imperiilor bizantin și roman și să se gândească la noua sa capitală, Istanbul, ca la centrul lumii. Un contemporan scria:

1 După opinia sa (a Cuceritorului) trebuie să fie un singur imperiu, o singură credință și un singur suveran în întreaga lume. Nici un loc în lume

nu merită mai mult decât Istanbulul să creeze această unitate a lumii. Cuceritorul credea că, mulţumită acestui oraş îşi poate extinde stăpânirea asupra întregii lumi.

La titlul de *Ghazi*, de *Caesar* (împărat roman), de *Basileus* (împărat grec), Mahomed s-a considerat îndreptăţit să adauge titlul de *Han*, titlu purtat de conducătorul triburilor de stepă din care se trag otomanii. În aceste triburi, tradiţia dicta că suveranitatea este dreptul şi datoria unei singure familii, aleasă de Dumnezeu să poarte povara guvernării. Descendenţii lui Osman au stăpânit peste otomani, fără întrerupere (exceptând cei 10 ani, „interregnum" după înfrângerea de la Ankara, din 1402) până la sfârşitul imperiului în 1923. Statul otoman şi dinastia otomană au fost inseparabile peste 600 de ani.

1. Succesiunea

Succesiunea sultanului nu a fost întotdeauna simplă şi directă. Deşi era ereditară în Casa lui Osman, până la mijlocul secolului al XVII-lea succesiunea nu depindea de vârstă. Înainte de această dată nu era obligatoriu ca cel mai în vârstă fiu sau ruda pe linie bărbătească cea mai în vârstă şi cea mai apropiată, să devină sultan. Se credea că alegerea celui mai potrivit candidat este în mâinile lui Dumnezeu şi, din această cauză, a impune linia de succesiune ar însemna a te opune voinţei lui Dumnezeu. Astfel, Soliman Magnificul spunea unuia din fiii săi: „Poţi să laşi totul în seama lui Allah, pentru că nu plăcerea omului, ci voinţa lui Allah este aceea care dispune asupra împărăţiilor şi guvernelor lor. Dacă El a hotărât că tu vei avea împărăţia după mine, nici o fiinţă pământeană nu va fi în stare să împiedice acest lucru".

* Oricum, adesea, alegerea finală a sultanului era influenţată de mâna omului şi nu de voinţa lui Allah. De obicei, victoria era de partea fiului mai vârstnic şi, mai important, a fiului care ajungea primul la Istanbul după moartea tatălui şi care obţinea sprijinul ienicerilor (deşi credincioşii pot spune că aceasta *era* lucrarea voinţei lui Allah). Mahomed Cuceritorul a formulat drept *Kanun*[36] (legea sultanică seculară) ceea ce până atunci fusese un simplu obicei — „Pentru bunăstarea statului, acela dintre fiii mei căruia Allah îi va acorda sultanatul poate condamna în deplină legitimitate la moarte pe fraţii săi". Această Lege a Fratricidului intenţiona să dea stabilitate statului, asigurând o singură linie de succesiune şi împiedicând declanşarea de războaie civile între fraţii care luptă pentru tron. În secolele al XV-lea şi al XVI-lea, toţi prinţii care împlineau 12 ani erau trimişi în cele mai îndepărtate zone ale imperiului ca guvernatori provinciali. Acolo, ei se aflau în grija unor tutori experimentaţi care-i învăţau arta conducerii. Aceasta însemna că în momentul crucial al morţii tatălui, fiul care se afla cel mai aproape de capitală avea un avantaj considerabil. De aceea, marii dregători ai statului

mergeau adesea foarte departe pentru a ascunde vestea morții sultanului până când un mesaj secret trimis candidatului lor pentru tron oferea siguranța că va ajunge primul în Istanbul și va fi proclamat sultan.

Când Soliman Magnificul a murit în cortul său în timpul unei campanii în Balcani, marele vizir Sokollu a anunțat simplu că sultanul suferă din cauza repetării unei crize de gută și va rămâne să se odihnească în cort, continuând totuși să-și exercite prerogativele de conducător. În fiecare dimineață Sokollu dădea ordine ca și cum ele ar fi venit din partea lui Soliman, numea înlocuitori pentru cei căzuți în luptă și acorda premii pentru cei ce se distingeau în bătălie. A trimis mesaje celorlalți conducători musulmani în care-i anunța victoria otomană și a trimis capul conducătorului ungurilor învinși împăratului Maximilian, împreună cu complimentele sultanului. Dar cel mai important mesaj pe care l-a trimis a fost către fiul lui Soliman, Selim, spunându-i să se grăbească să-și revendice moștenirea tronului, la Istanbul.

Între timp, corpul lui Soliman a fost îmbălsămat în secret. Când Sokollu, în numele lui Soliman, a dat ordinul de întoarcere în capitală, corpul a fost așezat în carul sultanului. Escortat de gărzi în aceeași manieră ca la plecarea la luptă, părea că un sultan în viață, deși bolnav, își conducea trupele victorioase înapoi spre casă. Înșelătoria a fost menținută cu succes, până când, după trei săptămâni, Sokollu a aflat că Selim a ajuns la Istanbul. În acea noapte, comandanții armatei au fost informați că Soliman a murit subit și, dimineața, armata a fost trezită de un cântec de rugă pentru moartea sultanului.

* Primatul întâiul născut s-a strecurat în timpul secolului al XVII-lea, pe de o parte din motive umanitare, pentru a cruța vărsarea de sânge nevinovat, iar, pe de altă parte, s-a considerat că Legea Fratricidului și-a depășit scopul originar de prevenire a războiului civil. Pentru o vreme, sultanii au continuat să-și trimită fiul cel mare departe în provincii pentru a învăța să guverneze, în timp ce ceilalți erau ținuți într-o aripă specială a palatului regal, numită *kafes* (cușca). Ei puteau fi ușor eliminați dacă era necesar sau păstrați în siguranță în rezervă în cazul în care moștenitorul trebuia sau era pe cale să moară. În ultima parte a secolului al XVII-lea *toti* prinții erau ținuți în cușcă. Camerele erau mici, cu gratii groase la ferestre și erau complet izolate de restul palatului. Acolo prinții puteau fi prizonieri pentru 20 sau mai mulți ani sau, în cazul lui Soliman II, pentru 39 de ani, în acest timp ei neavând nici un contact cu vreo persoană în afară de servitorii lor, nu primeau educație, nu le era permis să se căsătorească și trăiau cu frica permanentă de o moarte violentă. Nu e de mirare că în momentul în care cel mai în vârstă supraviețuitor era chemat la tron, era o epavă, din punct de vedere mental și nervos. Soliman II a plâns în fața mesagerului care i-a adus vestea că era noul sultan: „Dacă mi-a fost ordonată moartea, fie. Lasă-mă să-mi fac ultima

rugăciune, apoi fă-ţi datoria. Din copilărie, am suferit aproape 40 de ani de închisoare. Este mai bine să mori dintr-o dată decât să mori câte puţin în fiecare zi".

În primii ani ai imperiului, prima sarcină oficială a sultanului era să ordone execuţia tuturor fraţilor supravieţuitori şi a altor rude masculine. Aceştia erau sugrumaţi în cadrul unei ceremonii cu o panglică de mătase, de un surdo-mut pentru a nu fi afectat de strigătele lor pentru milă. Orice femeie din harem care rămânea însărcinată era înecată în cazul în care ameninţa succesiunea prin naşterea unui fiu. Uneori, ca în 1595, un mare număr de sicrie ale familiei urmau pe cel al ultimului sultan în procesiunea funerară. În acel an, nemulţumit cu eliminarea a 19 fraţi, sultanul executase 20 sau mai multe surori şi 7 mame-vitrege.

Al doilea act oficial al sultanului era trimiterea veştii oficiale a dobândirii tronului către toţi guvernatorii provinciali imperiali:

1 Cu ajutorul lui Allah, am câştigat sultanatul... de îndată ce veţi primi acest decret, proclamaţi urcarea mea pe tron către popor în toate oraşele şi capitalele provinciilor, numele meu să fie pomenit în rugăciunea de vineri în moschee (recunoaşterea faptului că el şi nu altcineva era sul-
5 tan); să se tragă salve de tun în cetăţi, iar oraşele să fie iluminate festiv.

b) Puterea sultanului

Tursun Bey, unul dintre istoricii şi dregătorii de la sfârşitul secolului al XV-lea, scria despre puterea sultanului:

> Fără un suveran, oamenii nu pot trăi în armonie şi pot pieri cu toţii. Dumnezeu a acordat această autoritate unei singure persoane, iar pentru perpetuarea a tot ceea ce este bun, aceea persoană are nevoie de supunere totală.

În teorie, deşi nu s-a întâmplat în practică, sultanul avea puterea absolută asupra pământului — toate pământurile erau ale sultanului — asupra robilor, asupra supuşilor săi musulmani (*re'aya*) şi asupra ne-musulmanilor (*zimm -i*) în Balcani şi oriunde pe cuprinsul imperiului. El putea face legea (*kanuni*) - „orice decretează sultanul este lege" — dar numai dacă nu contrazicea legea religioasă (*sheriat*), baza întregii societăţi otomane. *Sheriat*-ul era prezent în toate aspectele vieţii.

Sultanul era şeful secular al statului, comandantul şef al armatei, şeful guvernului, toate numirile guvernamentale fiind în atribuţia sa, justiţiarul suprem şi vistiernicul şef. În acelaşi timp era şi *imam*, şeful instituţiei religioa-

se. În această postură, el controla *ulema* (întregul corp al personalului religios, învățătorii, judecătorii, scribii și învățații), cu toate că acțiunile sale trebuiau să fie în concordanță cu interpretarea *sheriat*-ului de către șeful instituțiilor religioase, *șheyk-ul-islam.*

Dacă sultanul poseda un caracter puternic, un bun intelect, curaj personal, capacitate administrativă și, de preferat, un anumit șarm, autoritatea sa nu era pusă la îndoială și puterea sa era aproape nelimitată. Dacă era slab, incompetent și iubitor de plăceri, poziția sa era rapid uzurpată de comandanții militari și de femeile din harem. Această situație a căpătat amploare în secolul al XVII-lea.

Imperiul Otoman a avut norocul că, în anii săi de formare, din zece sultani, toți, cu excepția unuia, au fost lideri capabili și eficienți, sub a căror călăuzire, imperiul a prosperat și s-a dezvoltat. Din acești nouă sultani merituoși, doi au fost plini de măreție. Sunt cunoscuți în Occident ca Mahomed Cuceritorul (1451-1481) și Soliman Magnificul (1520-1566). Unuia dintre ei imperiul îi datorează formarea, iar celuilalt consolidarea și expansiunea. Ei aveau multe în comun — amândoi erau mari conducători militari, personalități puternice, administratori capabili, culți și inteligenți, dar cruzi, neînduplecați și autocrați.

2. Mahomed Cuceritorul

Mahomed, al treilea fiu al lui Murad al II-lea, s-a născut prin 1432. Nu se știe nimic despre mama sa, în afară de faptul că a fost probabil o sclavă născută creștină. Nici măcar pe piatra de mormânt nu este trecut numele ei. În vara anului 1444, la vârsta de 12 ani, Mahomed a devenit sultan pentru prima oară, când tatăl său, obosit de nesfârșitele campanii militare în Balcani, s-a decis să abdice și să se retragă într-o pioasă meditație.

În timpul acestei scurte prime domnii (1444-1446), Mahomed a fost puternic influențat de doi oameni, foarte diferiți în caracter și țeluri, care au făcut multe pentru a-i contura ideile și viitoarele acțiuni politice. Unul a fost marele vizir, aristocraticul Chandarli Halil Pașa, care ca membru al *ulema*, reprezenta tradițiile Marelui Islam. Aceasta însemna că era în favoarea unei guvernări puternic centralizate și a unei tradiții religioase stricte. El era adeptul unei politici pașnice de co-existență cu vecinii creștini din Balcani ai imperiului. El considera că nu trebuia să fie făcut nimic din ceea ce ar fi putut alarma Apusul și provoca un atac, în mod special în timpul cât sultanul era așa de tânăr și incapabil să-și conducă personal armata, așa cum trebuia să o facă un adevărat *ghazi*. Celălalt sfătuitor era Zaganos Pașa, unul din robii Porții, care a fost profesorul lui Mahomed și care era în favoarea instaurării imediate a unei politici expansioniste, având drept prim obiectiv capturarea Constantinopolului. Vestea acestui conflict politic la nivel înalt s-a scurs spre apus, unde a

fost recepționat ca un semn de slăbiciune și ca un semnal pentru atacarea imperiului. În fața acestei amenințări, Murad a fost convins să se întoarcă și să preia din nou comanda armatei.

După obținerea unei mari victorii împotriva forțelor creștine la Varna, în noiembrie 1444, Murad și-a anunțat intenția de a se retrage din nou. El nu a fost prea mult timp lăsat în pace, pentru că o revoltă a ienicerilor la Edirne în 1446 l-a determinat să preia controlul încă o dată. Revolta a fost condusă din umbră probabil de Halil Pașa, care știa că aceasta îl poate forța pe Murad să se întoarcă. Se pare că Halil Pașa considera că dacă nu este o altă cale decât o politică expansionistă, aceasta trebuie să fie sub controlul unui sultan adult, cu experiență, și nu al unui copil. Prima domnie a tânărului Mahomed s-a încheiat, dar el nu a uitat cine i-a pus capăt. Cinci ani mai târziu s-a răzbunat.

În 1451 Murad a murit și Mahomed, acum de 19 ani, a devenit sultan din nou. Comentatorii apuseni l-au descris ca fiind un conducător slab, neexperimentat și probabil ineficient. Numai câțiva vor fi crezut că 30 de ani mai târziu va fi cunoscut ca Mahomed Cuceritorul (Mahomed Fatih). Dar istoria otomană este plină de înțelegeri greșite din partea Occidentului.

Mahomed a fost bine pregătit pentru guvernare printr-o tradiție de mult stabilită a trimiterii prinților moștenitori să acționeze ca guvernatori provinciali. El și-a început domnia cu patru țeluri politice clare, legate între ele: să-l elimine pe Halil Pașa, să-și asigure loialitatea ienicerilor, împiedicând astfel o revoltă ulterioară, să pornească *Djihad*-ul (Războiul Sfânt), baza puterii sale externe și să cucerească Constantinopolul.

Constantinopolul a fost cheia. Prin cucerirea sa, Mahomed va obține nu numai prestigiul și suportul loial rezultat dintr-o mare realizare militară, dar și aprobarea pentru continuarea cu succes a Războiului Sfânt, precum și pregătirea unei prăzi pentru armata victorioasă. Potrivit Legii Islamice, un oraș care refuza să se predea devenea în mod legitim pradă de război pentru sultan și soldații săi, care-l luau prin forță. În acest fel loialitatea ienicerilor era asigurată.

În ziua următoare căderii Constantinopolului, Halil Pașa a fost arestat. Ulterior a fost executat. Mahomed și-a ales toți viitorii săi mari viziri (primminiștrii), cu o singură excepție, dintre robii personali mai degrabă decât din vechea aristocrație sau din *ulema*. Nimeni nu va mai împărți puterea politică cu el. Absolutismul a fost creat.

După căderea lui Halil Pașa, Mahomed s-a concentrat asupra organizării corpului ienicerilor. A reorganizat și lărgit trupele transformându-le într-o forță bine plătită, bine echipată și foarte disciplinată. A dezvoltat și lărgit folosirea sistemului *devshirme* pentru a-și asigura loialitatea, atât din partea armatei, cât și din partea funcționarilor săi guvernamentali. Cu acest sprijin în spate, nu putea să se mai teamă de nimeni, înăuntru sau în afară.

a) Reconstrucția Constantinopolului

În ciuda preocupării sale pentru război în aproape întreaga sa domnie, Mahomed a găsit timp să transforme Constantinopolul în Istanbul, noua capitală a imperiului. Înainte de cucerire, populația scăzuse la aproape 30 000. Mahomed a început un program deliberat de repopulare, încurajând pe refugiați să se întoarcă. El le-a promis restituirea proprietăților lor, libertatea religioasă și oportunități pentru muncă. A eliberat a cincea parte din prizonieri, la care sultanul era îndreptățit potrivit legii *sheriat*-ului, i-a stabilit în oraș și chiar i-a scutit de impozite. A ordonat să fie trimise din Anatolia și Rumelia 4 000 de familii și le-a dat case părăsite din oraș. Nu era obligatoriu ca aceștia să fie musulmani, dar se aștepta de la ei să fie comercianți, artizani sau meșteșugari și să fie capabili să-și aducă propria contribuție la revitalizarea orașului. De asemenea, a ales creștini din alte orașe pe care le cucerise și i-a stabilit în diferite părți ale Istanbulului. A încercat să facă din oraș un centru ecumenic, stabilind și protejând comunitățile greacă ortodoxă, evreiască și armenească. Pentru a produce hrană pentru noii cetățeni, Mahomed a adunat 30 000 de țărani capturați în Balcani și i-a așezat forțat în satele părăsite din afara zidurilor orașului. Douăzeci de ani mai târziu, un recensământ arăta că Istanbulul avea aproape 100 000 de locuitori.

Critobul[37], cronicarul grec, a fost un martor ocular și a descris cum Mahomed a chemat un număr important de oameni bogați de pe tot cuprinsul imperiului și a ordonat ca fiecare dintre ei să creeze un *imaret* în oricare parte a orașului și-ar fi dorit. Un *imaret* era un complex de clădiri asociate, construite în jurul unei moschei, de obicei incluzând școli, spitale și toate străzile și podurile necesare. În vecinătate erau clădiri comerciale, ca hanuri (caravanserai), mori, piețe și băi, din veniturile cărora vor fi sprijinite și întreținute alte instituții. *Imaretele* erau o parte esențială a orașelor otomane și, până de curând, dominau încă înălțimile orașelor peste tot în Anatolia și Balcani.

După transformarea magnificei biserici Sofia în marea moschee Aya Sofia, cu școlile, spitalele și bibliotecile asociate, Mahomed a terminat *imaretul* său, construind o uriașă piață acoperită. Aceasta avea un acoperiș boltit, din piatră și uși de metal pentru a proteja nu numai mărfurile comercianților, dar și monezile și valorile ce aparțineau bogaților orașului, care foloseau piața ca o enormă cutie-depozit sigură. În interior erau 12 000 de mici magazine, al căror comerț oferea suportul necesar complexului moscheii. Această zonă a devenit centrul comercial, nu numai al Istanbulului, ci al întregului imperiu. În următorii zece ani, Mahomed a construit câteva alte *imarete*, incluzând cea mai mare moschee[38] construită vreodată în Imperiul Otoman, toate întreținute din veniturile provenind dintr-o serie de piețe.

În mod constant s-au așezat în capitală noi-veniți și orașul a crescut așa de repede încât în 50 de ani de la cucerirea sa era cel mai mare oraș în

Europa. Această uriaşă concentrare de populaţie urma să aibă repercusiuni serioase asupra economiei interne a Imperiului Otoman în secolul al XVII-lea. Mahomed a organizat repararea zidurilor pentru apărarea oraşului şi a apeductelor care aprovizionau oraşul cu apă. Adeseori supraveghea personal şi inspecta lucrările pe care le ordonase, pentru construirea drumurilor, podurilor şi clădirilor publice, el însuşi trasând planuri pentru un palat în centrul oraşului. Acest palat, numit mai târziu Eski Saray (vechiul palat), s-a dovedit nesatisfăcător şi, în 1464, a fost construit pe malul Bosforului, Topkapi Saray (noul palat).

Otomanii erau pe drept mândri de noul şi frumosul lor oraş, fiind foarte adesea cântat de poeţii curţii:

Nu i-am văzut egalul în altă parte
Nu există aşa ceva, poate decât în Paradis.
Nu mai este nici un pământ sau oraş ca el
Nici un loc de locuit, ce poate fi asemănat cu el.

Stambul, tu perlă a oraşelor, tu bijuterie fără asemănare
Aşezat călare pe două mări, cu lumină orbitoare!
Splendid ca soarele ale cărui raze scaldă pământul în lumină
Ale tale grădini, viziuni ale plăcerii, modele de bucurie divină.

Din nefericire, toată această muncă pentru Istanbul, ca şi războiul aproape neîntrerupt, au secătuit resursele naţionale. Mahomed a fost forţat de câteva ori să devalorizeze moneda. El a emis noi monezi care conţineau numai cinci şesimi argint din cele vechi pe care le-a înlocuit. Aceasta înseamna că populaţia a pierdut o cincime din valoarea monezilor pe care le deţinea. Guvernul a câştigat pe socoteala populaţiei. Mahomed a adunat bani prin alte mijloace la fel de nepopulare. A pus monopolul statului asupra vânzării unor produse de primă necesitate ca ceara de lumânări, sare şi săpun şi a fructificat aceste monopoluri cu ajutorul unor indivizi care obţineau profituri solicitând preţuri foarte mari pentru mărfuri. Chiar mai gravă pentru opinia publică a fost acţiunea lui Mahomed asupra *vakif*-ului (fundaţia pioşeniei[39]). Aceasta era un aranjament islamic prin care deţinătorii de proprietăţi aducătoare de profit alocau o parte a acestuia în mod constant pentru realizarea unor acţiuni caritabile sau cu caracter religos, aşa cum era construirea de drumuri şi poduri, spitale, şcoli şi moschei. Mahomed a adoptat punctul de vedere potrivit căruia devreme ce toate pământurile aparţineau la origine sultanului, trecerea lor în proprietate privată şi formarea unui *vakif* constituia o ilegalitate. În consecinţă el le confisca pur şi simplu şi le redistribuia ca noi *timar*-uri. Aceasta a avut drept rezultat creşterea numărului spahiilor disponibili pentru armată, dar, pe de altă parte, a afectat interesele legitime ale multor familii înstărite şi influente care creaseră *vakif*-uri ca

fundații de familie, din care obțineau beneficii financiare. Preluând controlul asupra pământurilor *vakif*, Mahomed a considerat că s-a întors la practica tradițională, centralizând în același timp puterea politică în mâinile sale.

b) Mahomed - omul

Una dintre foarte puținele descrieri contemporane ale lui Mahomed este cea a lui Gian-Maria Angiolello[40], scrisă în 1481, ultimul an al vieții lui Mahomed:

> 1 Cunoscut ca Marele Turc, era de înălțime medie, gras și impunător, avea o frunte lată, ochi mari cu gene dese, un nas acvilin, o gură mică, o barbă rotundă de nuanță roșcată, un gât scurt și gros și o frunte puternică. Suferea de gută la picioare.

Există și un portret de Gentile Bellini, care, se știe, nu este o reprezentare fidelă, deși Bellini lucra la curtea otomană prin 1480 când a fost pictat portretul. Se află într-o stare proastă și pare să fie repictat după câtva timp. De fapt investigarea cu raze X arată clar că numai turbanul este cel original pictat!

Mahomed a fost o persoană cultă, cu o minte deschisă, care l-a adus pe Bellini de la Veneția să decoreze zidurile palatului cu fresce în stil italian. Autorii italieni se îngrămădeau să-i ofere operele lor de geografie și tactică militară și îl preamăreau în poeme latine clasice. A umplut o bibliotecă cu manuscrise grecești și latine și a arătat interes în teritoriile din afara imperiului comandând o hartă a lumii și o traducere a *Geografiei* lui Ptolemeu. A strâns în jurul său învățați din Italia, Grecia și Trebizond și le-a comandat o istorie a Imperiului Roman. A aranjat cu patriarhul grec să-i pregătească un manual despre creștinism. Sub patronajul său personal învățații otomani au făcut progrese reale în studiul matematicii, astronomiei și medicinii, iar studiul acestor discipline a devenit, alături de logică și teologie, parte a planului educațional standard al *ulema*. Mahomed însuși a redeschis o mai veche controversă asupra relației dintre filosofie și religie și a invitat doi valoroși teologi ai zilei să dezbată problema într-o corespondență scrisă, urmând ca asupra opiniilor lor să se pronunțe ulemalele.

Istoricii occidentali au pretins adesea că Mahomed a fost un monarh renascentist. Ei își bazează aserțiunea lor pe contactele sale cu Apusul, interesul său larg intelectual și artistic, implicarea sa în reconstrucția și înfrumusețarea Istanbulului și punctul său de vedere asupra suveranității. Istoricii turci nu sunt de acord cu acest punct de vedere. Pentru ei, el a fost sub aspect cultural un musulman, devotat credinței sale, călăuzit spiritual de *sheikh*-ul-*islam*. Membrii *ulema* veneau câteva zile pe săptămână la palat să dezbată și să-l instruiască religios. Singurul lui interes în lumea creștină era acela al unui om care dorea să știe la ce să se aștepte când atacă și o cucerește. Înțelegând Apusul, el considera că va fi în stare să-l conducă mai bine.

În mai 1481, Mahomed a murit în vârstă de 49 de ani, curând după ce pornise o nouă campanie împotriva Anatoliei orientale. Cauza morţii sale este necunoscută, iar zvonurile că a fost otrăvit, răspândite uneori de autorii apuseni, sunt total nefondate.

c) O scurtă evaluare

Estimarea celor două laturi ale personalităţii lui Mahomed, conducătorul şi omul, variază considerabil. Pentru contemporanii, el era distrugătorul, marele inamic al creştinătăţii, iar vestea morţii sale a fost un mare prilej de bucurie la Veneţia. Poveşti despre violenţa şi cruzimea sa sunt repetate deseori, dar ele provin aproape toate din surse contemporane şi imediat următoare care nu prezintă încredere. El a fost probabil, nici mai rău, nici mai bun decât oricare alt conducător absolut al vremurilor sale.

Pentru turci Mahomed a fost întotdeauna *Fatih*, Cuceritorul. Unii vor spune că a fost cel mai mare dintre sultani, neegalat în istoria lumii, mai strălucitor chiar decât marele său strănepot Soliman Magnificul. Mahomed a fost un războinic care a luptat pentru dominarea lumii şi care a fost, în acelaşi timp, un om al toleranţei şi culturii şi un stăpânitor aspru, care n-a uitat niciodată că este un suveran *ghazi* islamic, a cărui misiune este Războiul Sfânt. A fost adevăratul fondator al Imperiului Otoman.

3. Soliman Magnificul

Lunga domnie a lui Soliman I, numit şi Soliman Magnificul în Occident şi *Kanuni* (Legiuitorul) de către turci, a fost văzută, atât în răsărit cât şi în apus, ca cel mai înalt punct al realizărilor otomane.

Aproape tot ceea ce se ştie despre primii ani ai vieţii lui Soliman este că s-a născut prin 1494, în vechiul oraş grec al Trebizondului pe coasta anatoliană a Mării Negre, unde a trăit până la 15 ani. A fost singurul fiu supravieţuitor al lui Selim I, ascensiunea lui fiind neobişnuită prin faptul că nu a fost ameninţată.

Ca şi în cazul lui Mahomed Cuceritorul, la început au fost făcute previziuni răutăcioase în legătură cu perspectivele şi capacităţile lui Soliman, dar, ca şi Mahomed, el a dovedit că aceste critici au fost greşite. Domnia sa a fost o serie de triumfuri militare, în afară, şi de realizări administrative şi juridice acasă.

a) Soliman-omul

Există o serie de portrete ale lui Soliman, unele dintre ele foarte fanteziste. Cel care seamănă cel mai mult este probabil cel gravat de Melchior Lorchs în 1559 (vezi pag. 53). Nici un sultan nu a pozat vreodată pentru un pictor

apusean, dar compararea cu un portret cunoscut al unui artist otoman, pictat probabil în timpul vieții, arată că gravura lui Lorchs se aseamănă foarte mult cu realitatea. Se crede că portretul lui Lorchs se bazează pe o pictură oferită lui Busbecq, în al cărui anturaj a fost angajat.

Alte reprezentări ale figurii lui Soliman pot fi găsite în descrierile oculare contemporane. La începutul domniei sale, un observator venețian nota:

Este în vârstă de douăzeci şi cinci de ani şi înfățişare delicată. Gâtul său este un pic cam lung, fața subțire, nasul acvilin. Are o mustață deschisă la culoare şi o barbă măruntă; o expresie plăcută, deşi pielea este cam palidă. Se spune că este un stăpân înțelept, iubitor de carte, iar oamenii se aşteaptă la ceva bun sub conducerea sa.

Când a sosit pentru prima dată în Istanbul, Busbecq a scris primele impresii despre Soliman:

El începe să simtă povara anilor , dar comportamentul şi înfățişarea sa sunt demne de conducătorul unui imperiu aşa de vast. Este întotdeauna cumpătat şi temperat şi era aşa şi în tinerețe... Până şi cei mai vehemenți critici ai săi nu au găsit nimic mai serios pentru a-l denigra decât supunerea exagerată în fața soției sale... Era un păzitor sever al religiei sale, precum şi al ceremoniilor, fiind la fel de dornic în a-şi afirma credința cât şi în a-şi extinde posesiunile. Pentru vârsta sa — are aproape 60 de ani — se bucură de o bună sănătate, deşi aspectul său fizic neplăcut s-ar putea datora unei maladii ascunse...

În ultimul an al domniei sultanului, 1566, un *bailo* (reprezentant) venețian scria:

> Este foarte slăbit la corp, nemaiavând mult de trăit, suferind de hidropizie, cu picioarele umflate, fără poftă de mâncare, fața umflată şi foarte palidă. În martie a avut patru sau cinci crize de leşin şi a avut una odată în care servitorul său a avut dubii dacă este viu sau mort.

Busbecq, comenta, cam în aceleaşi vremuri, sănătatea şubredă a lui Soliman:

Se poate ca această slăbiciune fizică a sa să izvorască din maladii care au stat ascunse. Este cunoscut că el are un ulcer sau cancer incurabil la coapsă. Când dorește cu înverşunare să impresioneze un ambasador... îşi ascunde aspectul neplăcut al feței sub un strat de roşu..... deoarece îşi închipuie că inspiră o mai mare teamă pentru mai marii vremii dacă ei cred că el este sănătos şi puternic.

Pe alocuri, Busbecq aduce multe amănunte despre Soliman. El spune, de exemplu, că Soliman purta întotdeauna veşminte de mohair, iar culoarea preferată era verde, despre care se spunea că a fost culoarea favorită a Profetului Mahomed.

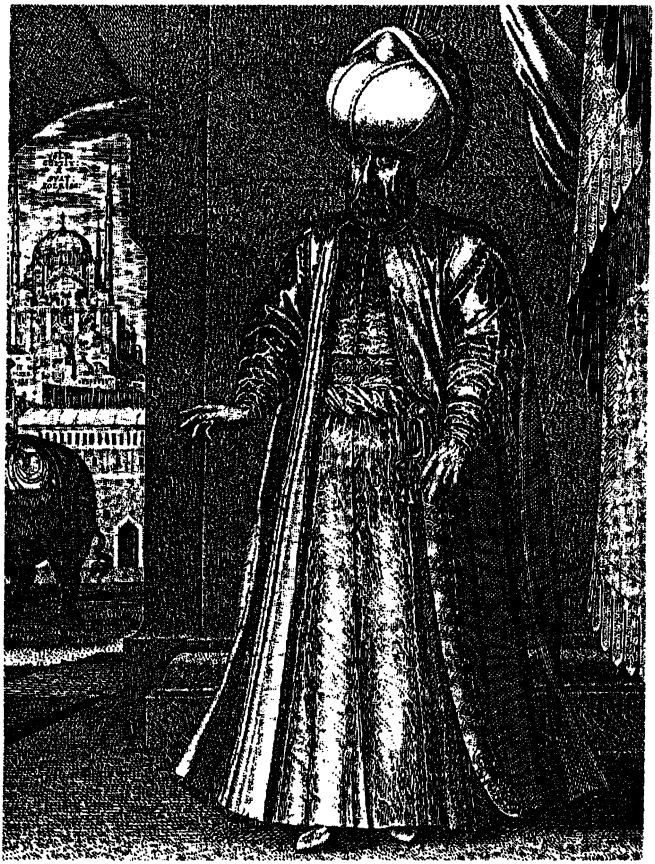

Portretul lui Soliman, gravat de Melchior Lorchs, 1559

Dar acestea sunt descrieri superficiale ale aspectului exterior şi ale comportării sultanului. Ce putem afla despre omul însuşi, caracterul şi personalitatea sa? Pentru aceasta există câteva indicii. Domnia lui Soliman este bine documentată, începând cu propriul jurnal, ţinut întreaga viaţă şi mai ales când era în campanie. Oarecum ciudat, peste tot se referă la sine însuşi la persoana a treia, iar majoritatea introducerilor sunt în câteva cuvinte: scurte şi la obiect. Acest lucru este lămuritor. Toată viaţa, Soliman a fost remarcabil

prin stăpânirea de care dădea dovadă, chiar în momentele cele mai dramatice. Nu este uşor de determinat motivul acestui comportament, deoarece nu există dovezi clare. În jurnalele sale de campanie, combină adesea, într-o singură frază, ororile din jurul său şi evenimentele de zi cu zi. Aceasta dădea multor introduceri o senzaţie, ireală. În timpul campaniei din Ungaria din 1521 el scria:

1 7 iulie. A sosit vestea capitulării cetăţii Sabaç; o sută de capete ale soldaţilor garnizoanei care n-au putut să scape, au fost aduse în tabără. A doua zi, aceste capete au fost înfipte în suliţe de-a lungul drumului şi Ahmed Paşa a venit să-mi sărute mâinile.

5 2 august. Atacul asupra Belgradului. Asalt; şanţul este plin cu trupuri; s-au pierdut 5 sau 600 de oameni.

După bătălia de la Mohacs în 1526:

1 31 august. Sultanul aşezat pe un tron de aur primeşte omagiul vizirilor şi beilor; masacrul a 2000 de prizonieri; ploaia cade fără contenire.
1 septembrie. Odihnă la Mohacs; 20 000 de infanterişti şi 4 000 de călăreţi unguri au fost îngropaţi.

Este cunoscut că el şi iubita lui soţie Roxelana au întreţinut o lungă corespondenţă când el era plecat din Istanbul, dar s-au păstrat numai câteva din scrisorile ei şi niciuna dintre ale lui. Tonul scrisorilor ei, multe din ele scrise de mâna proprie, este foarte afectuos. Scrisorile sunt pline de detalii familiale, grija ei pentru guta sultanului, tratamentul necesar pentru cocoaşa fiului lor Djehangir, noutăţi despre ciuma din capitală, referiri la o misterioasă cămaşă talisman, inscripţionată cu nume sfinte şi care poate opri gloanţele, şi, într-o singură ocazie, o poveste amuzantă despre cum a băut din greşeală o sticlă cu apă de colonie. Este păcat că nu s-a păstrat niciunul din răspunsurile lui Soliman; ele ar fi putut arăta o latură diferită a caracterului său. În aceste condiţii trebuie să ne limităm la poeziile sale, scrise cu numele literar *Muhibbi*, un nume afectuos, pentru a face dovada emoţiilor sale. Altfel, el apare rece, dur şi insensibil.

Unele din cele mai stresante momente ale vieţii lui Soliman s-au datorat problemelor din familie, dar nici chiar pentru acestea nu şi-a trădat emoţiile. Potrivit obiceiului oriental, sultanii otomani deţineau un harem de sclave, multe dintre ele născute creştine, din Balcani. Numai câteva din acestea deveneau soţiile sultanului şi numai dacă aveau fii, în timp ce celelalte rămâneau concubine. (Nu era făcută nici o diferenţiere legală între copiii lor şi cei ai soţiilor. Statutul copiilor depindea numai de ordinea naşterii lor). Majoritatea femeilor din harem erau măritate cu pajii din palat, la vârsta de 25 de ani. Prima soţie a lui Soliman a fost mama celui mai vârstnic fiu al său, Mustafa, în timp ce cea de-a doua, favorită, o soţie foarte influentă, cunoscută ca Roxelana (rusoaica) în Apus, şi ca Hurrem (Cea care râde) la

otomani, a fost mama a încă patru fii. Rivalitatea dintre aceste femei în numele fiilor lor a condus, la uciderea a doi dintre aceşti fii şi indirect, la moartea altuia.

Roxelana, blondă, inteligentă şi fermecătoare a fost prima femeie din harem care a jucat un rol major în afacerile statului. În secolul al XVII-lea influenţa haremului a devenit un lucru obişnuit în politica otomană. Roxelana a instituit „un partid al haremului" cu ajutorul ambasadorului francez — prima dată când se cunoaşte că un ambasador străin a jucat un rol în afacerile interne otomane. Acest partid l-a influenţat pe Soliman, mai întâi împotriva marelui vizir Ibrahim şi apoi împotriva fiului mai vârstnic şi probabil succesor al lui Soliman, Mustafa. Prin ginerele său, Rustem Paşa, acum mare vizir, Roxelana se pare că a iniţiat zvonurile că Mustafa, cu ajutorul ienicerilor, plănuieşte o rebeliune armată împotriva tatălui său. O scrisoare falsificată l-a convins pe Soliman să acţioneze.

Busbecq oferă o relatare plastică a evenimentelor în care Mustafa a fost convocat la cortul de campanie al tatălui său, la Karaman, în septembrie 1553:

Totul părea paşnic — nu erau soldaţi sau servitori care să inspire teamă de trădare. Oricum, acolo se aflau câţiva otomani foarte vânjoşi, muţi, şi de îndată ce el a intrat în cort, au încercat să arunce un laţ în jurul lui. Fiind un om puternic, s-a apărat cu putere luptând nu numai pentru el ci şi pentru tron, pentru că nu era nici o îndoială că dacă ar fi scăpat şi s-ar fi pus în fruntea ienicerilor de afară, aceştia nu numai că l-ar fi protejat, dar l-ar fi proclamat sultan. Soliman, temându-se de aceasta, şi fiind separat de scenă numai de o pânză transparentă atârnată de cort, văzând că planul se derulează cu dificultate a scos capul de după pânză şi a îndreptat spre muţi priviri fioroase şi ameninţătoare, admonestându-le ezitările prin gesturi ameninţătoare. Muţii şi-au dublat eforturile, l-au trântit pe Mustafa la pământ şi l-au strangulat, aruncându-i sfoara în jurul gâtului. Apoi au lăsat corpul pe un covor în faţa cortului. Când vestea s-a răspândit în tabără, armata a fost cuprinsă de milă şi durere.

Moartea lui Mustafa a fost văzută de contemporani ca o pată pe reputaţia lui Soliman. Ienicerii, *ulema* şi birocraţii au fost de acord că adevăraţii vinovaţi au fost Roxelana şi Rustem Paşa. Fiecăruia îi era atribuită o frază, o pictogramă, iar anul 1553 a fost considerat anul „Înşelăciunilor" lui Rustem Paşa. Lucru cu totul neobişnuit la moartea unui prinţ, un gen de lamentaţie a fost publicată şi a circulat în următorii câţiva ani, şi, în timp ce-l ataca pe Soliman ea nu lăsa nici o îndoială că alţii sunt de învinovăţit:

O rege de sânge nobil, este aceasta dreptate?
Poţi să fii stăpânul lumii, dar este aceasta o guvernare corectă?
Este omeneşte să omori pe cineva aşa drag cum ţi-a fost Mustafa?
L-ai ucis printr-o farsă mincinoasă şi unde este adevărul în aceasta?
Ai fost amăgit de vorbele unui vrăjmaş; aceasta este dragoste?

Ai vărsat sângele său, este aceasta dreptatea unui calif?
Ce s-a ales de Mustafa? De ce l-ai ucis, sultanul meu?
Allah să ne păzească! Urechile noastre aud cum se prăbuşeşte lumea.
Soarele frumuseţii Casei lui Osman a apus, dregătorii mint de-a valma şi printr-o înşelătorie onoarea sa a fost pătată. O lucrare diabolică a dus la moartea acestui om deosebit.

Oricum, ca să fim cinstiţi cu Soliman, trebuie spus că există unele dovezi că Mustafa complota de zece ani împotriva tatălui său. În vremea când Mustafa a fost omorât, Soliman era destul de bolnav. Se poate ca el să se fi temut cu adevărat că acest fiu al său mai mare, cu popularitatea sa printre ieniceri, era pe cale să profite de situaţie şi să pună mâna pe tron.

Curând după uciderea lui Mustafa, fiul cocoşat al lui Soliman a murit, s-a spus, de durere. Mahomed, moştenitorul prezumtiv iniţial a murit de tânăr, în timp ce Baiazid şi Selim, foarte interesaţi de succesiune, au fost ţinuţi să nu pornească un conflict deschis, prin eforturile mamei lor Roxelana. Când aceasta a murit, în 1558, Soliman i-a despărţit, trimiţându-i ca guvernatori de provincii, departe unul de celălalt, în speranţa păstrării păcii între ei. Lucru ce nu s-a întâmplat, iar când în 1561 a izbucnit un război între ei, Soliman, care-l favoriza pe Selim, a ordonat execuţia lui Baiazid. Baiazid şi-a implorat tatăl pentru milă într-un adevărat stil otoman, trimiţându-i un lung poem, care avea refrenul: „Tată, ilustrul meu sultan, sunt nevinovat, Allah ştie". Sultanul nu a dat atenţie acestei rugăminţi. Baiazid a căutat refugiu la şahul Persiei, care l-a primit cu căldură, vânzându-l apoi lui Soliman pentru bani (chiar dacă a primit foarte puţin din suma cerută). A fost trimis un emisar, iar Baiazid şi cei cinci fii ai săi au fost strangulaţi. Selim a devenit singurul moştenitor al tatălui său.

Dacă Soliman n-a arătat nici un fel de durere la morţile ordonate de el însuşi, ale prietenului său Ibrahim (vezi pag. 79) şi ale fiilor săi Mustafa şi Baiazid, în acelaşi fel el nu a arătat nici un fel de bucurie la neaşteptata victorie navală de la Djerba, în 1560. Neobositul Busbecq scrie:

Aceia care au văzut faţa lui Soliman în momentul triumfului nu au putut detecta pe ea nici cea mai uşoară urmă de veselie necuvenită. Pot să declar eu însumi că, atunci când l-am văzut, două zile mai târziu, în drum spre moschee, expresia feţei sale era neschimbată; trăsăturile sale severe nu şi-au pierdut din sobrietatea obişnuită; cineva ar putea gândi că victoria nu-l interesa şi că acel înfricoşător succes militar l-a luat prin surprindere. Marele bătrân avea atâta stăpânire de sine, era atât de educat pentru a face faţă fiecărei schimbări de noroc, oricât de mare, încât toate aplauzele şi triumful acelei zile nu i-au smuls nici un semn de satisfacţie.

Deşi Soliman accentua întotdeauna importanţa pe care o acorda poziţiei sale de Calif, „Protectorul Oraşelor Sfinte" (Mecca şi Medina) şi drept urmare

de cel mai important conducător musulman al zilelor sale, se pare că nu a făcut niciodată pelerinajul la Mecca. Se crede că aceasta se întâmpla pentru că îi displăcea ideea călătoriei pe mare, ştiindu-se că nu a pus niciodată piciorul pe o corabie. Din acest motiv, s-a mulţumit să lase conducerea treburilor navale în Mediterana în seama lui Barbarossa şi Dragut. Personal, a petrecut 10 ani pe teren, comandând 13 campanii majore în Balcani şi în Persia. Dar a existat încă ceva, în afara succesului militar, care a dat splendoare domniei sale. La fel de importante au fost realizările sale pe plan intern.

b) Soliman - Legiuitorul

El a introdus un sistem legal destinat protejării vieţilor, proprietăţii şi onoarei tuturor indivizilor, indiferent de religie. De exemplu, soldaţii în marş puteau staţiona pe terenurile agricole în detrimentul ţărănimii locale, dar trebuiau să-şi plătească hrana; impozitele trebuiau să fie percepute în concordanţă cu posibilităţile de plată, iar funcţionarii guvernamentali trebuiau să fie numiţi numai pe baza meritelor şi să fie concediaţi numai pe baza unor motive întemeiate. Astfel de legi dădeau o formă oficială a ceea ce ar fi trebuit să fie, dar nu era întotdeauna şi în practică.

Toată această muncă în domeniul legilor a adus un mare număr de juriști în serviciul sultanului, supravegherea lor fiind încredinţată marelui vizir, Lufti Paşa. Acesta a fost un om remarcabil – poet, jurist, soldat şi administrator – care a început să adune laolaltă, între 1539 şi 1541, legi, cutume şi practici administrative din diferitele părţi ale imperiului. Acestea au fost incorporate într-un nou cod de legi (*kanunnâme*) emis în numele lui Soliman. Aceste legi sultanice (*kanun*) priveau justiţia şi finanţele. Ele stabileau pedepse pentru jaf, beţie şi delicte similare.

Acelaşi cod de legi conţinea, de asemenea, reglementări detaliate pentru comportarea deţinătorilor de *timar*, o nouă categorie de impozite pe animale şi alte articole şi pedepse severe pe încercarea de evaziune la plata taxelor vamale. Impozilele ilegale, închiderea fără proces şi confiscarea proprietăţii fără compensare erau interzise. A fost stabilit un nou punct de plecare pentru un nivel acceptabil al impozitării. Pentru prima dată, guvernul a acceptat că nu se aşteaptă ca *re'aya* să poată plăti impozite mai grele şi că, dacă este nevoie, cheltuiala statului cu armata va trebui redusă pentru echilibrarea bugetului.

Cinci ani, între 1543 şi 1548, Soliman nu a luat parte la campaniile militare. În această perioadă şi-a concentrat atenţia foarte mult, în Istanbul, asupra reformelor juridice viitoare. A impus reglementări pentru a se asigura că numai bărbaţi capabili şi învăţaţi vor fi admişi în *ulema*, şi că ei vor servi onest şi eficient. S-au cerut standarde înalte pentru toate curţile judecătoreşti, deşi insistenţa lui Soliman ca autoritatea judecătorească să vină din legea sultanică la fel de mult ca şi din legea religioasă a oferit, mai târziu în secolul

al XVII-lea, unui sultan lipsit de scrupule, pretextul de a cere ca judecătorii să-i îndeplinească întotdeauna dorințele.

În acești ani a fost promulgat un nou cod de legi, „Codul de legi al Casei Osman", care a stabilit reglementări detaliate în diferite domenii, dar, cel mai important, a legalizat posibilitatea de a face donații *vakif*, pe care Mahomed Cuceritorul le abolise. Toate noile pământuri cucerite erau *miri* (proprietate de stat), dar o concesiune permitea indivizilor care locuiau pe ele să aibă drept de proprietate asupra casei, grădinii și a câtorva mici obiecte mobile. Aceștia puteau cumpăra și vinde aceste lucruri și le puteau lăsa moștenitorilor.

Luând în considerare toată această mulțime de legi emise în numele său și, probabil, cu toate că nu este nimic sigur în acest sens, la îndemnul său, nu este surprinzător că Soliman a fost cunoscut drept *kanuni*, făuritorul de legi. Volumul de legi promulgate în timpul domniei sale a fost cu mult mai mare decât acela al celor date de oricare alt sultan, înainte sau după el. Contemporanii vorbeau despre entuziasmul său pentru justiție, domnia sa fiind cu siguranță notabilă prin apariția unui număr de juriști extrem de capabili, a căror reputație s-a răspândit mult peste granițele imperiului.

c) Strălucirea lui Soliman

Cu toate acestea, nu tot ceea ce s-a petrecut în timpul domniei sale a fost bun. Spre sfârșitul domniei, revoltele în rândul populației, lipsa de hrană și inflația au început să se facă simțite, prefigurând problemele secolului următor (vezi pag. 124). Unele din aceste probleme, spre exemplu revoltele populației, erau generale în aproape toată Europa, dar Soliman și guvernul său pot fi considerați direct responsabili pentru unele dificultăți economice care au apărut în imperiu după 1550. Cheltuielile unui nou și vast aparat birocratic, războiul aproape continuu și splendorile curții și palatului, toate au contribuit la presiunea asupra economiei otomane. Probabil strălucirea a fost adusă cu un preț prea mare.

Bineînțeles că splendorile curții și strălucirea victoriilor sale militare sunt cele ce au impresionat vizitatorii străini și au adus lui Soliman titlul de Magnificul. Nu există nici o îndoială asupra strălucirii sale personale. Bijuteriile și veșmintele sale erau superbe, înscăunat pe perne de aur, el este descris în 1544 ca fiind îmbrăcat într-o mantie de satin alb, cu un turban de mărime medie peste o bonetă de catifea plisată, de un roșu aprins. Pe turban era o rozetă, prinsă cu rubin tăiat de mărimea unei alune, iar în urechea dreaptă avea o perlă în formă de pară de aceeași mărime; aceasta se întâmpla cu ocazia unui eveniment de curte obișnuit. În timpul ceremoniilor deosebite puse în scenă pentru festivitățile ocazionate de circumcizia prinților regali în 1530, încântarea și splendoarea au depășit cu mult orice și-ar fi putut închipui cei care văzuseră „Câmpul cu brocart de aur"[41], unde Francisc I al

Franței l-a întâlnit pe Henric VIII al Angliei, sau marile spectacole venețiene și florentine. Numai focurile de artificii singure au tăiat răsuflarea. În jurul arenei se mișcau animale cu rachete înfășurate pe spatele lor, alături de care șerpi cu răsuflare de foc și splendide figurine de mori de vânt și galere își înălțau siluetele spre înaltul cerului.

Ceremonialul de curte bizantin, care fusese preluat de Mahomed Cuceritorul după capturarea Constantinopolului, a fost oficializat sub domnia lui Soliman. Culoarea, forma și mărimea turbanului a devenit o problemă de drept. Fiecare bărbat își avea locul social exact stabilit în adunările de curte (femeile nu luau parte), fiecare bărbat își știa și respecta cu rigurozitate rangul și pretindea titlul său precis. Procesiunile săptămânale la moschee pentru rugăciunile de vineri reprezentau o ocazie fără rival pentru a pune în evidență ordinea rangurilor. În vreme ce în perioadele precedente prin apropiere de sultan și prin atingerea mantiei acestuia se câștiga dreptul de a prezenta o petiție, acum nimeni nu se putea apropia atât de mult de sultan, încât să-l poată atinge.

Un venețian care a văzut procesiunea prin anii 1550-1560 o descrie astfel:

1 Când sultanul este în Istanbul, merge la una din cele trei moschei. Cu el merg 40-50 de purtători de sulițe, pe cai. Aceștia sunt urmați de aproximativ 2 000 de ieniceri, pe jos, cu săbii, topoare, centuri și pistoale cu butoiașe, lungi de cinci palme, după ei merg același număr de spahii călare,
5 cu săbii, arcuri și săgeți și cu sulițe la lâncul șeilor. Toți mărșăluiesc în liniște, auzindu-se doar pașii lor și tropotul cailor. Vin apoi 15-20 de cai conduși de dârlogi, toți cu harnașamente bogat împodobite cu diamante, safire, turcoaze și perle minunate, șeile neputând fi zărite, deoarece sunt acoperite cu huse de catifea stacojie. Nimeni nu călărește în apropierea
10 Marelui Turc, patru servitori mergând de fiecare parte, la o lungime de lance, pentru a ține mulțimea departe. În fața sa merg întotdeauna trei paji, unul cărându-i arcul și săgețile, altul sabia, iar al treilea o sticlă de apă parfumată pentru a se spăla la ușa moscheii".

În spatele său călăreau doi paji cu o pernă pe care sultanul să se așeze în moschee.

Protocolul și rangul deveniseră foarte importante. Europa occidentală nu a văzut nimic de felul acesta până la Versailles-ul francez în vremea lui Ludovic al XIV-lea, la fel de absolutist.

Chiar și în campaniile militare formalismul predomina în cortul său:

1 Sultanul stătea pe o canapea foarte joasă, la nici 30 de centimetri deasupra solului, acoperită de covoare scumpe și perne cu lucrătură desăvârșită. Lângă el erau așezate arcul și săgețile... la intrare am fost conduși separat în încăperea împărătească de către șambelani, care ne-au luat armele

5 (aceasta din cauza încercării unui vizitator de a-l asasina pe sultan în timpul audienței) și, după ceremonia sărutării mâinii, am fost conduși mai în spate spre peretele opus locului său, cu grija ca să nu i se întoarcă niciodată spatele. Totul în jur strălucea de aur, argint și purpură, cu mătase și catifea; a fost cel mai frumos lucru pe care l-am văzut.

Busbecq scrie de asemenea că trimișii au fost înfășurați în haine de aur, iar el a primit mantii de mătase încărcate de broderii „atât cât puteam căra".

Oricum sub domnia lui Soliman, strălucirea sultanului nu a fost o simplă problemă personală de îmbrăcăminte și bijuterii sau de ceremonii de curte fastuoase. Aceasta devenise o parte integrantă a însuși statului otoman. O relatare contemporană otomană a unuia din înalții săi funcționari descrie ceremonia plecării lui Soliman de la Edirne la începutul campaniei sale din Ungaria din 1543. A fost o scenă de o mare splendoare - nu numai o procesiune pentru a impresiona supușii, deși nu există nici o îndoială că a realizat și aceasta, ci un mijloc de a orbi, ului și intimida dușmanul. A fost nu numai plecarea sultanului la război, ci întrega forță glorioasă a Imperiului Otoman mărșăluind împreună cu el. După alaiul de bagaje de 8 000 de cămile, catâri și cai, venea un corp de avangardă de 3 000 de pușcași cu echipamentul lor, urmați de toți funcționarii palatului, cu personalul lor, robii personali și servitorii. După stegari venea cavaleria în grupuri de 2 000, împreună cu funcționarii *Divanului*, urmați îndeaproape de câinii de vânătoare, caii și șoimii sultanului. 12 000 de ieniceri mărșăluiau imediat înaintea sultanului, acompaniați de 100 de trompetiști și 100 de toboșari. În jurul lui Soliman erau 400 de gărzi de corp călare (spahiii Porții) și sute de slujitori cărând toiage de argint și fiind bogat îmbrăcați în mătăsuri și haine de aur, toți strigând și chiuind când sultanul călărea în mijlocul lor.

Dacă ceremonialul curții era protocolar, somptuos și desemnat să-i întărească poziția de conducător absolut, plasându-l deasupra muritorilor de rând, nu există nici o îndoială că Soliman, ca om, a fost o persoană extrem de cultă și luminată. A fost un învățat, poet și bijutier, pentru că a fost obligat, așa cum era tradiția pentru prinți, să deprindă un meșteșug. Era un colecționar avizat al unor obiecte prețioase, de o deosebită frumusețe, achiziționate, o parte, în timpul campaniilor militare, iar mult mai multe prin comerțul cu obiecte de lux, care s-a dezvoltat în timpul domniei, în mare parte datorită interesului său. A înfrumusețat și extins Palatul Topkapi și a construit marele complex de moschei, școli, spitale și alte clădiri publice, Suleimanyie, în jurul vechiului palat al lui Mahomed Cuceritorul (Eski Saray). Sub îndrumarea prietenului său, faimosul arhitect Sinan, a construit moschei, poduri și drumuri în orașele de pe cuprinsul imperiului. A strâns la curtea sa oameni capabili. Poeți și învățați, care scriau despre logică, teologie și gramatică, au compilat biografiile a 600 dintre cei mai importanți învățați

ai secolului al XV-lea, şi au realizat o istorie a Casei Osman, de la începuturi, până la moartea lui Selim I. S-a păstrat un număr substanţial din poeziile scrise de Soliman. Au fost scrise atât în osmană, cât şi în persană, iar de curând un număr de 12 manuscrise lungi cu poezii au fost identificate ca fiind ale sale.

d) O scurtă evaluare

Moartea lui Soliman, după o domnie de aproape 50 de ani, a fost resimţită ca o mare pierdere. Poetul Baki a exprimat aceasta foarte convingător:

1 Nu se va trezi regele din somn? Sfârâmaţi sunt zorii de ziuă.
Nu se va înălţa el din strălucirea cortului său ca o apariţie cerească?
Mult au stăruit ochii noştri asupra drumului, şi nici o veste n-a venit
De pe tărâmul de dincolo.

Totuşi, trebuie să ne întrebăm dacă reputaţia sa este justificată. Fără eforturile tatălui său, Selim I (cel mai subapreciat dintre toţi sultanii), putea Soliman să realizeze ceea ce a realizat? Cuceririle militare ale lui Soliman şi realizările lui în domeniul legilor au fost înfăptuite pe bazele celor întreprinse de tatăl său. Cucerirea Egiptului şi Siriei de către Selim şi victoria sa asupra perşilor au asigurat graniţa de răsărit a imperiului şi au oferit lui Soliman posibilitatea să se angajeze într-o carieră de ghazi în Balcani şi Mediterana, fără teama că va fi atacat din spate. Cucerirea Oraşelor Sfinte, Mecca şi Medina a pavat calea lui Soliman către titlul de Protector al Islamului şi cel mai important conducător musulman. Codurile juridice ale lui Selim au constituit baza pentru primele *kanun* ale lui Soliman şi modelul pentru cele de mai târziu.

Pentru europeni, atunci şi acum, Soliman a fost, înainte de toate, conducătorul militar plin de succes. În aceasta constă măreţia sa. Strălucirea sa a fost ceva suplimentar şi a venit din splendoarea stilului său de viaţă. Pentru contemporanii otomani, ca şi pentru Turcia modernă, considerarea domniei lui Soliman drept Epocă de Aur derivă parţial din faptul că a fost ultima dată când armatele otomane au fost în stare să întâmpine pe cele ale creştinătăţii în termeni de egalitate. Dar tot atât de importante au fost realizările interne. Soliman n-a fost numai un făuritor de legi, ci şi un bun administrator. Sub domnia sa sistemul otoman a funcţionat efectiv. Sistemele *devshirme* şi *timar* au funcţionat bine şi a fost menţinut Cercul Echităţii (vezi pag. 115). Lungimea foarte mare a domniei a creat impresia unei stabilităţi politice şi economice în timp ce sentimentul de respect şi teama faţă de sultan au fost sporite de ceremoniile oficiale şi impersonale ale magnificei sale curţi.

Soliman a apărut în ochii contemporanilor, acasă şi în străinătate, drept un personaj mai presus de o viaţă de om. Faptul că el este privit acum, nostalgic, pe fundalul declinului cunoscut de mai târziu, face ca el să reprezinte doar o figură însemnată? Sau verdictul este justificat?

***Să luăm notițe despre** „Elemente determinante ale succesului otoman: sultanii"*

Au fost multe elemente determinante pentru succesul otoman în secolele al XV-lea şi al XVI-lea. Acest capitol tratează numai unul dintre ele, anume rolul pe care l-a avut sultanului. La început este descris sultanatul în general şi cât de absolută era puterea sultanului, apoi priveşte în detaliu doi sultani în special, Mahomed Cuceritorul şi Soliman Magnificul. Ţinând cont de informațiile pe care le aveți deja din capitolul anterior despre realizările militare, încercați să decideți, făcând note pe baza următoarelor titluri şi subtitluri, dacă reputațiile lor sunt justificate.

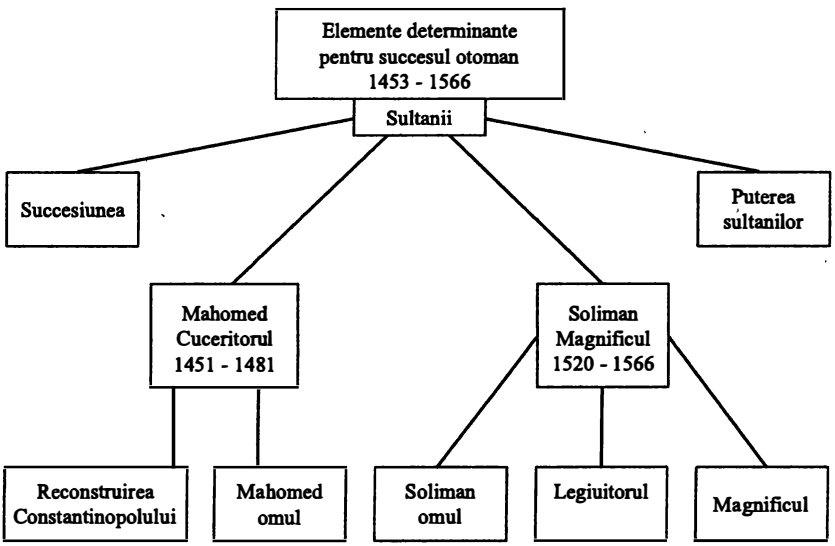

Rezumat - Elemente determinante ale succesului otoman: sultanii

1. Sultanii
1.1. Succesiunea
Legea Fratricidului
Primul născut
1.2. Puterea sultanului
2. Mahomed Cuceritorul
2.1. Reconstruirea Constantinopolului
2.2. Mahomed - omul
2.3. Evaluarea domniei lui Mahomed Cuceritorul
3. Soliman Magnificul

3.1. Soliman - omul
3.2. Soliman - făuritorul de legi
3.3. Strălucirea lui Soliman
3.4. Evaluarea domniei lui Soliman

***Întrebări bazate pe izvoare despre** „Elemente daeterminante ale succesului otoman: sultanii"*

1. Constantinopol

Citiți primele două scurte citate de la pagina 42 și urmăriți planul de la pagina 62. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) În primul citat, explicați *ghaza*. De ce a fost „datoria noastră de bază"?
b) Prin ce diferă cele două citate în explicarea motivelor lui Mahomed pentru cucerirea Constantinopolului? Care au fost de fapt motivele sale?

2. Soliman Magnificul

Citiți cele patru descrieri ale lui Soliman de la pagina 52 și examinați portretul de la pagina 53. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce poate fi învățat din primul citat despre ceea ce aștepta autorul de la un bun conducător?
b) Explicați semnificația propoziției „supunerea exagerată în fața soției" în citatul al doilea?
c) Cât de exactă este părerea exprimată de Busbecq în cel de-al doilea citat potrivit căreia Soliman era „la fel de dornic în a-și afirma credința cât și în a-și extinde posesiunile"?
d) Ce impresie încearcă artistul să creeze despre Soliman? Explicați răspunsul astfel încât să identificați tehnicile folosite de artist. Este portretul în concordanță cu descrierile scrise?
e) Care sunt sentimentele lui Busbecq pentru Soliman? Bazați-vă răspunsul pe dovezile conținute de al doilea și al patrulea citat.

3. Moartea lui Mustafa, 1553.

Citiți descrierea morții lui Mustafa la pagina 55 și citatele din cele două lamentații de la paginile 55-56. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) În primul pasaj sunt descrise motivele probabile ale lui Soliman pentru a folosi „muți" la strangularea lui Mustafa.
b) În prima tânguire, explicați frazele „printr-o farsă mincinoasă", și „dreptatea unui calif" și în cea de-a doua tânguire „casa lui Osman".
c) Ce impresie oferă aceste pasaje despre Mustafa? Sunt impresiile „complementare" sau „contradictorii"? Explicați răspunsul.
d) Ce semnificație dă autorul celei de-a doua tânguiri la moartea lui Mustafa?
e) De Busbecq nu a fost un martor ocular la moartea lui Mustafa. Cât de demnă de încredere poate fi relatarea sa? Explicați răspunsul.

CAPITOLUL 4

Elemente determinante ale succesului otoman 1450-1566: organizarea statului

Puterea şi autoritatea absolută a unor sultani capabili şi eficienţi au conferit statului otoman unitate şi stabilitate în perioada 1450-1566. Acest lucru nu ar fi fost posibil fără existenţa în cadrul imperiului a unui sistem economic, administrativ şi militar foarte bine organizat.

1. *Devşirme*

Iniţial statul otoman îşi asigura robii de care avea nevoie din rândul prizonierilor de război. Când numărul acestora s-a dovedit insuficient a fost introdus sistemul *devşirme*, cu puţin înaintea anului 1395.

Devşirme (în traducere „strângerea") reprezenta un bir perceput prin recrutarea de băieţi provenind din familiile de ţărani creştini din Balcani ce urmau să intre în serviciul sultanului. Mărimea şi frecvenţa acestui bir depindeau de nevoile specifice ale guvernului din acea vreme – de exemplu, pierderile grele suferite de ieniceri în urma campaniilor violente făceau necesar un număr mare de recruţi noi. Înainte ca „strângerea" să aibă loc, fiecare sat sau grup de sate dintr-o anumită zonă era desemnat „unitate de strângere a birurilor". Ea trebuia să asigure un anumit număr de băieţi, puternici şi sănătoşi, între 8 şi 18 ani, în secolul al XVI-lea. La începutul secolul al XVII-lea limitele de vârstă par să fi fost 15 şi 20 de ani. Băieţii care erau orfani, singuri la părinţi, deja căsătoriţi, bolnăvicioşi, comercianţi sau aveau „probleme comportamentale" erau excluşi. Se obişnuia să se creadă că toţi ceilalţi băieţi care îndeplineau condiţia de vârstă din zona avută în vedere erau luaţi în mod automat, dar acum se pare că nu a fost aşa. De fapt, datorită sistemului de apreciere, numai o familie din 40 trebuia să cedeze un băiat într-o împrejurare deosebită.

Atunci când se ordona *devşirme*, ofiţerii ieniceri luau autorizaţia scrisă a sultanului pentru *sandjak*-urile implicate. Ei se opreau în oraşele mari, informau cadiii locali şi pe deţinătorii de *timar* din zonă şi trimiteau mesaje în principalele sate poruncind bărbaţilor să-şi aducă fiii pentru inspecţie. Preoţilor locali li se ordona să aducă listele cu băieţii botezaţi pentru a putea

nota într-un registru date privind vârsta acestora, ascendenţa, locul de reşedinţă. Era făcută şi o descriere atentă a fiecărui băiat pentru a împiedica posibilele substituiri.

De fiecare dată se strângeau între 1 000 şi 3 000 de băieţi. Ei erau triaţi, formând grupuri de cca.100, îmbrăcaţi în haine speciale şi distinctive şi trimişi sub escorta ienicerilor la Istanbul. Punctul de vedere al occidentalilor rezultă din cuvintele lui Busbecq, ambasadorul imperial pe lângă Soliman Magnificul:

> Am întâlnit diferite grupuri de sclavi creştini nenorociţi de toate tipurile, care erau conduşi spre o robie înfricoşătoare... şi care mergeau ca nişte turme sau erau legaţi cu lanţuri în şiruri lungi. De-abia mi-am putut reţine lacrimile de milă pentru starea lor jalnică.

Otomanii nu ar fi acceptat acest punct de vedere. Ei priveau *devşirme*-ul pur şi simplu ca pe o plată a unui bir şi nu ca pe o înrobire a unor persoane. Deşi băieţii îşi pierdeau libertatea personală şi, de obicei, pierdeau legătura cu casele şi familiile lor, ei beneficiau de o educaţie şi o instruire excelentă iar perspectivele lor pentru realizarea unei cariere erau cu mult peste tot ceea ce ar fi putut ei visa în satul natal. Aşa cum scria reprezentantul veneţian (*bailo*) la Istanbul guvernului său:

> Trebuie într-adevăr acordată multă atenţie faptului că bogăţiile, forţa cârmuirii, pe scurt întreaga situaţie a Imperiului Otoman se bazează pe şi se află în mâinile unor persoane născute toate în credinţa lui Cristos, care sunt făcute sclave şi convertite la religia musulmană".

La vremea aceea familiile musulmane au încercat uneori să cumpere un loc pentru fiii lor, atât de atractiv era viitorul acestor băieţi „strânşi" prin *devşirme*. Băieţii musulmani erau excluşi deoarece, potrivit unui cronicar otoman:

> 1 Dacă ei ar deveni robi ai sultanului, ar abuza de privilegiile lor. Rudele lor i-ar oprima pe cei din clasa *re'aya* şi nu ar plăti birurile. Ar deveni rebeli. Copiii creştini acceptă însă Islamul şi devin duşmani ai rudelor lor.

În secolul al XVII-lea când *devşirme* a fost desfiinţat, evenimentele au demonstrat spusele lui. Întregul etos al sistemului administrativ otoman s-a schimbat atunci când musulmanii născuţi liberi i-au înlocuit pe foştii robi creştini. Într-o mare măsură, aşa cum se temuse cronicarul otoman, interesul propriu a luat locul serviciului devotat. În plus s-a înregistrat o scădere a calităţii în rândul personalului birocratic cauzată de un declin în procesul educaţional şi de instruire de care acesta beneficia. Aceşti factori, combinaţi

cu pierderea autorității de către sultan au redus controlul guvernului central asupra provinciilor şi au deformat Cercul Echității (vezi pag. 116).

* Atunci când băieții provenind din *devşirme* soseau la Istanbul, cei mai buni, probabil 10%, erau aleşi pentru a sluji la palatul sultanului, unde erau special instruiți. Ei trebuiau să fie chipeşi, să corespundă din punct de vedere fizic şi să fie inteligenți. În orice moment erau cca. 700 de paji aflați în diferite stadii de pregătire. Unii dintre ei urmau să devină în cele din urmă însoțitori personali ai sultanului care nu erau niciodată mai mulți de 30. Acesta era rangul suprem ce putea fi dobândit în cadrul palatului pentru că, la fel ca în toate țările din răsărit, importanța era determinată de apropierea fizică față de persoana suveranului. Majoritatea pajilor urmau să părăsească Serviciul de interior (în cadrul palatului) în favoarea Serviciului de exterior[42], şi fie să ocupe un loc în cadrul guvernului regional, fie să devină spahii ai Porții, paza călare a sultanului.

Înainte de aceasta toți pajii urmau un program lung şi sever de instruire. Ei erau mai întâi convertiți la Islam, circumcişi şi apoi li se insuflau primele noțiuni legate de credință. Odată cu aceasta „ei sunt puşi să învețe alfabetul. Sunt patru profesori. Unul îi învață pe băieți să citească, altul predă Coranul în arabă, al treilea este profesor de limba persană, în timp ce al patrulea se ocupă de literatura arabă". Mai târziu ei studiau ştiințele juridice învățând cum să interpreteze rapoartele judecătorilor. Dacă realizau progrese erau recompensați cu premii băneşti. Băieții primeau „de două ori pe an articole de îmbrăcăminte din pânză albă pentru vară". Desenele din acea perioadă arată paji îmbrăcați în mantii lungi şi închise la culoare şi purtând coifuri ascuțite, înalte, albe.

Ca şi femeile din harem, pajii erau supravegheați de eunuci, robi ce fuseseră castrați. Disciplina era severă, deşi, potrivit standardelor vremii, nu era considerată excesivă. Pedeapsa nu era de obicei mai gravă decât bătaia la tălpi odată pe zi, cu condiția să nu se depăşească zece lovituri în fiecare caz. Pajii duceau o viață limitată, cu un orar strict, cu libertate scăzută pentru conversație şi fără şansa de a părăsi palatul. Singurul mod de recreere era sportul, şi se aştepta ca ei să devină experți în călărie, mânuirea săbiei şi a arcului şi lupte. De asemenea se aştepta de la fiecare dintre ei învățarea unei meserii.

După o perioadă cuprinsă între 2 şi 7 ani în funcție de vârsta la care intrau în palat, pajii erau supuşi unui alt test de selecție. Cei mai capabili îşi continuau drumul spre Camerele Palatului (şcoli), iar cei rămaşi se alăturau cavaleriei sultanului. Viitorul celor ce stăteau în palat era avut în vedere cu multă grijă şi, potrivit temperamentului, fiecare băiat era pregătit pentru o carieră, de obicei în serviciul guvernului.

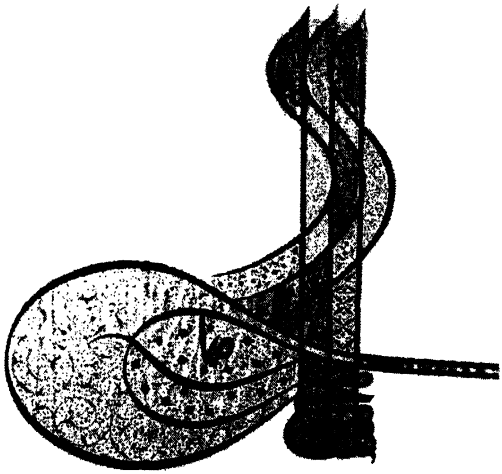

Educația în cadrul palatului avea drept scop realizarea „unui om de stat cu caracter războinic și a unui musulman credincios care în același timp trebuia să fie om de litere și să aibă talent oratoric, să fie onest și plin de curtoazie". Scopul principal, deși nu era recunoscut întotdeauna în mod direct, era acela de a insufla supunere și credință față de sultan. Băieților li se inocula ideea că cea mai mare binecuvântare pentru ei ar fi moartea în slujba sultanului. Sistemul furniza grupuri, în totalitate loiale, de profesioniști cu educație superioară și fără legături familiale. În ciuda statutului de robi, fiind membri ai clasei otomane conducătoare, ei se bucurau de bunăstare și putere, nefiind preocupați de interese proprii, ci numai de cele ale sultanului. Atunci când pajii părăseau palatul la vârsta de 25 de ani, ei primeau binecuvântarea personală a sultanului, o haină brodată și un cal. Ei formau coloana vertebrală a sistemului administrativ, central și local, otoman, asigurând imperiului servicii civile mai eficiente decât cele din vestul Europei. Acesta a fost al doilea punct forte al Imperiului Otoman.

2. Ienicerii

Acei băieți provenind din *devșirme* care nu erau considerați potriviți pentru serviciul la palat deveneau de obicei ieniceri (*yeniçeri*, trupe noi). Se consideră că, inițial, ienicerii s-au format din rândul prizonierilor de război ai sultanului pe care acesta i-a capturat la cucerirea orașului Adrianopol, în 1362-3, devenind apoi baza armatei otomane permanente.

Mahomed Cuceritorul, după reprimarea unei revolte a ienicerilor la începutul domniei sale, a reaşezat corpurile de ieniceri, a îmbunătăţit sistemul de plată şi a modernizat echipamentul cu care erau dotaţi. În acelaşi timp el a sporit destul de mult numărul lor, până la cca. 10 000, un număr considerabil pentru o armată permanentă în secolul al XV-lea.

Acei băieţi destinaţi să devină ieniceri erau trimişi, de obicei, să lucreze, pentru doi sau trei ani, fără plată, ca muncitori agricoli pentru oficialităţile musulmane din provinciile otomane, perioadă în care învăţau limba turcă şi ce este credinţa islamică, fortificându-şi trupurile prin muncă fizică grea. Erau după aceea retrimişi la Istanbul şi împărţiţi potrivit calităţilor fizice şi capacităţii lor. Unii erau trimişi să slujească în cadrul flotei de la Gallipoli, alţii se alăturau celor 1 000 de grădinari din împrejurimile palatului, în timp ce unii lucrau în cadrul şantierelor navale sau în sectorul construcţiilor publice.

La timpul potrivit aproape toţi urmau un program de instrucţie militară înainte de a fi înrolaţi în rândul ienicerilor.

Ienicerii puteau fi controlaţi cu dificultate, mai ales atunci când nu erau ocupaţi cu războaiele. Ei se remarcau prin forţă fizică şi nu prin inteligenţă. Erau antrenaţi din punct de vedere fizic mult peste capacitatea lor intelectuală, iar perioadele de inactivitate nu le conveneau. Ei duceau vieţi aspre, de burlaci, în barăci neconfortabile, fiind plătiţi destul de puţin. În perioadele de război sumele ce le reveneau erau sporite cu partea de pradă la care aveau dreptul, iar în timp de pace ofiţerii nu puteau să-i oprească întotdeauna de la jefuirea oraşelor în care staţionau. Ei îşi alegeau ofiţerii din propriile rânduri, excepţie făcând comandantul, *aga*, care era numit de către sultan, asculta numai de ordinele acestuia şi răspundea numai în faţa lui.

Ienicerii constituiau trupele de luptă fidele sultanului, dar aceasta nu-i împiedica să-şi impună propria voinţă în faţa sultanului. „Murmurele" lor l-au ajutat pe sultan în luarea deciziei privind ridicarea asediului asupra Vienei şi întoarcerea din campaniile din Egipt şi Persia. Ei puteau influenţa succesiunea acordând sau retrăgând sprijinul lor. Nici un sultan nu dobândea tronul fără sprijinul ienicerilor. După ce asigurau succesul candidatului lor, ei cereau donaţii şi mai mari, ca „daruri de mulţumire", pentru a garanta credinţa lor neîntreruptă. Richard Knolles scria în 1603 în lucrarea sa „Istoria Turcilor": „Nici unul dintre sultanii turci nu se putea considera nici pe deplin investit în funcţia imperială şi nici sigur de proprietăţile sale până când nu era aprobat şi proclamat de către ieniceri".

Chiar şi marele Soliman, dacă este să-l credem pe Busbecq, era precaut în relaţiile sale cu ienicerii. Servitorii lui Busbecq au avut un conflict cu câţiva soldaţi şi acesta s-a plâns marelui vizir, Rustem Paşa, care a replicat cerându-i lui Busbecq:

1 Să înlături orice motiv de jignire ce ar putea da ocazie unui conflict cu aceşti ticăloşi atroce. Nu eşti conştient că ei sunt stăpâni şi că, deci, nimeni, nici chiar Soliman însuşi, nu îi poate controla, fiindu-i frică de violenţe din partea lor?

În timpul lui Soliman, erau aproape 14 000 de ieniceri. În vreme de pace jumătate se aflau la Istanbul, restul erau postaţi în provincii, deoarece una din sarcinile lor era aceea de a aplica ordinele sultanului în afara capitalei. Ei îşi stabileau garnizoana în cetăţile capturate, iar în secolul următor şi în oraşe. Răspundeau şi de apărarea drepturilor persoanelor musulmane şi de protejarea acestora împotriva unor eventuale încercări de oprimare din partea oficialităţilor guvernamentale. Ienicerii nu răspundeau în faţa guvernatorului local, ci numai în faţa sultanului, a cărui autoritate o reprezentau oriunde mergeau. Acesta le-a acordat o mare putere de care, mai târziu, în secolul al XVII-lea, vor abuza.

În vreme de război ienicerii reprezentau inima forţei de luptă otomane: războinici profesionişti, disciplinaţi – o maşină de război fără egal în Apus. Busbecq, care a avut nenumărate şanse să-i observe pe ieniceri în tabere şi pregătindu-se pentru acţiune, a fost puternic impresionat de aceştia. El îi compara în termeni foarte favorabili cu armatele creştine.

1 Ei au de partea lor resursele unui imperiu puternic, forţa neştirbită, experienţa şi practica în luptă, răbdarea în muncă, unitatea, ordinea, disciplina, economia şi vigilenţa. De partea noastră avem sărăcia publică, luxul particular, forţa divizată, lipsa de personalitate, de răbdare şi de
5 instruire; soldaţii sunt nesubordonaţi, iar ofiţerii zgârciţi; există dispreţ pentru disciplină: libertinajul, nechibzuinţa, beţia şi desfrâul sunt în floare, cel mai rău este că duşmanul este obişnuit cu victoria şi noi cu înfrângerea. Numai Persia se interpune în favoarea noastră; întrucât inamicul se grăbeşte să ne atace trebuie să-l supraveghem şi din spate.
10 Persia nu face însă altceva decât să întârzie soarta noastră, ea nu ne poate salva.

Turcii au grijă de sănătatea soldaţilor lor protejându-i împotriva vremii nefavorabile – de aceea s-ar putea considera că ei sunt mai bine îmbrăcaţi decât înarmaţi... dar ei cred că numai un laş dă vina pe
15 arme şi, de aceea, se pregătesc de luptă. Aceasta este încrederea pe care ţi-o dau victoriile repetate şi experienţa constantă de luptă.

În altă parte Busbecq vorbeşte despre colecţia jalnică de armuri şi arme cu care erau, de obicei, echipaţi ienicerii. Majoritatea soldaţilor nu aveau de loc armură, iar celor care aveau nu li se potriveau, fiind procurate la mâna a doua, adică din bătăliile anterioare sau de la inamicii căzuţi. Arma lor prin-

cipală la jumătatea secolului al XVI-lea era muscheta grea, deşi mai utilizau încă uneori şi săbiile, arcurile cu săgeţi şi lăncile. Încercările de a introduce armele de foc mici, de mână, mai eficiente s-au lovit de rezistenţa ienicerilor, care le considerau viclene şi murdare, şi nu au fost deplin utilizate până aproape de sfârşitul secolului al XVII-lea.

Busbecq a fost convocat să-l întâlnească pe sultan în timpul uneia din campaniile în Balcani şi a lăsat câteva note despre ceea ce a văzut în tabără.

Primul lucru pe care l-am observat a fost acela că soldaţii fiecărei unităţi se menţineau cu strictețe între hotarele propriei tabere. Oricui cunoaşte condiţiile din propriile noastre tabere îi va fi greu să creadă acest lucru, dar realitatea este aceea că pretutindeni domneşte o linişte şi un calm absolut, lipsind cu desăvârşire certurile şi violenţa de orice fel. Nu vezi niciodată pe cineva consumând băuturi alcoolice sau jucând jocuri de noroc, vicii atât de serioase în rândul soldaţilor noştri... atât de puternic este efectul disciplinei militare şi al tradiţiilor severe. Nici o crimă nu rămâne nepedepsită. Pedepsele constau în concediere sau degradare, confiscarea proprietăţilor, bătaia şi, în cazuri extreme, moartea. În timpul campaniilor oamenii au mici bucăţi de pânză tare pe care le folosesc drept corturi, ceva de îmbrăcat şi ceva pentru dormit şi o rezervă de provizii constând dintr-un sac din piele cu făina cea mai fină, un vas mic cu unt şi câteva condimente şi sare. Acestea sunt destinate să le asigure supravieţuirea în condiţiile în care ar suferi de foame. Ei iau câteva linguri de făină, le pun în apă, adaugă puţin unt şi condimentează amestecul. Acesta pus pe foc şi fiert se umflă şi umple un vas suficient de mare. Ei îl mănâncă o dată sau de două ori pe zi... şi astfel continuă să supravieţuiască cu raţii mici, timp de o lună sau mai mult.

Alţi observatori europeni, ale căror scrieri sunt, de asemenea, rezultatul unor experienţe directe sunt de acord cu Busbecq considerând armata otomană mult superioară celei a creştinilor în ceea ce priveşte organizarea, disciplina, curajul şi capacitatea de luptă.

Turcii vin la război ca şi cum ar fi fost invitaţi la o nuntă; cred că nu există nici un prinţ în lume care să aibă armate şi tabere mai bine ordonate atât în ceea ce priveşte abundenţa de alimente şi alte lucruri absolut necesare cât şi din punctul de vedere al modului disciplinat în care îşi aşează taberele fără nici o confuzie. Turcii îi depăşesc pe soldaţii noştri din trei motive; ei se supun comandanţilor lor cu promptitudine; nu arată niciodată nici cea mai mică preocupare pentru viaţa lor în luptă; pot trăi o perioadă lungă de timp fără pâine sau vin, mulţu-

mindu-se cu orz şi apă. Pacea şi liniştea domnesc în tabăra turcească – rezultat al disciplinei militare. Într-adevăr nu ar putea exista o disciplină mai bună sau o supunere mai mare[43].

* În afara ienicerilor ce formau armata permanentă de infanterie, robii de la palat intrau şi în componenţa trupelor de cavalerie, cunoscute sub numele de spahii ai Porţii (călăreţii palatului). Spahiii erau recrutaţi în principal din rândul ienicerilor şi conduşi de ofiţeri ce erau selectaţi dintre pajii care nu erau consideraţi potriviţi pentru o carieră administrativă. La jumătatea secolul al XVI-lea cavaleria număra probabil cca. 12 000 de persoane. Sarcina lor era de a asigura paza corporală a sultanului în timp de pace sau război. Busbecq îi descrie călărind alături de Soliman, în timp ce părăseau Istanbulul pornind într-o nouă campanie. Ei erau splendid îmbrăcaţi, în mantale de stofă de aur sau argint sau, dacă nu, din mătase sau catifea, şi cu turbane din bumbac alb, răsucite în jurul unor capace din mătase purpurie, şi ornamentate cu pene negre. Fiecare purta într-o parte un arc cu săgeţi aşezate într-o teacă pictată, un scut în mâna stângă şi o lance vopsită în verde (culoarea favorită a Profetului Mahomed) în mâna dreaptă iar în mijloc se afla sultanul „călare pe armăsarul său de rasă cu harnaşament de aur şi argint, sclipind datorită aurului şi pietrelor preţioase montate în argint." „În jurul taliei fiecare purta un brâu ornamentat cu pietre preţioase iar în şa era agăţat un toiag de oţel".

Ţinând cont de aceste laude comune, este clar faptul că armata otomană reprezenta o forţă puternică, atât în interiorul imperiului unde asigura un suport loial şi disciplinat din punct de vedere militar pentru autoritatea sultanului, cât şi în exterior, unde reputaţia sa provoca groază în rândul duşmanilor chiar înainte ca lupta să înceapă.

3. Sistemul *timar* şi spahiii feudali

Sistemul *timar* a operat aproape pe tot teritoriul Balcanilor şi al Anatoliei, dar nu şi în Africa de Nord sau Siria. În aparenţă acest sistem era foarte asemănător cu sistemul feudal din Europa occidentală, dar existau anumite diferenţe importante. Acest sistem a luat naştere ca urmare a necesităţii de a sprijini o armată numeroasă cu resursele unei economii medievale. El a influenţat administraţia provinciilor imperiului dictând politica financiară, socială şi agricolă care era destinată să satisfacă necesităţile militare ale statului.

La sfârşitul perioadei medievale, Orientul Apropiat suferea datorită lipsei acute de metale preţioase care a condus pe rând la lipsa banilor şi implicit la apariţia unor probleme privind plata soldaţilor care erau necesari pentru a realiza noi cuceriri sau pentru a menţine controlul asupra noilor teritorii cu-

cerite. Lipsa banilor a făcut necesară încasarea dijmei de la țărani ca şi a altor impozite în natură. Statul nu avea la dispoziție mijloace să transforme aceste bunuri în numerar, şi, de aceea, dreptul asupra acestor surse de venit a fost vândut contra unei sume globale fermierilor impozitați. Această soluție s-a dovedit neeconomică din punctul de vedere al statului care nu avea nici acum suficienți bani să plătească soldații.

De aceea a fost introdusă o nouă schemă prin care soldaților înşişi le era cedat dreptul de a încasa aceste venituri în natură în locul salariilor în numerar. Aceasta nu constituia o idee nouă. Ea constituia deja un obicei bine stabilit în alte state islamice şi nu se deosebea de unul din sistemele utilizate în Imperiul Bizantin.

În cadrul acestui sistem soldatului, care era în mod normal un cavalerist (spahiu), urma să-i fie repartizată o suprafață de pământ într-o anumită zonă unde ar fi urmat să locuiască, el având dreptul să încaseze veniturile rezultate din utilizarea acestui pământ. El urma să încaseze taxe stabilite în natură. Lui îi revenea sarcina de a transforma aceste venituri în numerar şi de a ceda orice surplus guvernului central după ce şi-ar fi recuperat cheltuielile pentru întreținerea sa, a familiei sale şi a calului său.

* Sistemul *timar* nu dădea spahiilor dreptul de proprietate asupra pământului, acesta rămânându-i sultanului. Spahiii nu erau arendaşi feudali, ca şi cei din Occident, deoarece timarul pe care-l deținea nu era pământul însuşi, ci dreptul la un venit din acel pământ în schimbul căruia ei erau de acord să se prezinte cu întregul echipament de război atunci când erau chemați de către sultan[44]. În funcție de valoarea timarului, spahiii puteau fi obligați să aducă cu sine încă unul sau mai mulți cavaleri bine înarmați şi echipați. Dacă un spahiu nu-şi îndeplinea obligațiile militare timp de şapte ani, el îşi pierdea statutul de militar şi devenea un simplu *re'aya*, pierzându-şi nu numai statutul social ci şi dreptul de a fi scutit de dări. Timarul era acordat unei persoane pe viață, neexistând posibilitatea de a-l lăsa moştenire. Cu toate acestea devenise normală, în secolul al XVII-lea, situația în care fiul se aştepta să preia cel puțin o parte din timarul tatălui său. Totuşi condițiile se schimbaseră, spahii deveneau o forță de luptă depăşită, iar sistemul *timar* era pe cale de a se prăbuşi.

În secolul al XVI-lea aceşti spahii feudali (numiți astfel pentru a putea fi distinşi de spahiii Porții) formau cea mai mare parte a armatei otomane, însumând cca. 40 000 de oameni. Ei erau cavaleri tipici ai epocii medievale târzii, fiind înarmați în mod convențional cu sabie, scut, lance şi arc cu săgeți.

* Pentru a stabili sistemul *timar*, o condiție esențială pentru guvern a fost, în mod evident, cunoaşterea resurselor şi a mărimii veniturilor ce puteau fi distribuite sub forma timarului.

De aceea la fiecare 20 sau 30 de ani erau trimişi împuterniciţi care efectuau anchete locale. Ei urmau să întocmească o listă a pământurilor disponibile, ocupanţii lor şi valoarea lor. Ulterior se stabilea nivelul taxelor pentru respectiva zonă sau sat. Aceste registre cadastrale erau întocmite de oficialităţile centrale sau locale, aşa cum erau beilerbeii sau cadiii. El rămânea în vigoare până când era efectuată o nouă anchetă. Ţăranii (*re'aya*) plăteau fiecare o parte din taxa totală stabilită pentru zona respectivă care nu fusese considerată atractivă. Pentru a evita disputele se întocmeau două copii ale registrului. Una era păstrată la nivel central, iar cealaltă rămânea la guvernatorul provinciei.

Pentru ca sistemul să funcţioneze, statul trebuia să deţină în proprietate tot pământul avut în vedere. Toate terenurile rurale erau declarate pământuri ale coroanei (*miri*) şi potrivit legilor Islamului toate teritoriile nou cucerite deveneau automat pământuri ale coroanei. Teoretic nu existau pământuri în proprietate privată, deşi unele fuseseră dobândite în mod ilegal de indivizi ambiţioşi iar altele erau destinate folosirii în scopuri religioase (*vakuf*). Pământurile proprietate privată puteau fi confiscate numai la ordinul sultanului. Mahomed Cuceritorul a mers până acolo încât a desfiinţat toate drepturile de proprietate privată asupra pământului. El a stabilit principiul potrivit căruia orice *vakuf* neconfirmat de către sultan trebuia să revină în proprietatea statului. Drept urmare peste 20 000 de state şi ferme au devenit pământuri *miri,* ele putând fi distribuite în sistemul *timar*. Aceasta, în schimb, a condus la creşterea numărului de spahii ce puteau fi menţinuţi pentru a servi în cadrul armatei, şi care erau disponibili, dacă se cerea acest lucru. În 1528, 87% din întreg teritoriul Imperiului Otoman, unde funcţiona sistemul *timar*, era pământ *miri*. Spre sfârşitul secolului, ca o consecinţă a slăbirii generale a autorităţii centrale, statul începuse să piardă controlul asupra pământurilor *miri*, care intrau în proporţie tot mai mare în proprietate privată.

Deşi în cadrul sistemului *timar* statul era cel care stăpânea pământul, atât spahiii cât şi ţăranii aveau în mod simultan drepturi asupra acestuia. Nu sunt adevărate menţiunile frecvente ale istoricilor occidentali potrivit cărora spahiii erau „proprietarii pământului". Ei doar îl ocupau pentru o anumită perioadă de timp. Acţionând ca nişte reprezentanţi ai guvernului, ei trebuiau să impună legile statului privind pământul şi să arendeze suprafeţele libere din acest teritoriu ţăranilor. În schimb spahiilor le revenea dreptul de a utiliza o bucată de pământ pentru ei şi familiile lor. Mărimea acesteia varia în corelaţie cu mărimea timarului, dar se situa de regulă între 15 şi 40 de acri. Atunci când un ţăran era de acord să ia în arendă pământ el era de acord, de asemenea, să cultive pământul în mod continuu, să plătească dările stabilite, să nu schimbe destinaţia pământului şi să accepte ca, în cazul în care ar fi

lăsat pământul necultivat timp de trei ani, acesta să fie dat altuia. Țăranii moșteneau bucata de pământ arendată care era suficient de mare pentru a întreține o familie.

În calitatea lor de reprezentanți ai guvernului, spahiii răspundeau de menținerea legalității și ordinii pe teritoriul lor. Ei puteau aresta pe răufăcători, dar nu îi putea judeca, aceasta fiind sarcina *cadiului* (judecător), deși primeau în cele din urmă jumătate din amenda aplicată. Ei puteau solicita îndeplinirea anumitor activități specifice de către țărani. Aceste activități erau prevăzute de către stat și spahiii nu puteau introduce, în mod legal, altele suplimentare deși decretele sultanilor împotriva abuzurilor, îndeosebi în secolul al XVII-lea, arată că acest lucru se întâmpla deseori.

* Pentru a deveni deținătorul unui *timar*, o persoană trebuia să fie deja membru al *askeri* (clasa militară conducătoare). El putea să moștenească acest statut de la tatăl său sau să-l dobândească ca sclav al sultanului sau ca funcționar guvernamental mai vechi. În perioada de început a imperiului cea mai mare parte a timarurilor erau deținute de persoane născute musulmane care se făcuseră remarcate în război, dar spre sfârșitul secolului al XVI-lea marea majoritate se aflau în posesia robilor sultanilor, mulți dintre ei foști ieniceri.

Obținerea unui *timar* era un proces de durată. O persoană care îl dorea trebuia să obțină mai întâi o recomandare din partea ofițerului comandant sau din partea unei oficialități din provincia locală. În cele din urmă se emitea un ordin în numele sultanului care stabilea că solicitantul era potrivit și indica valoarea timarului ce trebuia să fie acordat. Solicitanul trebuia atunci să aștepte până când un timar de mărime corespunzătoare devenea liber. Atunci el urma să primească, în sfârșit, documentul cu titlul de proprietate emis de către sultan.

Pentru a cuceri noi teritorii era necesar un număr suplimentar de spahii, care aveau în schimb nevoie de timaruri pentru a-și asigura întreținerea. A fost o situație de auto-perpetuare a cererii și ofertei cel puțin până la sfârșitul secolului al XVI-lea când frontierele otomane atinseseră un punct dincolo de care nu se puteau extinde cu ușurință (vezi pag. 125). În acea perioadă alți factori contribuiseră la schimbarea situației. Multe timaruri fuseseră distribuite unor persoane din afara armatei cum erau funcționarii palatului sau cei din provincii sau fuseseră acordate în locul salariilor. Ele fuseseră acordate chiar femeilor și membrilor ierarhiei religioase. Aceasta s-a întâmplat parțial datorită faptului că importanța spahiilor, nu numai ca soldați ci și ca funcționari ai guvernului, era în scădere. Ca soldați utilitatea lor luase sfârșit. Stilul lor de luptă era depășit și nu se potrivea cu noile arme ce începuseră a fi folosite de către inamici, iar funcțiile lor în domeniul menținerii legalității și ordinii fuseseră preluate în mare parte de către ieniceri, care în lipsa unor

războaie continue trebuiau să fie ţinuţi ocupaţi îndeplinind funcţii poliţieneşti şi alte funcţii în oraşele de pe tot cuprinsul imperiului.

Odată cu apropierea de sfârşitul secolul al XVII-lea şi cu slăbirea controlului central, ienicerii staţionaţi în provincii nu mai respectau autoritatea, nu numai a oficialităţilor locale în faţa cărora nu fuseseră niciodată obligaţi să răspundă, ci nici pe cea a sultanului însuşi (vezi pag. 69). Ierarhia oficialităţilor locale care supravegheau necesităţile financiare, juridice şi agricole ale provinciilor s-a prăbuşit. În 1700 puterea reală în zonele cele mai îndepărtate ale imperiului turcesc trecuse în mâinile ienicerilor.

4. Structura socială

Conceptul otoman despre stat a întruchipat principiul potrivit căruia apărarea şi dezvoltarea Islamului reprezentau ţelul suprem. Drept urmare *sheriat*-ul[45] (legea religioasă) a jucat un rol foarte important în cadrul guvernării, încă de la început. Până la jumătatea secolul al XV-lea vizirii şi funcţionarii importanţi proveneau toţi din *ulema* (ierarhia religioasă). Numai după ce Mahomed Cuceritorul a folosit pe scară largă *devşirme*, sistemul *Kul* (rob) a devenit baza guvernării şi temelia sistemului birocratic al imperiului.

* Busbecq, fin observator, scria:

1 Turcii nu apreciază oamenii după alte reguli decât cele ale meritului personal. Singura excepţie o constituie casa lui Osman; în acest caz, şi numai în acest caz, naşterea conferă distincţie; în ceea ce-i priveşte pe turci, distincţia nu este legată de naştere; respectul ce trebuie acordat unui
5 om este măsurat de poziţia pe care o deţine în cadrul serviciilor publice. Nu este nici o luptă pentru întâietate; locul unei persoane este evidenţiat de sarcinile pe care le îndeplineşte... Ascensiunea sa se face pe merit, în cadrul unui sistem care garantează acordarea posturilor numai persoanelor competente; ei nu cred că nişte calităţi superioare se moştenesc, ci că
10 ele sunt parţial un dar al lui Dumnezeu şi parţial rezultatul bunei instruiri, al hărniciei şi entuziasmului neobosit... De aceea pentru turci onorurile, posturile înalte şi aprecierea constituie răsplata capacităţii şi a slujbei bine realizate. Acesta este motivul pentru care ei îşi îndeplinesc cu succes sarcinile, pentru care stăpânesc peste alţii şi îşi extind zilnic limitele im-
15 periului lor.

Menavino, un genovez care fusese cândva paj la palat descrie în mod similar sistemul robiei şi îi proclamă meritele:

1 Oficialităţile statului sunt promovate din rândul robilor potrivit calităţilor fiecăruia. Rezultă deci că toţi magnaţii şi prinţii din întregul

imperiu sunt, cum s-ar zice, în funcţii înalte datorită numirii lor de către sultan şi nu pentru că ar fi stăpâni sau proprietari de avuţii însemnate. În consecinţă sultanul este singurul stăpân şi proprietar, el fiind şi cel care împarte legile şi conducatorul statului. Ceilalţi sunt numai executori, funcţionari şi administratori, acţionând conform voinţei şi ordinelor sale... nu poate deci să apară nici o contrazicere sau opoziţie, toţi fiind uniţi ca unul în toate privinţele, ascultând numai de comanda sa, supunându-i-se şi servindu-l neobosiţi.

Menavino scoate în evidenţă faptul că funcţionarii superiori erau importanţi numai datorită postului pe care-l deţineau şi numai atâta timp cât îl deţineau. Funcţia ocupată în stat, şi nu originea lor etnică, limba sau originea, era cea care îi plasa în vârful piramidei sociale. Ei erau ridicaţi de sultan şi puteau fi la fel de repede şi uşor doborâţi dacă încetau să mai fie utili. Coborând pe scara socială principiul rămânea acelaşi, statutul social era determinat de importanţa relativă şi valoarea pe care funcţia unui om le aveau pentru stat. Odată ce unui om i se stabilea profesia sau meseria sau orice altă ocupaţie, el şi descendenţii săi erau fixaţi în acel punct, pe scara socială, pentru totdeauna (cel puţin teoretic, deşi mai târziu, în secolul al XVII-lea această structură de clasă rigidă s-a prăbuşit). La nivelul cel mai de jos al piramidei sociale se aflau cei al căror mod de viaţă nu contribuia cu nimic la bunăstarea statului – persoanele „inutile" cum erau ţiganii şi, într-o oarecare măsură, nomazii, deşi aceştia din urmă îşi aveau rolul lor de crescători de animale furnizând cai şi cămile pentru armată, precum şi piei, lână şi carne pentru locuitorii oraşelor. Un individ nu avea valoare personală – ci numai în raport cu contribuţia sa la bunăstarea statului.

* În afara divizării pe orizontală, în funcţie de valoarea slujbei, populaţia era împărţită şi pe verticală, în funcţie de religie. Acest lucru a condus la construirea unui sistem celular al societăţii astfel încât fiecare trăia în cadrul propriei celule ale cărei graniţe erau determinate în principal de ocupaţia sa şi de convingerile religioase. Fiecare avea un loc – propriul său spaţiu – şi orice încercare a altei persoane de a încălca, în orice fel, aceste limite, era de neiertat. Acest fenomen a avut repercusiuni nefericite pentru administrarea provinciilor, unde un funcţionar nu avea puterea să intervină atunci când era evident că altul acţionează necorespunzător, deoarece făcând acest lucru el ar fi violat caracterul sacru al poziţiei celuilalt.

Majoritatea celor care trăiau în cadrul imperiului erau musulmani, fie din naştere, fie convertiţi, dar existau minorităţi importante de creştini ortodocşi greci, de armeni şi evrei şi un număr de alte grupuri mai mici. Persoanele de diferite religii erau organizate în comunităţi legal recunoscute numite *millet*. Membrii lor erau liberi să trăiască conform propriilor obiceiuri şi tradiţii

religioase atâta timp cât nu veneau în conflict direct cu cerinţele statului. Imperiul Otoman era nu numai multirasial, ci era şi o societate în general tolerantă, unde se întâlneau mai multe credinţe (numai biserica romano-catolică era proscrisă în Balcani şi aceasta din motive politice, deoarece era religia nobilimii balcanice[46]). În unele privinţe ţăranii musulmani membri ai *re'aya* o duceau mai bine decât *zimmi* (nemusulmanii) deoarece plăteau taxe mai scăzute[47]. Membrii societăţii care erau situaţi cel mai bine erau fără îndoială robii sultanului, ei formând grosul clasei conducătoare.

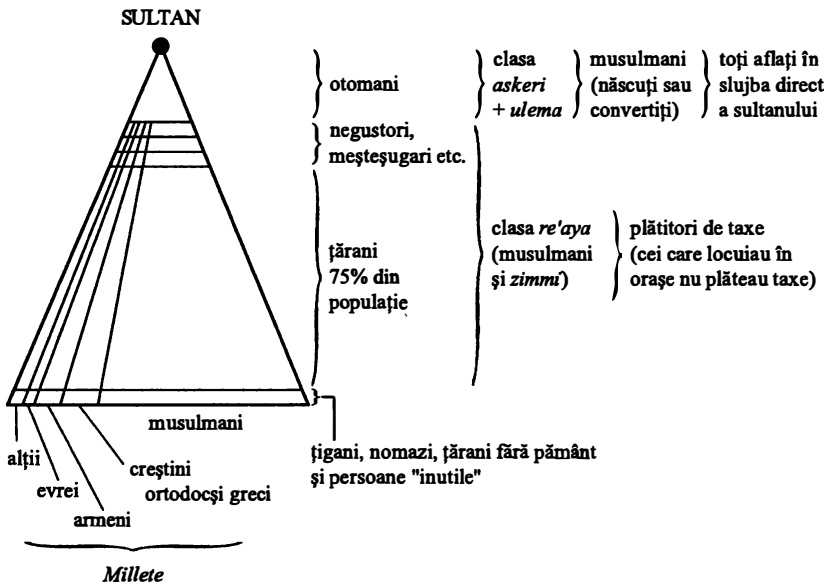

Corelaţia dintre clasele sociale şi grupările religioase în secolul al XVI - lea

5. Clasa conducătoare

Otomanii din clasa conducătoare, atât robii cât şi cei liberi răspundeau de guvernarea imperiului, atât la nivel central cât şi la nivelul provinciilor, de organizarea sa militară şi de buna funcţionare a activităţilor religioase şi juridice.

a) Guvernul - Administraţia centrală

Marele vizir

Cel mai important membru al administraţiei era marele vizir[48]. Cartea Legilor (*Kanunnâme*) a lui Mahomed Cuceritorul îl descrie pe marele vizir ca pe „cel

mai mare dintre oameni; el este reprezentantul incontestabil al sultanului în toate privinţele. La toate adunările şi ceremoniile el îşi ocupă locul înaintea tuturor celorlalţi". Puterea sa avea, totuşi, unele limite. El nu putea, de exemplu, să dea ordin direct comandantului ienicerilor (aga) care răspundea numai în faţa sultanului şi nu avea nici un control deplin asupra trezoreriei.

În timpul lui Mahomed Cuceritorul, marele vizir era ales dintre robii sultanului. El trebuia să fie un om cu capacităţi deosebite, care să-şi fi croit drumul ascendent din rândul sclavilor parcurgând diferite stadii de promovare în interiorul palatului şi apoi în afara acestuia, în cadrul administraţiei locale. Unul dintre cei mai importanţi mari viziri ai secolului al XVI-lea a fost Ibrahim Paşa, cel mai bun prieten al lui Soliman Magnificul şi, se presupune, cumnatul său. El s-a născut în Grecia, fiind copilul unui pescar. Capturat de piraţi şi vândut la piaţa de sclavi din Istanbul unei văduve din Anatolia, el a devenit mai târziu robul şi însoţitorul lui Soliman, care avea aceeaşi vârstă cu el. Chipeş şi inteligent, Ibrahim şi-a desăvârşit instruirea de paj şi a fost promovat şeful crescătorilor de şoimi, una din numeroasele funcţii în cadrul palatului, mult mai importantă decât o sugerează numele. (Crescătorii de şoimi formau unul din cele câteva departamente implicate în problemele militare. Fiecare dintre aceste departamente aveau propriul său şef (*aga*). Aceştia aveau dreptul să călătorească alături de sultan în timpul campaniilor şi puteau spera să fie numiţi guvernatori ai provinciilor la timpul potrivit). Ibrahim a condus o campanie militară împotriva Egiptului, unde după aceea a devenit guvernator, şi l-a însoţit pe Soliman în război şi în alte ocazii. A luptat în bătălia de la Mohacs în 1526 şi, după cum reiese din jurnalul lui Soliman, mai târziu el a încercat în zadar să oprească focul care a mistuit oraşul Buda după ce a capitulat. Ibrahim era cultivat şi inteligent. Vorbea limbile greacă, persană şi italiană ca şi osmana. Iubea muzica şi cânta la violă; citea mult, în special istorie, şi se crede că a fost căsătorit cu sora sultanului, deşi cercetările turceşti mai recente aruncă o umbră de îndoială asupra acestei ipoteze.

În perioada cât a fost mare vizir, Ibrahim a fost cel mai puternic om din imperiu şi a ştiut acest lucru.

1 Deşi sunt robul sultanului, tot ceea ce doresc eu se realizează. În orice moment pot dărui regate şi provincii oricui doresc eu, şi stăpânul meu nu va spune nimic pentru a mă opri. Chiar dacă el ordonă ceva şi eu nu vreau să se întâmple acest lucru, el nu se va întâmpla; şi dacă eu hotă-
5 răsc că ceva trebuie făcut şi se întâmplă ca el să hotărască ceva contrar, dorinţa mea va fi cea îndeplinită. Pot porni războaie şi pot acorda pace. Eu pot face oameni bogaţi.

Auzind acestea un venețian care locuia la Istmabul remarca: „Dacă într-o zi sultanul ar hotărî să-l trimită pe unul din servitorii săi să-l ucidă pe Ibrahim Paşa, nu ar exista nici o cale de a-l împiedica".

Şi a sosit o zi în care Soliman chiar a decis să-l ucidă pe Ibrahim pentru o aşa-zisă încercare de preluare a controlului asupra armatei şi pentru că a semnat folosindu-se de titlul de sultan, dar mai probabil datorită presiunilor din partea devotatei sale soții uneltitoare, Roxelana. În martie 1536, Ibrahim a fost invitat să cineze cu sultanul şi să rămână peste noapte la palat aşa cum se întâmpla deseori. Dimineață trupul său a fost găsit lângă poarta exterioară. Fusese strangulat.

Pentru marii viziri, moartea violentă era un sfârşit relativ frecvent. Vizirii lui Selim I purtau cu ei testamentele pentru cazul în care moartea ar fi survenit pe neaşteptate – o precauție înțeleaptă în cazul lor, deoarece sultanul a executat şapte dintre ei. Menținerea postului era de scurtă durată. Chiar dacă erau numai destituiți şi nu omorâți, puțini mari viziri au rezistat mai mult de un an. Cei care au reuşit, cum a fost Ibrahim sau celălalt mare vizir important al lui Soliman, Rustem Paşa, s-au bucurat nu numai de o mare putere în timpul vieții lor, ci şi de o avere însemnată. Deoarece era un rob, toate bunurile pe care le dobândise au revenit, la moartea sa, stăpânului său, sultanul. Este probabil ca însăşi posibilitatea de a beneficia de aceste bogății ale marelui vizir să-l fi determinat pe sultan să ordone executare lui. Un inventar întocmit la moartea lui Rustem cuprindea: 85 ferme, 476 mori de apă, 1 700 robi, 2 900 cai de război, 1 106 cămile, 5 000 haine brodate, 8 000 turbane, 3 000 cămăşi de zale, şei cu scări de aur, 5 000 de cărți, 800 copii ale Coranului şi 2 milioane şi jumătate de ducați în numerar.

* Incredibila bogăție a lui Rustem se explică parțial prin faptul că el a reintrodus o taxă pentru posturile superioare în stat. Aceasta însemna că sultanul lua bani pentru a acorda aceste posturi. În curând la fel procedau toți funcționarii superiori din ierarhia guvernamentală, începând cu cei aflați pe treapta imediat următoare. A fost stabilită o sumă exactă care a condus în timp la o acceptare generală a necesității de a oferi mită ca un mijloc de promovare. „Monarhii orientali nu pot fi abordați fără daruri" comenta Busbecq, dar nu numai sultanul era cel care se comporta astfel. Până la sfârşitul secolului al XVI-lea Imperiul Otoman devenise celebru în întreaga Europă pentru gradul de corupție din rândul servitorilor, nu numai în cadrul administrației, ci şi al justiției. Aceasta va deveni mai târziu o sursă serioasă de slăbiciune, care va submina politica bine stabilită potrivit căreia numirile trebuiau făcute după merit şi nu potrivit capacității de plată. Ca o consecință, din ce în ce mai multe persoane bogate şi incompetente au ajuns în funcții înalte.

Divanul

Divanul[49] era Consiliul Imperial, organul suprem al guvernului. În acelaşi timp el reprezenta curtea supremă a justiţiei fiind atât un tribunal cât şi o curte de apel. Totuşi nu era un organ legislativ.

Până la sfârşitul secolului al XV-lea, sultanul prezidase personal sesiunile bi-săptămânale ale Divanului. Un observator occidental descria cum Murad II a mers spre „un balcon lateral unde îi fusese pregătit locul pe care urma să stea. Acesta era reprezentat de un fel de sofa tapisată în catifea şi la care se ajungea urcând patru sau cinci trepte. El s-a aşezat cu picioarele încrucişate, potrivit tradiţiei poporului său." Sultanul a ascultat după aceea plângerile petiţionarilor.

Cazurile reglementate de legea *sheriat*-ului erau înaintate ulemalelor. Problemele secolului reveneau membrilor Divanului. Iniţial sultanul audiase cazurile fiind aşezat lângă poarta interioară a Palatului – Înalta Poartă sau Sublima Poartă. La sfârşitul secolului al XV-lea, termenul „Poartă" desemna însuşi guvernul otoman[50].

Spre sfârşitul domniei sale, Mahomed Cuceritorul a încetat să mai prezideze Divanul şi marele vizir era cel care conducea şedinţele ce aveau loc acum de patru ori pe săptămână. Şedinţele erau lungi, şapte sau opt ore fiecare, începând în zori şi fiind întrerupte numai pentru o masă simplă compusă din pâine, carne, orez, fructe şi apă. La sfârşitul şedinţei deciziile Divanului erau scrise şi înaintate sultanului. Odată ce acesta le aproba, ele deveneau irevocabile.

Neparticiparea sultanului nu însemna că el îşi neglija îndatoririle privind ascultarea plângerilor. Exista o fereastră mică, cu zăbrele, în partea de sus a peretelui din Sala Divanului care dădea într-o cameră din Casa Justiţiei. În spatele acestei ferestre sultanul putea să stea neobservat şi să asculte lucrările (Casa Justiţiei era o clădire în formă de turn, fiind o parte a palatului. Simboliza o idee otomană anterioară potrivit căreia sultanul putea, fiind aşezat la înălţime, să-şi supravegheze domeniul şi să vegheze ca nici o nedreptate să nu fie comisă împotriva poporului său).

1 Mica fereastră pătrată serveşte ca un post de ascultare. Este un grilaj împletit, cu o perdea neagră din crep sau tafta, şi se numeşte „fereastră primejdioasă" deoarece sultanul poate, ori de câte ori doreşte, să asculte şi să vadă tot ceea ce se întâmplă fără a fi văzut şi fără ca cineva să ştie
5 dacă el se află sau nu acolo. Ar fi extrem de periculos să încerci să ascunzi ceva.

Murad III a părăsit odată postul de ascultare şi a preluat conducerea şedinţei atunci când a văzut că ea este condusă în mod necorespunzător.

La începuturile imperiului, sultanul asculta de asemenea plângerile oamenilor şi în alte ocazii, pentru că oricine, indiferent de statutul social, era liber să se apropie de el şi să-i atingă mantia pe drumul pe care-l făcea vinerea la moschee sau atunci când mergea la vânătoare. „Poporul trebuie să simtă că sultanul este preocupat de bunăstarea lor." La jumătatea secolul al XVI-lea această formă neoficială fusese înlocuită de un protocol rigid şi accesul direct la sultan era foarte limitat.

Deoarece sarcina cea mai importantă a guvernului o reprezenta administrarea justiţiei, aceasta era şi funcţia principală a consiliului imperial. Acesta acţiona şi ca un fel de cabinet ce discuta şi lua decizii asupra tuturor afacerilor guvernului. El aproba, de asemenea, propunerile pentru noi numiri. Discuţiile cele mai serioase privind pacea sau războiul, se purtau de obicei în secret, în şedinţe separate la care participau sultanul, marele vizir şi alte oficialităţi importante, inclusiv membri ai *ulema*[51].

Birocraţia

Activitatea Divanului se sprijinea pe o birocraţie bine organizată şi eficientă. Era necesară aplicarea deciziilor şi păstrarea unor registre. Aceste operaţii implicau numeroase înregistrări scrise care solicitau un număr mare de funcţionari.

În secolul al XVI-lea serviciile publice otomane erau împărţite în două secţiuni principale: Biroul Divanului şi Biroul Finanţelor. Biroul Divanului era la rândul său divizat în trei sub-secţii. Cea mai importantă se ocupa de proiectarea, emiterea şi completarea eventuală a tuturor decretelor, edictelor şi legilor (exceptându-le pe cele din domeniul financiar) şi a tuturor documentelor ce vizau afacerile externe cum erau tratatele şi acordurile de capitulare. Celelalte două se ocupau de problemele ce afectau personalul guvernului, numirile în cadrul guvernului central şi al celui local, şi de distribuirea timarurilor. Întregul birou se afla sub conducerea Scribului Şef[52].

Biroul de Finanţe avea multe sub-secţii şi se ocupa de probleme legate de veniturile şi cheltuielile guvernamentale. În timpul războiului personalul ambelor birouri mergea cu armata pe câmpul de luptă pentru a supraveghea operaţiunile scriptice.

În vremea lui Soliman personalul Birourilor era format aproape în întregime din bărbaţi născuţi musulmani. Majoritatea erau fii sau rude ale membrilor Birourilor şi erau pregătiţi de secretarii şefi permanenţi în cadrul unei relaţii de tip maestru-ucenic. Se făcea o ucenicie îndelungată în domeniul caligrafiei, învăţându-se o serie de scrieri diferite ca şi formatele utilizate pentru diversele tipuri de documente. După o dimineaţă de studiu profesional, ucenicii şi secretarii îşi petreceau după-amiezele în moschee pentru a-şi desăvârşi educaţia musulmană. Mulţi birocraţi îşi petreceau întreaga cari-

eră în acelaşi birou dacă nu aveau şansa unui talent special sau a unui ajutor din partea unei persoane influente care să-i promoveze în rândurile *ulema.*

Justiţia şi clasa erudiţilor (*ulema*)

Ulema[53] reprezenta o altă grupare a cârmuirii otomane diferită de clasa conducătoare şi aflată într-o anumită măsură în competiţie cu ea. Aceasta se datora parţial faptului că ea oferea cea mai bună cale de realizare în viaţa bărbaţilor născuţi musulmani. Era o cale închisă robilor sultanului, cel puţin teoretic, deşi cercetările turceşti recente au arătat că nu exista o separare absolută între clasa conducătoare şi clasa erudiţilor, aşa cum sublinia Lybyer în lucrarea sa asupra guvernării otomane, din 1913.

Importanţa ulemalelor se datora parţial credinţei religiei islamice potrivit căreia autoritatea politică nu reprezenta nimic altceva decât un mijloc de aplicare a *sheriat*-ului în viaţă. „Statul este subordonat religiei." Calitatea de membru al *ulema* ca şi al *askeri* (clasa conducătoare/militară) aducea un avantaj practic financiar decurgând din scutirea de impozite.

Membrii *ulema* erau oameni învăţaţi care trecuseră prin instituţiile educaţionale musulmane de pe lângă moschei, începând cu şcoala primară, trecând prin colegiu (*medrese*) şi mergând apoi la facultăţi de drept sau universităţi. În gândirea otomană justiţia şi religia erau inseparabile. Educaţia se baza pe studiul teologiei musulmane şi a *sheriat*-ului, în timp ce facultăţile de drept erau susţinute prin donaţii ale *vakif*-urilor.

Ulema asigura cărturarii, învăţătorii, avocaţii şi judecătorii imperiului, fiecare grup fiind organizat în cadrul unei ierarhii rigide a rangurilor sociale. Ei răspundeau de organizarea şi propagarea credinţei islamice de interpretarea şi aplicarea legii religioase în tribunale şi de predarea ei în moschee şi şcoli. Din ulema făceau parte şi judecătorii (*cadii*) care judecau cazurile şi aplicau legea, precum şi juriştii (*muftii*) care o interpretau. *Muftiii* redactau o serie de documente în cazurile în care era implicată legea religioasă.

Muftiul Şef (Muftiul Istanbulului) era *Shikh-ul-Islam,* căpetenia ulemalelor. El putea fi destituit în orice adunare numai de marele vizir şi de Sultan.

1 Muftiul (Istanbulului) este principalul conducător al religiei islamice şi este o persoană foarte stimată şi respectată deoarece reprezintă justiţia şi imaginea lui Dumnezeu. Alegera sa este făcută numai de sultan, care selectează o persoană faimoasă pentru studiile sale de drept şi eminentă
5 prin virtuţile sale şi viaţa cumpătată pe care o duce. Sultanul nu se va opune şi nu va contrazice deciziile sale. În probleme de stat sultanul îi cere părerea. Pentru orice schimbare majoră cum ar fi proscrierea unui vizir sau înlocuirea unui paşă pentru o crimă, sultanul se înarmează cu decizia Muftiului.

Soliman Magnificul, ezitând dacă să-l execute pe fiul său, Mustafa, sau nu, l-a consultat pe *Sheikh-ul-Islam* prezentându-i o situație ipotetică: Soliman a urmat sfatul care i-a fost dat.

b) Administrația locală

Cea mai mare unitate a administrației locale în acele zone ale imperiului aflate sub guvernare otomană directă era provincia (*eyalet* sau *vilayet*). Existau inițial numai două provincii, Anatolia și Rumelia, dar numărul lor a crescut treptat până la începutul secolului al XVII-lea ajungând la 32. Guvernatorul provinciei, *beylerbey*, „beiul beilor" își desfășura activitatea prin intermediul unui consiliu sau *divan* similar celui al sultanului din Istanbul, cu sprijinul unor funcționari în domeniul financiar și juridic, al secretarilor și al secretarilor particulari care erau numiți de către guvernul central. Principala sa sarcină o reprezenta încasarea amenzilor și a tuturor dărilor care nu fuseseră cedate deținătorilor de *timar*. El trebuia să trimită surplusul după ce-și acoperea propriile cheltuieli, inclusiv salariul său, la Istanbul, pentru a fi utilizat de guvernul central. Se presupunea că exista un surplus și, până la sfârșitul secolului al XVII-lea, a existat întotdeauna.

Beylerbey-ul trebuia să rezolve și problemele ce decurgeau din numirea deținătorilor de *timar,* din derularea acțiunilor judecătorești care implicau și membri ai clasei militare, precum și din promulgarea și executarea tuturor ordinelor sultanului.

Ordinele sultanului erau transmise guvernatorilor militari (*bei*) care răspundeau de *sangeacurile* în care fiecare provincie era împărțită. Termenul *sandjak* desemna un stindard sau un simbol. Inițial era o bilă de aur în vârful unei lănci, purtată în fața beiului ca simbol al autorității sale, atunci când călătorea în cadrul zonei sale administrative. Beiul în schimb transmitea ordinele deținătorilor de *timar*.

Beiul era asistat în activitatea sa de un *cadiu* numit de Istanbul. Beiul nu putea să aplice nici o pedeapsă fără a obține mai întâi hotărârea cadiului, dar cadiul nu putea să-și ducă la îndeplinire propriile sentințe. Otomanii considerau această separare a puterii esențială pentru o justă administrare a provinciilor.

Toți funcționarii, de la *beylerbey* până la deținătorii de timar dobândeau un venit (*dirlik*, literar „mijloace de trai") în schimbul serviciilor aduse statului. În secolul al XVI-lea experiența în cadrul administrației locale era esențială pentru promovare și înainte de anul 1550 drumul spre funcția de mare vizir trecea întotdeauna prin provincii. Cercetările corespunzătoare făcute de Metin Kunt arată schimbările intervenite în secolul al XVII-lea, odată cu reducerea importanței timarurilor.

6. Economia

a) Comerţul

Comerţul otoman cu Persia înflorise încă de la jumătatea secolului al XIV-lea. Prin portul Bursa erau importate mărfuri de lux, iar în vestul Anatoliei se construiseră centre comerciale. Comercianţii europeni veneau acolo să cumpere bumbac, mătase şi condimente. Veneţienii, în special, au venit la Istanbul pentru a face negoţ. Ei s-au stabilit acolo şi în alte oraşe ale imperiului şi în 1454 au obţinut concesii comerciale valoroase (capitulaţii). I-au urmat şi alţi europeni: florentini, genovezi şi francezi şi, mai târziu, englezii şi olandezii.

Odată cu cucerirea Siriei şi Egiptului de către otomani, noile rute maritime scurte le-au înlocuit pe cele pe uscat către Istanbul, pentru bunuri grele, al căror comerţ era controlat de o companie otomană. Acesta era începutul unei dezvoltări însemnate a comerţului interior al imperiului.

Cucerirea Balcanilor a deschis noi drumuri profitabile pe uscat, la fel cum a făcut şi cucerirea Persiei şi a teritoriilor din răsărit. La jumătatea secolului al XVI-lea a existat o ameninţare de a perturba locul ocupat de otomani în comerţul cu condimente. Portughezii, navigând de la bazele lor din Oceanul Indian au încercat să întrerupă vechile rute comerciale de-a lungul cărora condimentele din Orient ajungeau în Siria şi Egipt fără a mai trece prin mâinile otomanilor, prin intermediul negustătorilor europeni. Eforturile lui Soliman de a-i alunga pe portughezi din Marea Roşie şi Golful Persic au avut numai un succes parţial. Totuşi comerţul cu condimente, deşi mult diminuat, a continuat să fie extrem de profitabil şi în 1564 începuse chiar să se apropie într-o oarecare măsură de nivelul său anterior.

O mare importanţă au avut-o acţiunile lui Mahomed Cuceritorul legate de crearea noii capitale la Istanbul. Comerţul a fost centralizat în capitală datorită necesităţii de aprovizionare cu cantităţi enorme de hrană şi alte bunuri pentru oraş, pentru palat, pentru armată şi pentru personalul birocratic. În registrele palatului sunt înscrise chitanţe pentru grâu, seu, brânză, peşte, blănuri, sare, miere şi unt (100 000 kg de unt într-o singură comandă în anul 1 600) din Crimea, vin din Creta, stofă de lână din Europa, bumbac şi mătase din est, împreună cu condimente, orez, zahăr şi săpun (50 000 kg. pe an) din Egipt şi Siria, şi fructe uscate şi cherestea din Anatolia. Existau două sisteme de preţuri, preţul de pe piaţă şi un preţ cu 25% mai scăzut la care îşi cumpăra guvernul proviziile pentru propria folosinţă.

Aproape întreg comerţul interior şi o mare parte din cel exterior treceau prin capitală, care era, de asemenea, principalul centru de tranzitare pentru mărfurile de lux, dar şi pentru vite, oi, cai şi sclavi. Exista un comerţ înflo-

ritor cu sclavi pe piețele capitalei care aducea un venit substanțial guvernului prin intermediul unei taxe de vânzare a fiecărui sclav. Toate zonele de producție ale imperiului erau concentrate în Istanbul și aceasta a contribuit în mare măsură la crearea unei economii naționale unificate de un anumit tip, diferit de oricare altul întâlnit în Europa până mult mai târziu.

Această economie integrată s-a dezvoltat și mai mult datorită politicii statului de reglementare și control a activității tuturor producătorilor și detaliștilor, în încercarea de a preveni specula și, mai târziu, inflația. Prețurile la alimente erau fixe pe tot teritoriul imperiului. Bunurile sau produsele erau cumpărate de la sursă de către negustori autorizați de stat, cântărite și depozitate, iar apoi redistribuite de către stat către punctele de vânzare. Breslele negustorilor exercitau un control puternic asupra membrilor lor și asupra producției de bunuri, reglementând activitățile celor dintâi, precum și calitatea și condițiile de vânzare ale celor din urmă. Membrii breslei beneficiau, în schimb, de protecție împotriva concurenței externe. În secolul al XVII-lea acest control strâns exercitat de stat și de către bresle s-a dovedit contraproductiv. El înăbușea ideile noi și împiedica introducerea unor noi metode de producție. În fapt conservatorismul otoman a triumfat în detrimentul comerțului și al industriei.

Sultanii au folosit privilegiile comerciale ca pe o armă în relațiile cu statele europene. Ei au acordat și au retras aceste privilegii în special după încheierea alianței cu francezii și după războiul cu Veneția. Această politică s-a întors uneori împotriva imperiului, deoarece economia otomană era strâns legată de Europa apuseană prin relații comerciale fructuoase. Otomanii aveau nevoie de piețe în afara imperiului pentru mărfuri de lux cum ar fi mătasea, bumbacul, vinul, condimentele și blănurile. Mai târziu sultanii au încurajat existența unui flux și mai mare de mărfuri europene manufacturate către imperiu, aceasta constituind o cale de obținere rapidă și ușoară a unor venituri suplimentare din taxele vamale. Această politică „mioapă" a subminat în cele din urmă economia otomană. Levantul a devenit o piață deschisă pentru negustorii occidentali și din ce în ce mai mult comerțul a căzut în mâinile străinilor. Acest lucru nu s-a întâmplat numai în cazul comerțului exterior cu occidentul continuat de Veneția, Franța și alte țări cărora le fuseseră acordate capitulații. În cadrul imperiului negustorii anatolieni din Bursa, care dominaseră comerțul interior în secolul al XV-lea, erau înlocuiți un secol mai târziu de armeni, evrei și greci. Otomanii pierdeau controlul asupra comerțului lor și asupra profiturilor aferente acestuia. Datorită fluxului abundent de bunuri manufacturate din Europa, otomanii nu mai considerau necesar să dezvolte propriile industrii, nefiind încurajați să încerce noi metode de producție. Otomanii au rămas foarte repede în urmă din punct de vedere al progresului industrial.

b) Banii

În această zonă au lipsit întotdeauna metalele prețioase și sultanii, începând cu Mahomed Cuceritorul, s-au văzut obligați să devalorizeze moneda. Ei au trebuit să se bazeze în mare măsură pe tranzacții în natură mai degrabă decât pe cele în numerar (în încasarea tributurilor, de exemplu) și să impună controale stricte asupra exportului de lingouri de aur. Egiptul și Siria erau zonele cele mai bogate ale imperiului, vitale pentru economia otomană în secolul al XVI-lea. Surplusul lor bugetar asigura în fiecare an o treime din venitul necesar întregului imperiu. Mai important era faptul că acest surplus era plătit Istanbulului în aur și nu în mărfuri. Fără aceste surse de aur economia otomană s-ar fi aflat în dificultate.

Privire de ansamblu

Imaginea Imperiului Otoman în secolele al XV-lea și al XVI-lea îl prezintă în plină expansiune și dezvoltare, având la bază forța conducătoare și unificatoare a Războiului Sfânt. Autoritatea aproape absolută a sultanului, în calitate de conducător al unui guvern central puternic și eficient (cu un personal format din robi loiali și cu un sistem provincial administrativ și de încasare a birurilor bine organizat) se sprijinea pe o armată disciplinată, puternică, alcătuită atât din infanterie, cât și din cavalerie. În plus, imperiul era stabil din punct de vedere economic, iar sultanul devenise o putere de care trebuia să se țină seama pe scena politică europeană. Atâta timp cât sultanul era puternic și capabil, nu exista pericolul unui colaps al imperiului.

7. Inamicul

Imperiul Otoman a beneficiat în secolele al XV-lea și al XVI-lea nu numai de propria putere și unitate, ci a avut și avantajul considerabil al înfruntării unor inamici divizați din punct de vedere politic și religios.

Imperiul era mai puternic, din punct de vedere militar, decât orice alt stat european. Singura șansă a Europei creștine de a se opune cu succes otomanilor o reprezenta acțiunea unită. Acest lucru nu s-a realizat însă. Impulsul lansării unor cruciade fusese puternic slăbit de înfrângerea zdrobitoare a creștinilor la Nicopole, în 1396, iar chemările Episcopului de Siena, din 1453, pentru ajutor internațional, din partea prinților creștini ai Europei, menit să salveze Constantinopolul, au rămas fără răspuns.

Fiecare nou papă a cerut o cruciadă împotriva otomanilor în secolul următor. Ei au încercat să unească restul Europei creștine pentru a veni în sprijinul Veneției și Ungariei în lupta lor cu otomanii și, în 1463, Papa Pius al II-lea a întocmit chiar, împreună cu cei doi aliați ai săi, un plan de împăr-

ţire a Imperiului Otoman. Aceste apeluri nu au avut nici un rezultat. Tratatele de pace de la Madrid (1526) şi Barcelona (1529) au inclus clauze ce obligau pe Francisc I şi Carol V să pornească împreună o cruciadă împotriva otomanilor. Nici acest lucru nu s-a realizat. Deşi papii au continuat pe tot parcursul secolului al XVI-lea să accentueze ideea unităţii de acţiune a creştinilor împotriva otomanilor, eforturile lor au rămas fără rezultat; era cruciadelor luase sfârşit. Se întâmpla foarte rar ca ţările Europei Occidentale să accepte să treacă peste diferenţele ce le despărţeau de secole pentru a lupta împreună în numele Bisericii Creştine. Atunci când o făceau, aşa cum a fost cazul Ligii Sfinte formate înainte de bătălia de la Lepanto, invidia şi certurile ameninţau să strice totul înainte ca lupta să înceapă.

În Balcani, disensiunile dintre episcopii romano-catolici şi cei de rang egal din biserica ortodoxă grecească porneau tocmai de la acţiunile unite ale creştinilor împotriva armatelor otomane pe acest teritoriu, în special datorită faptului că prelaţii ortodocşi anunţaseră că, dacă ar trebui să aleagă, ei l-ar prefera pe sultan papei. Nobilimea din Balcani era romano-catolică şi, în multe zone, ţărănimea ortodoxă aplicase în practică vorbele conducătorilor bisericii lor, luptând împreună cu otomanii împotriva armatelor catolice ale Habsburgilor.

Reforma a produs o accentuare a diviziunii existente în cadrul Bisericii Creştine, fapt ce a fost exploatat atât de către otomani, cât şi de către protestanţi. Atunci când Carol V se afla sub presiunea armatelor otomane în Balcani, cum s-a întâmplat în 1532, el făcea concesii prinţilor luterani din Germania în schimbul unui ajutor militar pe termen scurt. Când evenimentele se derulau în favoarea lui Carol, cum s-a întâmplat în 1546, el a luat măsuri de reprimare a protestantismului în Germania. În acele momente Soliman trimitea mesaje de sprijin către prinţii protestanţi din Liga de la Schmalkalden încurajându-i să-şi menţină opoziţia faţă de Carol şi Papă.

Dezvoltarea naţionalismului în secolul al XV-lea a pus capăt cooperării politice şi militare dintre ţările Europei. Secolul al XVI-lea a fost dominat de rivalitatea dintre casele de Valois şi Habsburg. Atât Francisc I, cât şi Soliman Magnificul au văzut avantajoasă cooperarea împotriva lui Carol V. Francisc declara:

> Nu pot nega faptul că îmi doresc foarte mult ca sultanul să fie puternic şi gata de luptă, nu pentru el însuşi, pentru că el este un necredincios şi noi suntem creştini, ci pentru a submina puterea împăratului, pentru a-l determina să facă cheltuieli mari şi pentru a potoli toate celelalte guverne în faţa unui inamic atât de puternic.

Alianţa cu Franţa a devenit o parte importantă a politicii otomane pentru că reprezenta un mijloc de hărţuire a Habsburgilor şi de asigurare a continuităţii conflictului dintre Valois şi Habsburg. Francisc era un partener

voluntar în cadrul alianței franco-otomane. În timp ce era prizonierul lui Carol V, după bătălia de la Pavia, din 1525, Franeisc i-a sugerat lui Soliman că ar trebui să-i atace pe Habsburgi în Ungaria. Așa cum remarca Thomas Cromwell:

1 Nci un scrupul de natură creștină nu l-ar împiedica pe regele Franței să-l aducă pe turc și pe diavol în inima Bisericii Creștine, dacă acest lucru l-ar putea ajuta să recucerească Milanul.

Acțiunea unită a Europei Occidentale împotriva otomanilor a fost, în mod evident, imposibilă în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Tratatul de la Cateau-Cambrésis care a pus capăt, temporar, rivalității Valois-Habsburg, ar fi dat posibilitatea unei acțiuni unificate împotriva otomanilor. O serie de probleme pe plan intern, revolta Țărilor de Jos, războaiele religioase franceze, au împiedicat realizarea acestui obiectiv, și nici o altă țară nu a fost capabilă sau dornică să-și asume această responsabilitate. Deși este posibil să se fi format o serie de alianțe și ligi, ele au fost temporare și fragile. Ele se prăbușeau imediat după îndepărtarea pericolului, așa cum s-a întâmplat cu Liga Sfântă după Lepanto. Sfatul dat de francezi sultanului de a-i separa pe dușmani și de a-i învinge pe fiecare în parte a fost superfluu; dușmanii erau deja divizați – Veneția și Genova, Franța și Spania, Papa și împăratul.

* Armatele creștine din secolul al XVI-lea sunt frecvent descrise ca fiind slabe și fără eficiență. Busbecq nu-și făcea nici o iluzie în privința lor, comparându-le cu armatele Imperiului Otoman. Armatele lui Soliman nu au pierdut nici o bătălie, exceptând asediul Maltei (1565), timp de peste 40 de ani, record cu care nici o armată europeană din acea perioadă nu se putea lăuda. Armata sa reprezenta un întreg omogen, bine disciplinat, eficient și curajos; armatele creștine erau formate dintr-o „adunătură" ad-hoc de mercenari, majoritatea germani, italieni, elvețieni sau valoni, care ar fi luptat curajos pentru oricine i-ar fi plătit, dar care nu se remarcau prin disciplină. Armatele otomane erau bine conduse. Exista o linie clară de comandă, care nu dădea posibilitatea nici unei confuzii. Armatele creștine aveau conducători individuali strălucitori, cum a fost Don Juan de Austria, dar o slabă organizare generală. Se întâmpla deseori ca neînțelegerile și invidia să conducă la amânarea operațiunilor. Armatele otomane erau unite prin loialitatea față de sultan și prin credința lor în învățăturile Coranului care spun că: „cei care sunt uciși în numele lui Allah nu sunt morți. Ei trăiesc și sunt bine îngrijiți de către Allah". Armatele creștine nu luptau nici din loialitate față de regii lor și nici pentru credința lor. Angajamentul a reprezentat un factor important al succesului militar otoman.

Totuși acest lucru nu a fost suficient atunci când, la începutul secolului al XVII-lea, armatele creștine au început să folosească soldați profesioniști,

arme noi şi, mai presus de toate, noi metode de luptă – arta strategiei. Otomanii, bazându-se pe armele tradiţionale, opunându-se armelor de foc şi utilizând vechile strategii de care Soliman se servise atât de bine, au ajuns la sfârşitul secolului al XVII-lea să nu mai reprezinte un adversar de temut pentru creştini.

* Inamicul de pe frontul de răsărit i-a pus mai multe probleme sultanului. Aceasta parţial datorită faptului că şahul Persiei şi-a dat repede seama de superioritatea armatei otomane în secolul al XVI-lea şi a restructurat-o pe a sa după principii similare, trecând-o sub comandă unică. El a adoptat de asemenea singura strategie militară căreia otomanii îi făceau cu greu faţă: mobilitatea. A evitat asediile prelungite şi bătăliile poziţionale în care otomanii aveau avantajul artileriei şi al superiorităţii numerice absolute şi a folosit în schimb tactica terenului pârjolit în zone foarte dificile. În plus a lupta contra perşilor înseamnă să lupţi împotriva unor musulmani, ceea ce însemna să încalci legea *sheriat*-ului. În 1548 ienicerii nu au mai dorit să lupte în campania lui Soliman contra perşilor, deoarece nu puteau nici să jefuiască populaţia civilă, nici să-i ia în robie pe soldaţii capturaţi deoarece duşmanii, chiar dacă erau eretici, erau musulmani.

Inamicii sultanului au avut şi un avantaj pe care nu l-au folosit niciodată eficient – cel pe care l-ar fi conferit obligarea sultanului să lupte pe două fronturi concomitent. Ca stat cu armată unică Imperiul Otoman era vulnerabil, din punct de vedere geografic şi politic, la un atac simultan la frontiera răsăriteană (Persia) şi cea apuseană (Balcanii). Acest lucru s-a întâmplat în secolul al XVI-lea când sultanul încă îşi mai conducea personal trupele. De exemplu în 1533, 1548 şi 1552 Soliman a fost rechemat din campaniile sale purtate în Balcani datorită necazurilor provocate de perşi. În asemenea ocazii sultanul trebuia să se grăbească cu armata sa, trecând de la un teatru de luptă la celălalt. Cu toate acestea el a fost întotdeauna capabil să încheie un tratat, astfel încât să poată pleca rapid de pe celălalt front nelăsând în urma sa un război neterminat. Deşi, în diferite ocazii, între şahul Persiei şi guvernele Austriei, Veneţiei şi Spaniei au existat schimburi de ambasadori şi corespondenţă diplomatică, negocierile vizând declanşarea unui atac coordonat nu au dus la nici un rezultat. Nici unul dintre sultani nu a fost obligat să lupte pe două fronturi.

* Un alt avantaj pe care îl aveau inamicii europeni ai sultanului asupra armatelor sale îl reprezenta vremea. Datorită distanţelor ce trebuiau parcurse şi a înaintării încete a armatei între Istanbul şi frontul din Balcani, otomanii aveau la dispoziţie o perioadă de luptă foarte scurtă în fiecare an. În cel mai bun caz putem vorbi de câteva luni; uneori treceau doar câteva săptămâni până când venea iarna şi ienicerii trebuiau să se întoarcă în capitală, iar spahii la timaruri. Iarna era prea aspră pentru armată pentru a putea rămâne deparate de casă — caii ar fi murit de frig şi foame, iar mulţi dintre spahii ar

fi dezertat mai degrabă decât să-şi vadă animalele preţioase murind, în timp ce ienicerii ar fi plecat.

Iarna, şi nu armata proprie, a fost cea care a salvat Viena în 1529, forţându-l pe Soliman să se retragă. Şi tot anotimpul rece a fost cel care a stabilit limita spre apus a expansiunii otomane. Numai o schimbare completă a gândirii strategice militare le-ar fi permis otomanilor să înainteze mai mult spre vest, şi nu stătea în caracterul lor să facă nici o astfel de schimbare. Deşi clima era la fel de aspră şi în Caucaz, cu zăpezi abundente, existau zone situate mai spre sud unde armatele puteau ierna. Aceasta însemna un start mai timpuriu în următoarea perioadă de campanii împotriva perşilor şi permitea otomanilor să se deplaseze mai mult de la Istanbul spre răsărit decât ar fi fost altfel cazul.

* Deşi nu ar fi corect dacă am ignora slăbiciunea sau dezbinarea inamicilor atunci când evaluăm cauzele succesului otoman din secolul al XVI-lea, am greşi la fel de mult dacă am accentua importanţa acestor factori. Ei au jucat un rol în expansiunea imperiului, dar nu atât de pregnant cum au subliniat unii istorici.

Argumentele principale ale succesului otoman din acea perioadă se regăsesc chiar în interiorul imperiului, în calitatea conducătorilor săi şi în organizarea sa atât de eficientă din punct de vedere militar, politic şi economic.

Să luăm notiţe despre „Elemente determinante ale succesului otoman 1450-1566: organizarea statului"

Capitolul precedent a reliefat numai importanţa sultanului în succesul Imperiului Otoman din perioada 1450-1566. Acest capitol se ocupă de cealaltă cauză a succesului – organizarea statului. El tratează aspecte legate de puterea militară, economică şi administrativă care a permis imperiului în acea perioadă să-şi înfrângă duşmanii atât în răsărit, cât şi în apus. După ce aţi citit textul încercaţi să aranjaţi cauzele prezentate în acest capitol şi în capitolul precedent în ordinea importanţei lor. Care este cea mai importantă, şi de ce? Următoarele titluri şi subtitluri sunt destinate să vă ajute în tratarea unui subiect destul de complicat:

1 Organizarea statului
1.1 *Devşirme*
Pajii
1.2. Ienicerii
Spahiii Porţii
1.3. Sistemul *timar* şi spahiii feudali

Drepturile şi obligaţiile unui deţinător al timarului
Cum se obţinea un *timar*
2. Structura socială
Structura ocupaţională
Structura religioasă
3. Clasa conducătoare
3.1. Guvernul central
Marele vizir
Corupţia
Divanul
Birocraţia
Justiţia şi *ulema*
3.2. Administraţia locală
4. Economia
4.1. Comerţul
4.2. Banii
5. Privire de ansamblu
6. Inamicul
6.1. Dezbinarea în Europa
6.2. Armatele creştine
6.3. Persia şi frontul de răsărit
6.4. Perioada de campanie
6.5. Evaluare

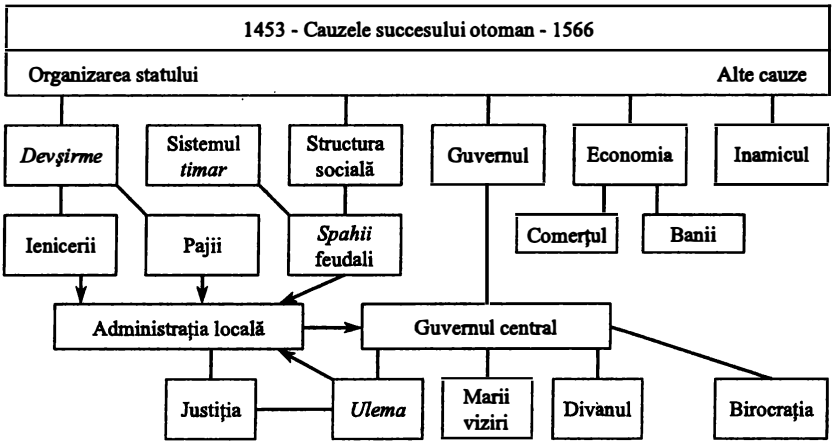

Rezumat - Cauze ale succesului otoman: organizarea statului

Să răspundem la întrebări - eseu despre „Elemente determinante ale succesului otoman: organizarea statului"

Pentru a răspunde întrebărilor vizând expansiunea Imperiului Otoman între 1450 şi 1566, va trebui să utilizaţi informaţii din capitolele 2, 3 şi 4 pentru că nu este posibil să tratezi, în mod adecvat, cuceririle teritoriale făcute de otomani în această perioadă, fără să ţii cont de elementele care determină capacitatea lor de a face aceste cuceriri.

Uneori, s-ar putea să vi se ceară să răspundeţi la întrebări directe, ca de exemplu:

1 Când a fost Imperiul Otoman cel mai periculos pentru Europa în perioada 1450-1566? sau
2 De ce a fost Imperiul Otoman capabil să se extindă cu atâta succes între 1453 şi 1566?

Deşi prima întrebare reclamă cunoaşterea faptică a evenimentelor din perioada respectivă, nu căderi în capcana de a scrie o naraţiune cronologică lungă. Vi se cere să emiteţi o *judecată* despre vremurile cele mai periculoase pentru Europa, pe mare sau pe uscat. Puteţi scrie un eseu bun, alegând un singur moment, descriind situaţia aşa cum a fost şi explicând modul în care a fost periculos pentru Europa. Oricum, un eseu mai reuşit are mai multe şanse să rezulte dintr-o discutare a fiecăruia dintre evenimentele pretendente la selecţie, cu argumente *pro* şi *contra* în fiecare caz şi cu o apreciere a perioadei pe care o consideraţi cea mai periculoasă. Trasaţi un plan pentru un astfel de răspuns, enumerând perioadele de pericol şi motivând atât natura, cât şi întinderea fiecăreia dintre ele. Care a fost perioada cea mai periculoasă? În ce ordine aţi prezenta punctele dvs. de vedere? De ce?

A doua întrebare este o întrebare de genul „De ce?" La fel ca în toate cazurile, când aveţi de-a face cu o întrebare de acest tip, faceţi un plan bazat pe o serie de afirmaţii, toate începând cu „deoarece". În acest caz puteţi include:

> deoarece sultanii au fost lideri puternici şi capabili; deoarece armata otomană era foarte disciplinată; deoarece statul era organizat eficient; deoarece economia otomană era sănătoasă; deoarece inamicul era divizat.

Pentru a vă construi eseul, aveţi nevoie de trei sau patru, ideal cinci, elemente determinante, fiecare putând fi dezvoltat într-un întreg paragraf, care să conţină o serie de probe detaliate pe care să vă bazaţi afirmaţia. Veţi începe cu cel mai important element sau cu cel mai puţin important? De ce? Eseul va trebui să aibă un paragraf final în care să vă rezumaţi concluziile.

Multe întrebări, care iniţial par complicate, pot fi întoarse şi reformulate pentru a fi mai bine înţelese. De exemplu:

3 Expansiunea Imperiului Otoman între 1453 şi 1566 a fost mai mult o consecinţă a propriei forţe decât a slăbiciunii oponenţilor săi. Discutaţi această afirmaţie.

Pare să fie descurajant la prima vedere. Dar există o tehnică simplă pentru a descâlci înţelesul unei întrebări de tipul „afirmaţie provocatoare". Transformaţi-o într-o *întrebare directă* astfel:

> A fost cel mai important element pentru expansiunea dintre 1453 şi 1566 forţa proprie a Imperiului otoman sau slăbiciunea inamicilor săi?

Odată ce aţi reformulat întrebarea, puteţi vedea imediat că vi se cere, de fapt, să răspundeţi la o secvenţă de întrebări. În acest caz, de exemplu, vi se cere să răspundeţi la: Care au fost punctele puternice ale Imperiului Otoman? Au fost ele cel mai important element pentru succesul otoman? Odată ce aţi identificat întrebările la care trebuie să răspundeţi, este relativ simplu să vă planificaţi răspunsul. Când vă planificaţi răspunsul, asiguraţi-vă că aţi identificat *prezumţiile* de la care porneşte cel care pune întrebările. În acest caz sunt făcute o serie de prezumţii despre otomani şi inamicii lor. Care sunt acestea? Este necesară, cel puţin, o scurtă dezbatere. În sfârşit, dar nu în ultimul rând, în orice întrebare care include date, asiguraţi-vă că răspunsul dvs. acoperă adecvat acea perioadă de timp, dar nu o depăşeşte.

Reformulaţi următoarele întrebări pentru a le face înţelesul mai clar:

4 Europa nu a avut nici mijloacele şi nici voinţa de a rezista avansării otomane. În ce măsură explică aceasta succesul otoman de dinainte de 1566?

5 Baza expansiunii otomane înainte de 1566 a fost stabilitatea internă a imperiului. Sunteţi de acord?

6 Desăvârşirea militară combinată cu devoţiunea religioasă. Explică aceasta expansiunea otomană înainte de 1566?

Ce au în comun toate aceste întrebări?

Întrebările vizându-l pe Soliman Magnificul survin în mod regulat, la nivelul A. Este posibil să fiţi întrebaţi în legătură cu succesul militar în afară, cu realizările sale în imperiu, cu „strălucirea" sa, sau, mai probabil, în legătură cu toate trei.

Exemple tipice:

7 De ce a fost Soliman «Magnificul»?

8 Prin ce se justifică reputaţia lui Soliman drept cel mai mare dintre sultanii otomani?

9 Cât de mult ilustrează domnia lui Soliman Magnificul forţa şi slăbiciunea Imperiului Otoman?

10 Soliman Magnificul datorează splendoarea sa şi altor elemente decât realizările militare. Discutaţi aceasră afirmaţie.

Întrebarea 8 face o prezumţie importantă. Care este aceasta? Ar fi perfect acceptabil pentru dvs. să faceţi din dezbaterea acestei prezumţii piesa cen-

trală a eseului dvs. Oricum, aveți nevoie de o pregătire și o încredere considerabile pentru a realiza acest lucru cu succes. O strategie mai sigură ar fi să puneți la baza discuției patru sau cinci aspecte ale domniei lui Soliman care-l scot în evidență ca „mare", alocând câte un paragraf fiecăruia dintre aceste aspecte. Ce aspecte ați alege? Ar fi important să includeți în eseul dumneavoastră aspecte ale domniei lui Soliman care sugerează că nu a fost cel mai mare sultan? Ați compara în mod direct pe Soliman cu alți sultani?

Întrebarea 10 este de tipul „afirmație provocatoare", la fel ca întrebările 3, 4, 5 și 6. Poate fi reformulată astfel: „Cărui fapt îi datorează Soliman splendoarea sa?". Întrebarea inițială oferă un răspuns – care sunt celelalte? Lista pe care o veți întocmi va constitui baza eseului. Întrebările cer să faceți ceva mai mult decât să enumerați și să descrieți elementele splendorii lui Soliman. Care este acest lucru pe care trebuie să-l faceți? În ce ordine a importanței ați plasa elementele pe care le-ați identificat?

***Întrebări bazate pe izvoare despre** „Elemente determinante ale succesului otoman: organizarea statului"*

1. Ienicerii

Citiți ce au spus Busbecq și alți observatori occidentali despre ieniceri (pag. 69-71. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Care au fost, după Busbecq, elementele principale pentru succesul otoman? Cât de mult sunt susținute concluziile sale de alți observatori occidentali?
b) Explicați comentariul lui Busbecq „Numai Persia se interpune în favoarea noastră" (pag, 69). Cât de corectă este această judecată?
c) Ce motive suplimentare ar fi putut avea Busbecq, ca ambasador imperial, să pună într-o lumină așa de nefavorabilă armatele creștine în comparație cu ienicerii? Explicați răspunsul.

2. Structura socială

Citiți relatările lui Busbecq (pag. 75) și lui Menavino (pag. 76) despre sistemul social și priviți diagrama de la pag. 77. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce elemente consideră Busbecq importante pentru succesul otoman în extinderea imperiului?
b) Care au fost, după Menavino, consecințele statutului de robi al funcționarilor guvernamentali?
c) Ce diferența, în afară de statutul de robi, clasa conducătoare otomană de cea din țările europene occidentale?
d) Ambii autori scriu favorabil despre sistemul otoman. Ce argumente pot fi ridicate împotriva acestui fapt?

CAPITOLUL 5

Continuitatea Imperiului Otoman 1566-1700

1. Succesorii lui Soliman 1566-1603

a) Selim II (1566-1574), Murad III (1574-1595), Mahomed III (1595-1603)

Soliman a fost urmat de singurul fiu supraviețuitor, Selim II, cunoscut atât în răsărit cât şi în apus ca Selim Beţivul (Selim Sarhoş). (Pentru amănunte privindu-i pe ceilalţi fii ai lui Soliman şi modul în care au murit, vezi cap.3). La început, după moartea lui Soliman, otomanii nu au remarcat aproape nici o schimbare. Acţiunile militare pe mare şi pe uscat, în Europa, au continuat şi chiar s-au înmulţit în Marea Mediterană, conflictul cu Habsburgii din Africa de Nord s-a menţinut, iar campaniile din răsărit împotriva Rusiei şi Persiei au continuat.

* În 1603 Imperiul Otoman era încă numit de istoricul englez Richard Knolles „teroarea lumii actuale", dar odată cu scurgerea secolului al XVII-lea, străinii, ca şi otomanii, au început să spună că Vârsta de Aur a imperiului a luat cumva sfârşit; nimeni nu putea spune cu exactitate cum sau când. Istoricii încă nu au căzut de acord asupra datei la care a început declinul otoman. În mod tradiţional istoricii occidentali situează această dată nu mult după moartea lui Soliman. Anul 1580 este cel ales de obicei. Istoricii turci văd acest moment situat mai târziu, undeva în secolul al XVII-lea, iar acest punct de vedere câştigă sprijin şi în Apus. Data exactă este încă neprecizată deoarece ea trebuie să se afle într-o anumită măsură în corelaţie cu sensul termenului „declin". Este mai uşor să indici o dată la care declinul a început deja, decât momentul în care acesta a pornit, deoarece declinul unei ţări nu reprezintă de obicei un proces de alunecare continuă şi constantă. El nu se produce, de regulă, brusc, datorită unui dezastru dramatic, ci treptat, ca urmare a unui şir de evenimente. Acest capitol îşi îndreaptă privirea spre afacerile externe ale imperiului, spre relaţiile sale cu vecinii timp de un secol şi jumătate după moartea lui Soliman şi încearcă să răspundă la întrebarea când a început declinul în relaţiile externe.

Pentru un timp, sub conducerea lui Selim II, totul a mers, în aparenţă, bine.

b) Răsăritul

Rusia

Întreruperea circulației pelerinilor prin Astrahan a condus la cereri repetate ale populației musulmane locale și ale conducătorilor musulmani ai Samarkandului și Buharei din Turkestan ca Protectorul Orașelor Sfinte, sprijinitorul Islamului, sultanul otoman să facă ceva pentru a-i ajuta.

Divanul, Consiliul Imperial, a luat în discuție această problemă. Ei au respins propunerea tătarilor din Crimeea de a lansa un atac imediat asupra Moscovei, dar au fost de acord cu necesitatea unei lovituri împotriva Astrahanului combinată cu un proiect de construire a unui canal care să unească râurile Don și Volga. Reușita acestui proiect ar fi asigurat un drum sigur, pe apă, între Marea Neagră și Marea Caspică, i-ar fi ținut pe ruși la distanță de Volga inferioară și le-ar fi permis otomanilor să amenințe Persia din nord. Proiectul canalului s-a dovedit a fi în curând un coșmar. Au fost transportați de-a lungul Donului 10 000 de luptători, 3 000 de tătari și 6 000 de lucrători din Crimeea, și în august 1569 au început săpăturile într-un punct situat la distanța cea mai mică de Volga. Lucrările s-au dovedit a fi prea dificile și proiectul a trebuit să fie abandonat. El a reușit numai să-i unească pe țar și pe șah într-o alianță anti-otomană și să determine trimiterea unui reprezentant de la Moscova la Tabriz.

Comandantul armatei otomane în expediția eșuată de construire a canalului a decis că, decât să se întoarcă acasă fără nici o realizare, mai bine să atace imediat Astrahanul, deși era aproape iarnă. Atacul a eșuat iar otomanii, pierzând mulți oameni și fiind obligați să abandoneze majoritatea tunurilor, s-au retras demoralizați spre Azov. Departe de baza lor de la Istanbul, în nordul înghețat și neprimitor și în absența unor linii de comunicație corespunzătoare, otomanii nu au ridicat probleme rușilor. Pentru moment guvernul otoman a hotărât să lase rezistența împotriva rușilor în mâinile hanului Crimeii[54]. Atunci când țarul a candidat pentru a fi ales rege al Poloniei, otomanii l-au susținut cu succes pe vasalul lor, voievodul Transilvaniei, împotriva țarului, lăsându-l apoi să lupte pentru ei la granița de apus a țarului[55].

Persia

După pacea de la Amasya, din 1555, nu s-au mai înregistrat lupte importante de-a lungul granitei persane. Această liniște a fost întreruptă în 1576, când o luptă dinastică amenința cu producerea unui colaps intern al statului persan. Criza a fost determinată de competiția pentru dobândirea controlului între turcmeni, care fuseseră inițial sprijinitorii șahului Ismail în secolul al XVI-lea, și caucazienii mai nou veniți. Noul șah, un candidat al turcmenilor, a încercat, dar fără succes, să provoace în Anatolia otomană o revoltă religioasă a șiiților. Acțiunile sale ulterioare într-o zonă ocupată de musulmanii sunniți au făcut ca locuitorii de aici să ceară ajutorul Istanbulului.

Aceasta a părut sultanului Murad III şi marelui său vizir o şansă venită din cer de a interveni şi otomanii au început o serie de campanii în răsărit care s-au derulat cu intermitenţe timp de o jumătate de secol. Deşi religia islamică interzice lupta dintre musulmani, otomanii sunniţi justificau războaiele lor contra Persiei prin aceea că perşii erau nu numai eretici şiiţi, dar statul lor devenise un stat războinic care trebuia să fie stăpânit.

Campaniile din Persia fuseseră întotdeauna dificile. Călătoria era lungă şi plină de primejdii, vremea era nefavorabilă, posibilităţile de comunicaţie slabe şi liniile de aprovizionare prost organizate, iar şahul prefera să adopte tactica pârjolirii pământului, dificil de contracarat cu mijloace convenţionale. Ienicerilor nu le plăcea să fie atât de departe de casă şi creaseră probleme în toate campaniile precedente din Persia. Din aceste motive fusese întotdeauna imposibil să se obţină o victorie rapidă sau decisivă împotriva şahului. Ca răspuns la această problemă obiectivele militare şi metodele otomane au început să se schimbe. Scopul era acela de a asigura o zonă limitată de ocupaţie între Marea Neagră şi Marea Caspică, cucerind şi fortificând o serie de puncte strategice. Acest lucru ar fi condus la garantarea securităţii frontierei, la impunerea păcii religioase în zonă, la preluarea zonelor bogate, producătoare de mătase, din jurul Mării Caspice, precum şi la extinderea controlului otoman asupra drumurilor comerciale importante din acele teritorii.

De aceea, din 1578 până în 1590 otomanii s-au concentrat asupra Caucazului. Ei au construit o fortăreaţă importantă la Kars, în 1579, şi în următorii cinci ani au înălţat un lanţ defensiv pe drumurile ce duceau la Tiflis. Cu ajutorul hanului Crimeei, ei au putut să păstreze controlul asupra unui port important, Derbend, la Marea Caspică. Campania din 1585-1588 a urmărit cucerirea Azerbaidjanului, şi a început prin preluarea, încă o dată, a Tabrizului. În 1586 întreaga Mesopotamie a fost anexată Imperiului Otoman. Patru ani mai târziu noul şah, copleşit de rivalităţile interne, a semnat un tratat de pace cu Murad III. El stipula faptul că otomanii păstrau Tabrizul şi toate provinciile vestice ale Persiei pe care le cuceriseră.

c) Europa: Balcanii

Tratatul dintre Selim II şi Habsburgii austrieci, în 1568, adusese, în mod oficial, pacea Ungariei, deşi incursiunile şi raidurile au continuat de-a lungul întregii frontiere. În primii ani după 1590 raidurile otomane din Bosnia în Croaţia îşi sporiseră numărul. În 1593 la Istanbul a ajuns vestea că un raid asupra localităţii Sissek din Croaţia reprezentase un eşec total, în urma căruia se pierduseră multe vieţi omeneşti. Murad III a fost convins să caute răzbunarea. A fost planificată o ofensivă majoră, dar aceasta nu mai putea fi realizată la fel de uşor ca pe vremea lui Soliman. Habsburgii îi încurajaseră pe refugiaţii germani, unguri şi slavi să se stabilească în zonele de frontieră. Fiind folosiţi pe post de paznici ai graniţelor, li s-au acordat în schimb privilegii religioase şi

financiare. Până în anii 1580 se constituise de-a lungul frontierei un sistem militar defensiv pe deplin organizat, ceea ce luptătorii *ghazi* din Bosnia au considerat a fi o provocare. Pe latura creştină a frontierei fusese construită o întreagă reţea de mici fortăreţe care protejau drumurile principale şi punctele de trecere peste râuri şi care se alăturau principalelor oraşe deja fortificate. Odată cu trecerea timpului otomanii au construit şi ei, pe latura lor, un lanţ defensiv similar. Vechea frontieră riverană dispăruse, ea fiind înlocuită de o linie dură şi fixă, de o parte şi de alta a căreia se înfruntau musulmanii şi creştinii.

Se schimbaseră, de asemenea, şi cei care luptau. Împăratul Sfântului Imperiu Roman avea o armată substanţială formată din mercenari germani, valoni şi italieni, experţi în arta războiului modern. Istoricul otoman Hasan-al-Kafi nota cu tristeţe în lucrarea sa „Tratat despre guvernare", în anul 1596, că soldaţii creştini, cu noile tipuri de puşti şi tunuri aveau acum un mare avantaj asupra armatelor otomane, ai căror soldaţi erau greu de convins să folosească armele de foc. În condiţiile noului stil de luptă spahiii feudali deveniseră demodaţi şi au fost înlocuiţi de companiile de ieniceri nou înrolaţi la sfârşitul secolului al XVI-lea.

Marele război cu Ungaria, cunoscut sub numele de Războiul cel Lung[56], care a început după dezastrul de la Sissek din 1593, a durat 13 ani. El a început defavorabil pentru otomani deoarece Moldova, Valahia şi Transilvania, state vasale otomane, s-au revoltat şi au trecut de partea inamicului. Acest lucru a provocat probleme serioase de comunicaţie de-a lungul Dunării, ca şi pierderea rezervelor de cai, cereale şi carne din aceste provincii. O serie de mişcări sociale şi relaţiile încordate dintre Transilvania şi Moldova, ca şi intervenţia armată a Poloniei s-au terminat cu întoarcerea Transilvaniei sub dominaţia otomană[57]. Războiul a implicat o serie de asedii îndelungate şi costisitoare, care au necesitat de ambele părţi un consum ridicat de oameni şi materiale, astfel încât nevoia de pace era resimţită de toţi cei implicaţi. Ambele părţi erau epuizate, iar otomanii erau de asemenea îngrijoraţi de noua iniţiativă persană lansată în 1603. Tratatul de la Zsitvatorok a adus pacea în Balcani în 1606, ea durând până în 1642. Termenii tratatului care stabileau permanentizarea frontierei existente arătau cum se schimbase balanţa puterii dintre otomani şi Habsburgi în favoarea celor din urmă. Zilele ofensivei *ghazi* luaseră sfârşit. *Djihadul* în Balcani nu mai era practicabil. Expansiunea otomană în zonă se încheiase, frontierele deveneau fixe[58].

d) Marea Mediterană

În ultimul sfert al secolului al XVI-lea, englezii au pătruns în Marea Mediterană în căutarea negoţului. Un negustor londonez, William Harborne, a mers la Istanbul în 1578 şi a obţinut de la Murad III o serie de capitulaţii (privilegii comerciale)[59] similare celor de care beneficiase mult timp Veneţia şi, mai recent, Franţa. Cinci ani mai târziu el devenea primul ambasador englez în Imperiul Otoman.

Nici veneţienii şi nici francezii nu s-au bucurat să aibă un nou rival în domeniul comerţului în cadrul imperiului. Cu toate acestea sultanul avea motive să încurajeze comerţul cu Anglia, deoarece acesta se efectua cu muniţii de război, iar otomanii suferiseră pierderi grele de arme mici, puşti şi muniţii în războaiele îndelungate cu Persia şi în Balcani. Încărcăturile trimise din Anglia cuprindeau cantităţi mari de cositor (necesare pentru turnarea tunurilor din bronz), fier, plumb, lame de sabie, muschete, salpetru şi praf de puşcă. Un englez care fusese prizonier al otomanilor din 1603 până în 1605 scria că ienicerii „nu mai au nici un corn de praf de puşcă bun în afară de cel pe care îl au din Anglia" şi că „englezii au deschis trei magazine de arme şi muniţie în Istanbul". Era un comerţ înfloritor şi profitabil şi, în plus, Harborne şi succesorii săi s-au folosit foarte bine de şansa pe care o aveau promovând la curtea sultanului, în timpul Armadei, politica englezească anti-spaniolă. Ulterior ei l-au încurajat de asemenea pe sultan să pornească o campanie în Balcani împotriva Habsburgilor austrieci, în anul 1595.

Ciprul

Cucerirea Ciprului a reprezentat ultimul succes militar otoman important. Insula se afla sub guvernare veneţiană din 1488 şi nu era niciodată dificil să se găsească motive pentru un nou război împotriva Veneţiei. Au existat întotdeauna fricţiuni de-a lungul coastei Dalmaţiei, iar utilizarea Ciprului de către Veneţia ca o bază pentru atacurile piratereşti asupra vaselor de pelerini musulmani în drumurile lor spre şi de la Mecca constituia de multă vreme motiv de plângere.

O cerere oficială a Istanbulului ca Veneţia să cedeze Imperiului Otoman Ciprul a fost, cum era de aşteptat, respinsă pe loc. Nici o parte nu mai era dispusă să facă un compromis astfel încât la începutul anului 1570 a început campania împotriva Veneţiei prin arestarea negustorilor veneţieni la Istanbul şi în Grecia şi prin rechiziţionarea de către flota otomană a două nave de mărfuri tot veneţiene. Veneţia s-a speriat şi a început să se reînarmeze. După aproape 30 de ani de pace apărarea veneţiană era slabă, sistemul de fortăreţe depăşit, iar flota în dezordine.

O puternică forţă otomană a debarcat în Cipru în iulie 1570. Sprijinul pe care Veneţia îl aştepta de la aliaţii săi, Spania şi Papalitatea, nu s-a materializat. Interesele diferite ale flotei spaniolă şi papală au dus la întârzieri interminabile şi înainte ca ei să înceapă să navigheze, a sosit vestea că Nicosia fusese capturată de către otomani. În iarna dintre 1570-1571 Veneţia şi cei doi aliaţi ai săi au format o Ligă Sfântă ca o alianţă antiotomană dar până când s-au stins toate certurile şi s-a reunit la Messina o flotă combinată se ajunsese la sfârşitul lunii septembrie 1571, şi era deja prea târziu ca Ciprul să mai poată fi salvat. Famagusta se predase şi cucerirea otomană a Ciprului era completă.

Bătălia de la Lepanto

Deşi nu a reuşit să-şi atingă scopul iniţial, salvarea Ciprului, flota creştină, sub comanda lui Don Juan de Austria, fiul nelegitim al lui Carol V, a obţinut o victorie navală strălucită, care a distrus practic flota otomană, pe 7 octombrie 1571.

Flota otomană se afla pe mare de la începutul verii navigând pe coasta estică a Mediteranei, lansând câteva raiduri asupra coastei Dalmaţiei şi asupra insulei Creta şi aşteptând să vadă ce vor face navele aliaţilor. Cele două flote erau aproape identice ca mărime, cca. 200 nave fiecare, aproape toate galere, şi se potriveau chiar şi din punctul de vedere al puterii de luptă. Ele s-au ciocnit pe neaşteptate la intrarea în Golful Lepanto, în sudul Greciei. Otomanii au făcut o manevră greşită la începutul luptei şi s-au trezit prinşi în golful lung şi îngust. De aici au scăpat numai 30 de galere. Restul au fost capturate sau scufundate în timp ce flota creştină a pierdut numai zece vase. Vâslaşii erau foarte vulnerabili în orice bătălie dintre galere, ceea ce a făcut ca ambele părţi să sufere pierderi grele – mai mult de jumătate din numărul total al celor ce au luat parte la luptă au fost omorâţi sau răniţi grav.

Flota creştină nu a putut să-şi întregească victoria urmărindu-i pe învinşi, parţial datorită propriilor pierderi umane şi parţial datorită vremii nefavorabile. Era prea târziu pentru alte lupte navale, chiar şi pentru calma Mare Mediterană, iar propunerea lui Don Juan privind o expediţie imediată în Dardanele nu s-a bucurat de sprijin. La începutul lui noiembrie toate vasele aliate s-au întors acasă.

Ce se realizase prin această victorie? Bătălia de la Lepanto a fost numită de istoricii europeni „cel mai spectaculos eveniment din Mediterana petrecut în secolul al XVI-lea". Triumful orbitor al curajului şi tehnicii navale nu a

adus însă nici un avantaj practic aliaţilor şi nici o pierdere cu efect îndelungat otomanilor. A fost o victorie glorioasă, dar inutilă, care a costat mult, dar nu a adus nici un câştig tangibil – aşa cum scria V.J.Parry „un triumf mai degrabă simbolic decât pozitiv prin consecinţele sale actuale".

Se poate argumenta că importanţa sa a fost dată de valoarea sa morală. Ea a dat europenilor speranţe.

1 Turcii nu sunt invincibili aşa cum am crezut noi până acum că ar fi...; în timp ce începutul acestui război a fost pentru noi un asfinţit de soare care ne lăsa într-o noapte perpetuă, curajul acestor oameni (veneţienii care au fost ucişi în luptă) ne-a adus cea mai frumoasă şi mai veselă zi.

Astfel declama în piaţa San Marco istoricul veneţian care a ţinut un discurs la funeraliile celor ucişi. Lepanto a fost cea mai mare bătălie care a avut loc vreodată în Mediterana şi ultima ciocnire a flotelor de galere din istoria Europei. Era sfârşitul unei epoci; bătăliile navale nu au mai fost niciodată aceleaşi.

Un an mai tîrziu, în 1572, Liga Sfântă a adunat din nou o flotă numeroasă sub comanda lui Don Juan pentru a spulbera din nou puterea otomană în Marea Mediterană. Între timp, otomanii, printr-un efort supraomenesc, îşi creaseră, cu ajutorul constructorilor de nave algerieni, o nouă flotă de 200 de nave echipate cu arme moderne. După câteva dispute minore în zona centrală a Mediteranei, cele două flote s-au întâlnit decisiv la începutul lui octombrie, în apropierea portului Modon din sudul Greciei. Tactica amânărilor utilizată de amiralul otoman până la sosirea toamnei, cu vânturile sale puternice, a silit flota aliată să se retragă din luptă şi să se îndrepte spre casă lăsând flota otomană, dacă nu chiar victorioasă, cel puţin singura posesoare a Mediteranei de Est. Pentru ei Lepanto fusese răzbunat.

* În 1573 Veneţia s-a retras epuizată din Liga Sfântă şi a încheiat un tratat de pace cu sultanul. Prin acesta ea ceda Ciprul, era de acord să plătească o despăgubire de război şi să-şi reducă flota. Această pace urma să dureze mai mult sau mai puţin sigură, timp de mulţi ani.

e) Africa de Nord

Africa de Nord şi Mediterana de Vest deveniseră la începutul secolului al XVI-lea, la fel ca şi Balcanii, o frontieră între otomani şi Habsburgi, această situaţie perpetuându-se şi în timpul domniei succesorilor lui Soliman. Otomanii au cucerit Tunisul în 1570, dar acesta a fost recucerit de Don Juan de Austria, în 1573, în urma unei campanii strălucite. El nu a rămas prea mult în mâinile Habsburgilor. Flota otomană a debarcat 40 000 de luptători în vara anului 1574 şi, după un scurt asediu, nu numai oraşul ci şi fortăreaţa de la frontieră, La Goletta, au fost cucerite.

Aceasta a marcat sfârşitul luptei dintre otomani şi Habsburgi pentru dobândirea controlului asupra Africii de Nord. Otomanii învinseseră. Algeria, Tunisul şi Tripoli, cele trei mari state corsare care depindeau de sultan, au devenit tot mai importante odată cu reducerea influenţei spaniole în zonă.

Capturarea Tunisului a reprezentat, totuşi, un alt moment mai puţin fericit din istoria otomană. Flota victorioasă s-a întors la Istanbul triumfătoare – dar a fost ultima intrare triumfală a unei flote otomane în Cornul de Aur.

f) O scurtă evaluare la momentul 1606

Jumătatea de secol de la moartea lui Soliman a fost o perioadă în care şansa şi neşansa s-au îmbinat în războaiele purtate de otomani. În răsărit ei cuceriseră Mesopotamia din mâinile perşilor, iar în Mediterana luaseră de la veneţieni Ciprul, în timp ce în Africa de Nord se opuseseră cu succes Habşburgilor şi îşi extinseseră propria sferă de influenţă. În Balcani şi în Rusia lucrurile nu merseseră la fel de bine. Acolo conflictele avuseseră, în cel mai bun caz, un sfârşit nedecis. În fiecare caz otomanii nu reuşiseră să-şi atingă obiectivele şi suferiseră unele pierderi, deşi nu teritoriale. Bătălia de la Lepanto a reprezentat o înfrângere severă, dar de scurtă durată, din care otomanii şi-au revenit în mod remarcabil, un an mai târziu ei având aceeaşi putere navală ca şi mai înainte.

Una peste alta, în timp ce aventura *ghazi* lua sfârşit în preajma anului 1606, cel puţin în Balcani, otomanii puteau fi destul de mulţumiţi de situaţia existentă la începutul secolului al XVII-lea. Nu existau semne serioase ale unui declin militar.

2. Secolul al XVII-lea

Ahmed I (1603-1617), Mustafa (1617-1618), (1622-1623), Osman II (1618-1622), Murad IV (1623-1640), Ibrahim I (1640-1648), Mahomed IV (1648-1687), Soliman II (1687-1691), Ahmed II (1691-1695), Mustafa II (1695-1703).

a) Răsăritul: Persia

În 1603 şahul Abbas al Persiei depăşise problemele sale interne cu turcmenii şi îşi construise o armată puternică, cu trupe disciplinate, bine plătite, recrutate în principal din Caucaz. El era gata să recucerească teritoriile cedate sultanului otoman în anul 1590.

Şahul şi-a început campania printr-o încercare, realizată prin intermediari englezi, de a forma o alianţă antiotomană cu câteva state europene, inclusiv Veneţia, Austria şi Spania. Această încercare a eşuat, în principal datorită dificultăţilor de comunicaţie, dar el a fost încurajat de faptul că otomanii erau preocupaţi de zona Balcanilor precum şi de veştile despre o rebeliune în

Anatolia. El a decis să avanseze cu armatele sale în zona ocupată de otomani din Anatolia. Acolo el avea un avantaj. Ocupaţia otomană nu era nici populară şi nici bine stabilită, iar loialitatea majorităţii populaţiei se îndrepta încă spre foştii conducători perşi. Cinci ani mai târziu guvernarea otomană în Caucaz era gata să se năruie. Puternica fortăreaţă de la Kars şi oraşul Tabriz se aflau din nou în mâinile perşilor şi numai după încheierea păcii cu Habsburgii în Balcani, în 1606, a putut sultanul Ahmed I să-şi îndrepte atenţia spre confruntarea cu şahul. Armata otomană a avut puţin succes, iar războiul a continuat să se desfăşoare cu multă încetineală.

Moartea sultanului în 1617, urmată de înfrângerea serioasă a forţelor otomane, asociată cu lipsa unui conducător energic şi cu o pierdere generală a curajului de a mai continua războiul după ani de campanii ineficace, au condus la semnarea unui tratat de pace cu şahul. El prevedea renunţarea otomanilor la toate teritoriile dobândite în 1590 şi retragerea lor la frontierele existente la sfârşitul campaniei lui Soliman, din anul 1555.

Aceste prevederi umilitoare care soseau atât de curând după acceptarea, în 1606, a *statu quo*-ului în Balcani, sunt considerate de unii istorici ca marcând începutul declinului militar otoman. În acea perioadă otomanii nu priveau lucrurile în acest mod. Puterea lor de recuperare era întotdeauna uimitoare şi, la fel cum îşi reconstruiseră flota după Lepanto, au adunat şi echipat o armată nouă şi au pornit din nou lupta împotriva şahului Abbas. Au fost din nou învinşi. Şahul i-a alungat din Bagdad şi Mesopotamia în 1623, dar în acel an pe tron s-a urcat un nou sultan, Murad IV. El era energic şi capabil ca şi predecesorii sultani războinici, şi sub conducerea sa Bagdadul a fost recucerit. În 1639 un tratat de pace încheiat cu şahul lăsa Bagdadul şi Kars-ul în mâinile otomanilor în schimbul evacuării Azerbaidjanului. Până la sfârşitul secolului relaţia dintre otomani şi perşi a rămas paşnică.

b) Mediterana: Veneţia şi Războiul Cretei

Au existat întotdeauna unele fricţiuni de-a lungul coastei Dalmaţiei între otomanii *ghazi* de la frontieră şi mercenarii veneţieni, în timp ce, în Mediterana, vasele veneţiene continuau să cadă pradă corsarilor din Alger, Tunis şi Tripoli. Această situaţie acceptată a fost perturbată violent în 1638, când o navă veneţiană a fost sechestrată de corsari în strâmtoarea Otranto. Un alt vas veneţian a fost urmărit şi atacat de corsari în portul oraşului otoman fortificat Valona. După o blocadă de o lună, veneţienii au bombardat oraşul, au intrat în port şi au alungat vasele corsarilor. Murad IV era încă ocupat cu războiul din Persia şi a fost de acord să negocieze. El a acceptat o compensaţie din partea veneţienilor şi conflictul a luat sfârşit paşnic.

Tensiunea a crescut din nou în 1644 când Cavalerii Ospitalieri, inamici ai otomanilor, au capturat o mică flotă de vase otomane de mărfuri şi au navigat cu ele spre insula veneţiană Creta, unde şi-au găsit refugiu. Aceasta a

sporit sentimentele anti-veneţiene ce existau la Istanbul, şi iarna dintre 1644 şi 1645 a fost destinată preparativelor de război. În iunie 1645 trupele otomane au debarcat în Creta. Acesta a fost începutul unui război foarte lung cu Veneţia, care urma să dureze peste 20 de ani.

La început războiul s-a derulat în favoarea otomanilor, parţial datorită faptului că guvernarea represivă a Veneţiei catolice asupra populaţiei ortodoxe, de limbă greacă, a Cretei, făcea să nu existe nici un sprijin popular pentru forţele veneţiene ce apărau insula, forţe concentrate în apărarea Candiei, puternica bază fortificată existentă aici.

În 1656 veneţienii au distrus flota otomană într-o bătălie purtată în largul strâmtorii Dardanele şi după aceea au capturat importantele insule Lemnos şi Tenedos din apropiere. Înfrângerea otomanilor nu a fost chiar surprinzătoare deoarece cel nou numit în funcţia de mare amiral nu avea experienţă navală şi numirea sa se datora numai faptului că era cumnatul sultanului.

La Istanbul a izbucnit panica atunci când s-a realizat faptul că veneţienii preluaseră cele două insule, deoarece strâmtoarea Dardanele putea fi acum blocată tăind linia de aprovizionare a capitalei. Preţurile au crescut, populaţia a fugit din oraş, iar diferite oficialităţi, printre care şi conducătorul religios, *Sheikh-ul-Islam*, au fost făcuţi ţapi ispăşitori şi executaţi. Sultanul Mahomed IV îşi petrecea timpul vânând şi numai numirea lui Mahomed Köprülü ca mare vizir a salvat imperiul (pentru amănunte privind familia Köprülü vezi Cap.6).

Sub supravegherea personală a lui Köprülü, flota otomană a fost din nou refăcută şi, într-un an, cele două insule au fost recucerite. Pericolul ce plana asupra Istanbulului a fost înlăturat, iar starea de urgenţă a luat sfârşit, dar războiul din Creta a continuat. Candia fusese bine fortificată de veneţieni la începutul războiului şi toate încercările de a o cuceri au eşuat. Următorul mare vizir, Ahmed Köprülü, a început un asediu al fortăreţei în 1667 într-o încercare hotărâtă de a câştiga războiul. Doi ani mai târziu veneţienii au cedat Candia.

Odată ce Creta a fost cucerită în întregime, Mediterana de est a intrat efectiv în stăpânirea otomanilor. Influenţa otomană sporise şi se întărise în zonă deoarece ei câştigaseră o importantă bază militară şi un centru comercial util. Influenţa veneţiană slăbise în mod corespunzător.

c) Balcanii: Relaţiile otomano-creştine

Între 1617 şi 1655 a fost linişte în Balcani. Un scurt război cu Polonia, care nu a adus nici un profit otomanilor, a fost singurul conflict cu un stat creştin înregistrat în aceşti ani[60]. Implicarea Austriei în Războiul de 30 de ani (1618-1648) şi războiul otoman îndelungat împotriva Persiei (1623-1639) urmat de un război şi mai lung împotriva Veneţiei în Creta (1645-1667), au făcut ca nici una din părţi să nu dorească o acţiune importantă de-a lungul Dunării.

Deşi izbucnirile minore, cu lupte de tip gherilă, au continuat cu intermitenţe, până în 1656 nu a avut loc nici un conflict serios .

În ciuda perioadei de pace oficială de-a lungul frontierei dunărene otomano-creştine, vechea idee a unei cruciade europene împotriva otomanilor erá încă un vis stăruitor căruia reînvierea Contrareformei catolice îi dăduse un impuls important. Creştinii din Europa centrală au propus un număr mare de planuri, nu foarte practice, unele dintre ele bazându-se pe ideea sprijinirii „pretendenţilor" la tronul sultanului, altele centrate pe ideea exploatării unei posibile rezistenţe locale faţă de guvernarea otomană în unele zone creştine mai izolate din Albania şi Muntenegru. În 1640 a fost întocmit un plan pentru invadarea Albaniei, care prevedea cucerirea câtorva fortăreţe, o revoltă a maselor populare creştine, ocuparea drumurilor strategice şi o breşă spre est care să permită o înaintare fulgerătoare spre Istanbul!

Şansele de materializare a acestei expediţii sau ale altora de acest gen erau foarte mici. Statele Europei occidentale erau prea preocupate de problemele interne pentru a fi interesate, şi oricum majoritatea erau implicate în Războiul de 30 de ani. Chiar dacă o astfel de „cruciadă" ar fi putut fi organizată, este foarte puţin probabil ca ea să se fi putut bucura de sprijinul grupurilor de rezistenţă creştine din Albania. Acolo creştinii erau mult mai preocupaţi de apărarea propriilor tradiţii şi obiceiuri decât de participarea la o cruciadă generală.

Pe ansamblu musulmanii şi creştinii erau pregătiţi să trăiască şi să lase pe ceilalţi să trăiască, chiar dacă aceasta se datora mai degrabă unor factori economici şi militari, decât toleranţei religioase.

Ungaria

La începutul deceniului 1660-70 otomanii au intrat încă o dată în conflict cu Ungaria. În 1661 marele vizir Ahmed Köprülü s-a deplasat în fruntea unei armate otomane la Belgrad pentru a apăra autoritatea otomană. De acolo el a lansat o serie de cereri austriecilor. Fiind refuzat, el a preluat conducerea unei armate de 10 000 de oameni (se duseseră zilele în care sultanul călărea în fruntea trupelor sale) şi a mărşăluit prin Buda până în nord-vestul Ungariei, care era singura parte din această ţară încă sub guvernare austriacă. A întâmpinat o rezistenţă scăzută şi astfel Ahmed s-a întors victorios la Istanbul.

Acest nou val de putere militară otomană a alarmat puternic Europa occidentală. Franţa catolică şi Spania au trimis întări pentru a-i ajuta pe austrieci şi, sub conducerea Papei, s-a format o Ligă Sfântă împotriva necredincioşilor. În ciuda acestor ajutoare, atunci când Ahmed s-a întors la Dunăre, în 1664, cu o armată numeroasă, austriecii nu erau pregătiţi de luptă şi a fost negociat un tratat de pace. Prin intermediul acestuia otomanii au dobândit două fortăreţe, în timp ce austriecii au păstrat vestul Ungariei[61].

Transilvania şi Polonia

În prima parte a secolului al XVII-lea controlul otoman asupra statului vasal Transilvania slăbise şi principele Transilvaniei făcuse câteva încercări în deceniul 1650-60 să-şi elibereze complet ţara de sub dominaţia otomană. Aceasta i-a îngrijorat mult pe otomani, deoarece Transilvania reprezenta o punte între Ungaria şi Polonia şi de aceea era importantă pentru orice plan viitor de expansiune otomană. Era de asemeni importantă ca stat tampon care proteja Imperiul Otoman de atacurile din nord. După ce principele Transilvaniei a încercat să devină rege al Poloniei, în 1655, marele vizir Ahmed Köprülü a condus armatele otomane împotriva nesupusului principe vasal care a fost învins în bătălia ce a urmat şi a murit, la scurt timp după aceea, datorită rănilor dobândite[62].

Pacea a fost restabilită în Transilvania, în timp ce armata otomană a mers mai departe pentru a cuceri două fortăreţe pe râul Nipru şi pentru a pătrunde adânc în Polonia. Prin tratatul de pace din 1676 otomanii păstrau cele două fortăreţe şi întreaga Podolie (sudul Poloniei). Acesta urma să fie cel mai îndepărtat teritoriu, situat în nordul şi vestul Mării Negre, cucerit şi colonizat vreodată de otomani.

d) O scurtă evaluare la momentul 1680

Aceste succese din Ungaria, Creta şi Polonia dezmint punctul de vedere occidental îndelung susţinut, potrivit căruia Imperiul Otoman se afla într-un declin militar general la începutul secolului al XVII-lea, dacă nu chiar mai înainte. Abia în ultimul sfert al secolului al XVII-lea numărul succeselor otomane a fost depăşit de cel al eşecurilor. Anii 1660 şi 1670 reprezintă momente de cumpănă. Ei marchează separarea între imperiul aflat în expansiune şi cel aflat în declin şi între victorie şi înfrângere. A fost o perioadă când prestigiul otoman a sporit foarte mult şi turcofobia a izbucnit iar în Europa centrală aşa cum se întâmplase în secolul precedent. Observatorii europeni vorbeau de un imperiu căruia familia Köprülü îi conferise o nouă putere şi glorie similară cu cea existentă în timpul domniei lui Soliman Magnificul.

3. Începutul declinului 1680-1700

Al doilea asediu al Vienei

În anul 1682 ultimul membru al familiei Köprülü urma să devină mare vizir, el fiind războinicul Kara Mustafa. În goana sa după glorie el şi-a fixat privirile asupra unui obiectiv important, Viena, numită de otomani „Mărul Roşu", pe care Soliman nu reuşise să o cucerească în 1529. Succesul ar fi marcat pentru totdeauna restaurarea puterii otomane de către familia Köprülü. Eşecul ar fi putut reprezenta ruina pentru Kara Mustafa însuşi şi familia sa.

Tratatul cu Austria trebuia reînnoit. Köprülü a adoptat o poziţie intransigentă în timpul negocierilor, ca şi când ar fi dorit să rupă acest tratat. În numele sultanului el a declarat război.

De câtva timp ați acționat în dauna noastră și ați călcat legătura noastră de prietenie, deși noi nu v-am ofensat nici prin război și nici în alt mod; dar voi v-ați sfătuit în particular cu alți regi și cu propriul consiliu în legătură cu posibilitatea de a vă elibera de sub jugul ocupației, acționând foarte imprudent și expunând astfel poporul vostru fricii și pericolului și de aceea nu puteți aștepta decât moartea pe care chiar voi ați adus-o asupra voastră. Din acest motiv vă declar că voi deveni stăpânul vostru, vă voi urmări de la răsărit până la apus și îmi voi extinde domnia până la capătul pământului. Vă asigur că veți simți greutatea puterii mele, și pentru că v-ați pus speranța și așteptările în puterea unor orașe și castele am dat ordin să le spulbere și să se zdrobească în copitele cailor tot ceea ce este plăcut ochilor voștri, să nu mai rămână nimic prin care să puteți stabili o relație de prietenie cu noi și nici vreun loc fortificat în care să vă puneți speranțele. Am hotărât deci să vă distrug fără întârziere, atât pe voi cât și poporul vostru, să cuceresc Imperiul German pentru plăcerea mea și să fac astfel încât în cadrul imperiului să se păstreze amintirea sabiei mele îngrozitoare; va fi o plăcere pentru mine să statornicesc propria mea religie și să-l urmăresc pe Dumnezeul vostru Crucificat de a cărui mânie nu mă tem după cum nu-mi este teamă nici de venirea lui în ajutorul vostru, pentru a vă elibera din mâinile mele. Pentru plăcerea mea îi voi pune pe preoții voștri să are și voi lăsa câinii și alte animale să sugă la pieptul Sfintelor voastre.

Veți face bine să vă lepădați de religia voastră, altfel voi da poruncă să vă ardă. Este de ajuns ce v-am spus pentru a înțelege ce vă voi face în cazul în care veți dori să se întâmple acest lucru".

Köprülü și-a adunat forțele. Istoricii otomani contemporani apreciază numărul trupelor sale ca fiind în jur de 500 000 dar cu siguranță au fost mult mai puțini. O cifră realistă oferită de cronicari este aceea de 200 000. Aceasta concordă cu resursele cunoscute ale imperiului. Mulți dintre acești luptători nu erau de fapt soldați, ci artizani, negustori și servitori. Toți aceștia, plus un număr enorm de animale, făceau ca armata să pară mult mai numeroasă față de adevărata sa dimensiune (probabil 90 000 de luptători).

Fără a se opri să cucerească cele două fortărețe care blocau drumul direct spre Viena, Köprülü a mărșăluit spre nord, sosind în iulie 1683 la porțile orașului. Conform tradiției musulmane el a tras o săgeată asupra orașului cu un mesaj care invita locuitorii să se predea și să accepte Islamul sau vor pieri de sabie. Orașul, cu fortificațiile sale puternice, era potrivit standardelor secolului al XVII-lea, ușor de apărat și dificil de cucerit. Otomanii au sosit însă mai repede decât se anticipase și înainte ca locuitorii să fie pregătiți pentru un atac. Pregătirile nu erau gata și se aflau numai cca. 12 000 de soldați în interiorul fortificațiilor. Împăratul austriac și familia sa fugiseră, împreună cu supușii lor de la curte, atunci când otomanii începuseră să

înainteze, şi majoritatea armatei austriece se retrăsese în secret către locuri mai sigure spre izvoarele Dunării.

Armata otomană a declanşat un atac cu tunul, dar lipsa armelor grele a făcut imposibilă înfrângerea inamicului, iar ieşirile continue ale apărătorilor pentru a-i hărţui pe asediatori i-au împiedicat pe aceştia să distrugă zidurile. Cum asediul se prelungea la nesfârşit, mulţi dintre soldaţii otomani, care dobândiseră o pradă bogată în timpul călătoriei până sub zidurile Vienei, au devenit nervoşi şi nerăbdători să se întoarcă acasă. Un atac general concentrat ar fi putut conduce la preluarea oraşului, dar Köprülü l-a amânat prea mult[63]. Între timp au sosit ajutoare din diferite părţi ale Europei – de la Papă, de la statele italiene şi germane şi de la regele Poloniei, care a sosit cu 20 000 de oameni. Acesta din urmă a preluat prompt comanda armatei situate dincolo de râu şi care îi includea acum chiar pe austrieci. Ludovic XIV nu a făcut nimic pentru a veni în sprijinul Vienei. El era interesat să-i vadă pe Habsburgi învinşi de către otomani, aşa cum fusese şi Francisc I, la vremea sa..

Pe 12 septembrie 1683 armata creştină aliată a traversat Dunărea şi i-a alungat pe otomani din tabăra lor, capturând o pradă bogată în urma acestui atac. Împotriva artileriei grele utilizată de aliaţi, Köprülü nu a putut să facă nimic altceva decât să ordone retragerea. Armata s-a dezorganizat rapid pe drumul de întoarcere la Belgrad. Acolo el a regrupat ceea ce mai rămăsese din armata sa, plănuind să ierneze în Belgrad şi să lanseze un nou atac primăvara. Când veştile au ajuns la palatul sultanului din Istanbul, ele au provocat o mare supărare. Mahomed a renunţat chiar şi la partidele sale de vânătoare, singurul lucru care îl interesa cu adevărat. Trebuia găsit un ţap ispăşitor pentru dezastrul fără precedent şi întreaga vină a fost aruncată asupra lui Köprülü. Sultanul a negat că ar fi ştiut ceva despre planurile de atac asupra Vienei şi că marele vizir l-ar fi consultat în această problemă (nu există nici o mărturie în acest sens). În consecinţă el a considerat că, atacând Viena fără a avea autoritatea corespunzătoare, Köprülü a acţionat ca un trădător şi a ordonat ca acesta să fie executat. Köprülü a fost strangulat la Belgrad în ziua de Crăciun a anului 1683.

Moartea sa a constituit o pierdere însemnată pentru imperiu deoarece, în ciuda eşecului său în atacul asupra Vienei, el era singurul om capabil să conducă armata şi, aşa cum au recunoscut multe oficialităţi importante, singurul capabil ia o revanşă în competiţia cu inamicul.

Consecinţele asediului Vienei

Rezultatul imediat al acestei catastrofe otomane în faţa zidurilor Vienei l-a reprezentat ocuparea unei părţi a Ungariei otomane de către austrieci. Pe parcursul unei luni ei au înaintat de-a lungul Dunării superioare, ocupând fortăreţele pe lângă care treceau. În primăvara anului 1684 s-a format o altă Ligă Sfântă urmând a profita de problemele otomanilor. Cu ajutorul Papei, membrii acestei Ligi, Austria, Polonia şi Veneţia au început să dezmembreze teritoriile otomane din Balcani. Veneţienii au ocupat coasta dalmaţiană şi

Moreea, în sudul Greciei, de unde ameninţau flota otomană aşa cum o mai făcuseră în secolul al XVI-lea. Au recucerit, de asemenea, Atena. În timpul acestui bombardament Parthenonul a fost distrus în mare măsură. Austriecii au pătruns mai adânc pe teritoriul Ungariei, recucerind Buda în 1686, după un scurt asediu, în timp ce Polonia a lovit în sud, spre coasta Mării Negre. În 1687 Rusia s-a alăturat aliaţilor şi a lansat un atac asupra Crimeii. În luna decembrie a aceluiaşi an încoronarea arhiducelui de Austria la Buda, ca rege al Ungariei a constituit o lovitură puternică dată mândriei otomane[64].

Pentru ca lucrurile să fie şi mai rele pentru otomani, a fost o perioadă de secetă şi foamete în Anatolia. Nemulţumirile publice şi dezordinea sporeau în timp ce Mahomed îşi continua domnia fără nici o grijă. El se rezuma la ocupaţia sa zilnică, vânătoarea. În Istanbul cetăţenii spuneau că imperiul era pierdut, dar că sultanului nu-i păsa. Marele muftiu l-a avertizat pe sultan că dacă nu va renunţa la pasiunea sa nelimitată pentru vânătoare îndreptându-şi atenţia spre afacerile de stat, va avea loc o revoltă. O lună întreagă sultanul a reuşit să nu meargă la vânătoare, dar apoi el a anunţat că nu poate trăi fără pasiunea sa. Auzind aceasta, armata s-a aliat cu *ulema* pentru a-l proclama pe sultan incapabil să guverneze. Mahomed s-a înspăimântat, a promis că nu va mai vâna niciodată, şi-a vândut caii, a dat cadou câinii de vânătoare şi a închis grajdurile. A fost de acord să reducă cheltuielile palatului şi, ca un gest de bună credinţă, a eliberat câteva sute de femei din harem. Totuşi era prea puţin şi prea târziu. În noiembrie 1687 armata s-a răsculat, a plecat în marş spre Istanbul şi l-a detronat pe sultan. El a rămas prizonier în ultimii săi cinci ani de viaţă. I-au urmat fraţii săi Soliman II (1687-1691) şi Ahmed II (1691-1695), şi fiul său, Mustafa II (1695-1703).

Imperiul părea că se dezintegrează. Tulburările interne şi înfrângerile din exterior păreau a fi dificultăţi de neînvins. Sprijinul a venit din două părţi: pe de o parte evenimentele din Europa iar, pe de altă parte, apariţia pe scenă a altor membri ai familiei Köprülü.

În ultimii ani ai secolului al XVII-lea un număr de evenimente au distras atenţia Europei de la slăbiciunile imperiului. Revoluţia engleză din 1688 şi izbucnirea în acelaşi an a aşa-numitului războiului de 9 ani au necesitat implicarea multor ţări vest-europene, în timp ce moartea Papei Inocenţiu XI în anul următor a lipsit Liga Sfântă de forţa sa conducătoare.

Următorul membru al familiei Köprülü, Fazil Mustafa, a fost numit mare vizir şi comandant al armatei în anul 1689. El a reinstaurat ordinea într-o oarecare măsură acasă şi a început pregătirile pentru o campanie în Balcani. Părea un moment propice pentru un atac otoman. Ungurii se agitau sub guvernarea austriacă şi cea mai mare parte a armatei Austriei fusese deplasată în vest pentru a preîntâmpina atacurile lui Ludovic XIV. În 1691 Köprülü şi-a condus armata într-un atac asupra Belgradului, dar înainte ca el să fi putut înainta pe teritoriul Ungariei a fost ucis în bătălie şi armata sa masacrată. Petru cel Mare al Rusiei a profitat de confuzia care a urmat acestei înfrângeri pentru a

ataca Crimeea şi, în 1696, a cucerit portul Azov în urma unui atac surprinzător. Era prima victorie militară a armatei ruseşti asupra otomanilor. În partea de est, care fusese liniştită timp de mulţi ani, apăruseră tulburări datorate triburilor nomade, arabe şi turcmene, care cuceriseră oraşul Bursa. Deşi acesta a fost recucerit curând de către otomani, nomazii au continuat să oprească drumurile caravanelor între Alep şi Bagdad, astfel încât cea mai mare parte a comerţului se orienta spre Persia, departe de Istanbul.

O dată cu urcarea pe tron a lui Mustafa II în 1695 a urmat o perioadă scurtă de reînviere a gloriei militare. Recucerirea unor mici teritorii din mâinile austriecilor, în Balcani, a fost primită cu aplauze acasă. Aceste succese nu aveau însă să dureze prea mult. În 1697, Mustafa, încurajat de supuşii săi în a se vedea pe sine însuşi ca pe un luptător *ghazi*, a insistat să conducă chiar el armata în lupta pentru recucerirea Ungariei, deşi nu era echipat corespunzător pentru aceasta. Planurile au fost greşit întocmite şi au existat neînţelegeri între comandanţii armatei. Mărşăluind spre nord prin ţinutul mlăştinos al Banatului, spre sudul Ungariei, otomanii plănuiseră un atac surprinzător, dar au fost ei înşişi surprinşi de trupele austriece. Prinşi cu cavaleria şi infanteria pe cele două maluri ale Tisei, otomanii au fost zdrobiţi în, ceea ce austriecii au numit, „acea baie de sânge înspăimântătoare"[65]. Otomanii au pierdut cca. 35 000 de oameni. Ienicerii s-au răsculat imediat şi l-au executat pe marele vizir. Până la sfârşitul verii austriecii înaintaseră, fără a întâlni opoziţie, mult pe teritoriul Bosniei, jefuind oraşul Sarajevo.

Tratatul de la Karlowitz, 1699

Marele vizir destinat să-l înlocuiască pe cel executat de ieniceri era un alt Köprülü, Hussein Paşa. El a avut suficient bun simţ pentru a-şi da seama că, dispunând de o armată distrusă, iar imperiul având nevoie de o perioadă de răgaz după război, el trebuia să încheie pacea. Cu ajutorul ambasadorilor Angliei şi Olandei la Istanbul el a luat legătura cu inamicul la Karlowitz, un mic oraş din Croaţia. Acolo trimişii sultanului au tratat cu Austria, Polonia, Rusia şi Veneţia. În sfârşit, după negocieri dificile şi îndelungate, a fost întocmit un tratat de pace pe baza principiului *uti possedetis* (o expresie latină însemnând că fiecare parte îşi păstra posesiunile de care dispunea în momentul încheierii tratatului).

Tratatul a fost semnat pe 27 ianuarie 1699. El prezintă importanţă deoarece este primul acord între otomani şi o coaliţie europeană şi prima ocazie în care otomanii s-au folosit de ambasadori neutri ca mediatori. În primul rând însă acest tratat marchează şi prima ocazie în care otomanii au recunoscut în mod oficial o înfrângere.

Prin acest tratat otomanii pierdeau Ungaria şi cea mai mare parte a Transilvaniei[66] în favoarea Austriei, Dalmaţia şi Moreea în favoarea Veneţiei şi Podolia o cedau Poloniei. Printr-un tratat adiţional semnat un an mai târziu, otomanii au cedat Azovul Rusiei şi au acceptat numirea unui ambasador rus la Istanbul. Marea Azov nu mai aparţinea Imperiului otoman.

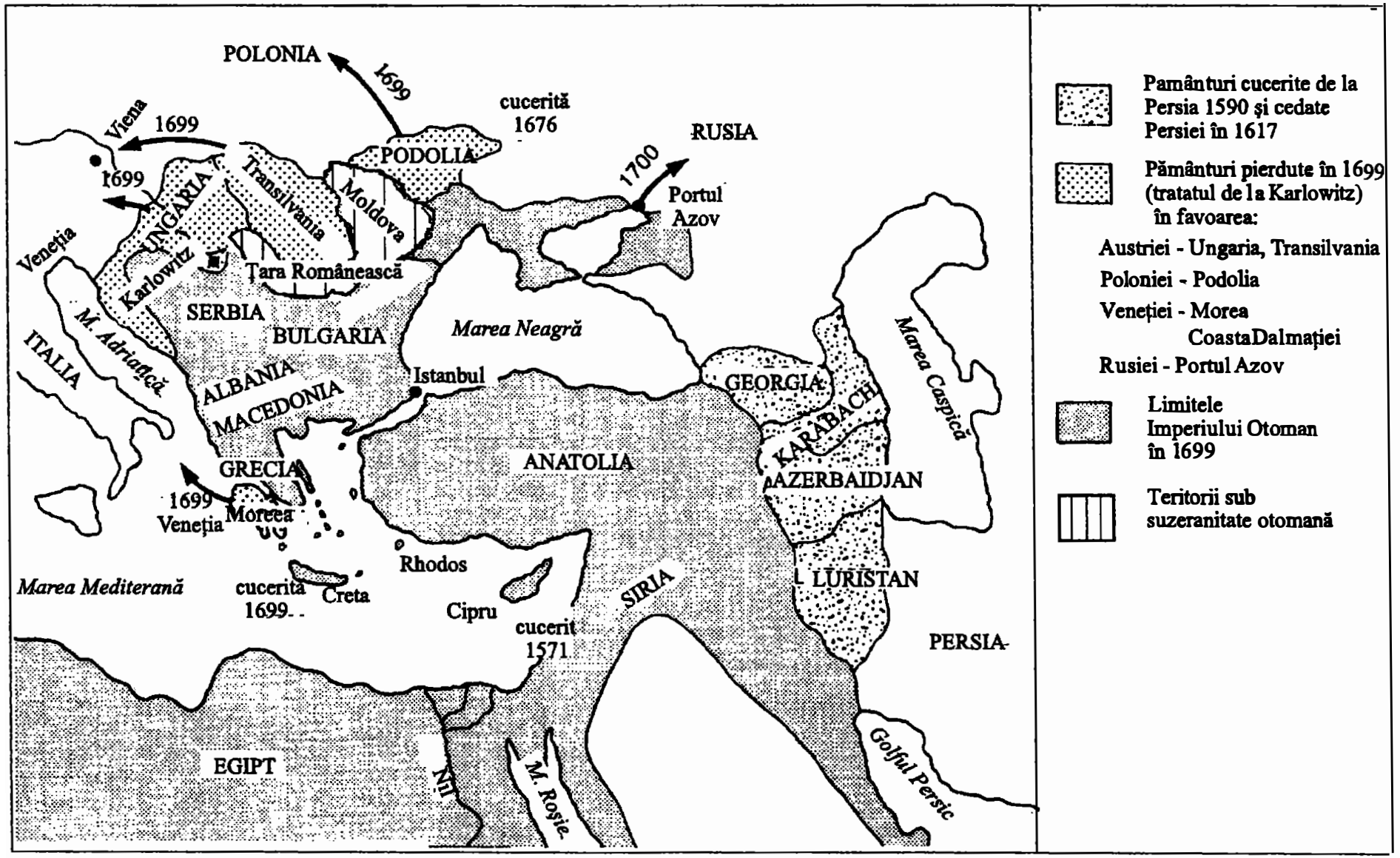

Imperiul Otoman în 1700

a) O scurtă evaluare a momentului 1700

Nu există nici un dubiu că în preajma anului 1700, dacă ţinem cont de insuccesele militare şi scăderea prestigiului internaţional, declinul Imperiului Otoman începuse deja. Înfrângerile din ultimele două decenii ale secolului al XVII-lea şi termenii umilitori ai Tratatului de la Karlowitz ar fi fost consideraţi imposibile chiar şi cu 30 de ani mai înainte. Au mai urmat perioade de redresare militară parţială şi temporară în secolul al XVIII-lea, dar zilele glorioase ale expansiunii şi victoriilor perpetue luaseră sfârşit pentru totdeauna. Imperiul începuse să se destrame, cel puţin în partea de vest; otomanii se retrăgeau din Europa – „Marea Spaimă" luase sfârşit.

Dacă situăm momentul de început al declinului între 1680 şi 1700 putem spune *când* s-a întâmplat. Trebuie să ne întrebăm însă şi *de ce* s-a întâmplat. Aceasta este o întrebare mult mai complexă, iar răspunsul depinde de evenimentele care au avut loc în cadrul imperiului în secolul al XVII-lea. Acestea sunt tratate în Cap. 5.

Să luăm notiţe despre „Continuitatea Imperiului Otoman 1566-1700"

Acest capitol are două părţi, abordând mai întâi problemele referitoare la succesorii lui Soliman în a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi apoi aspecte privind secolul al XVII-lea. Principala problemă ridicată se referă la momentul începerii declinului otoman şi atunci când redactaţi notele să fiţi siguri că aţi înţeles argumentele pro şi contra datei tradiţionale (1580) comparativ cu cea situată un secol mai târziu. Din nou consider că întocmirea unor scheme simple pentru fiecare zonă: Balcani, Mediterana şi Africa de Nord, Răsăritul aşa cum aţi făcut la Cap. 2, ar fi practică. Următoarele titluri şi subtitluri ar trebui să vă fie de folos:

1. Succesorii lui Soliman
1.1. Data declinului?
1.2. Răsăritul
   Rusia
   Persia
1.3. Europa: Balcanii
1.4. Mediterana
   Ciprul
   Lepanto
1.5. Africa de Nord
1.6. O scurtă evaluare la 1606
2. Secolul al XVII-lea
2.1. Răsăritul: Perşia
2.2. Mediterana: Veneţia şi Războiul Cretei

2.3. Balcanii
Relaţiile otomano-creştine
Ungaria
Transilvania şi Polonia
2.4. O scurtă evaluare la 1680
2.5. Începutul declinului
Al doilea asediu al Vienei
Consecinţele asediului Vienei
Tratatul de la Karlowitz 1699
2.6. O scurtă evaluare la 1700

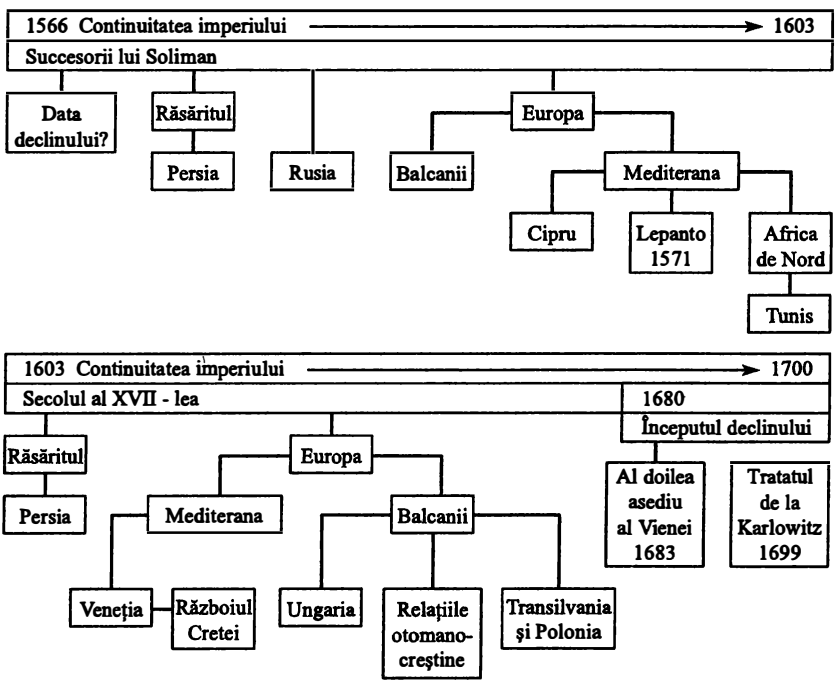

Rezumat - Continuitatea imperiului

Să răspundem la întrebări-eseu despre „Continuitatea Imperiului Otoman"

Întrebările vizând epoca succesorilor lui Soliman (a doua jumătate a secolului al XVI-lea) tind să se concentreze asupra acţiunilor navale din Marea Mediterană şi în special asupra bătăliei de la Lepanto (1571).

Aceste întrebări sunt deseori simple:

1 A fost bătălia de la Lepanto o victorie inutilă? sau
2 A repezentat bătălia de la Lepanto un punct de cotitură în istoria europeană?

La întrebările de acest tip se poate răspunde în trei moduri diferite - „Da, deoarece...", „Nu, deoarece..." sau, mai frecvent, „Pe de o parte, da, deoarece... dar, pe de altă parte nu, deoarece...". Principalul pericol îl reprezintă considerarea cuvintelor „bătălia de la Lepanto" ca fiind cuvinte-cheie şi lansarea într-o relatare narativă. Examinatorul speră într-o abordare *analitică*, cu argumente raţionale privind caracterul decisiv sau de alt tip al bătăliei.

Întrebările privind ameninţarea pe care o reprezentau otomanii pentru Europa în secolul al XVII-lea se bazează de obicei pe acţiunile familiei Köprülü (1659-1700). De exemplu:

3 Cât de mult au continuat otomanii să ameninţe Europa în epoca familiei Köprülü?
4 În ce măsură au reprezentat otomanii o ameninţare serioasă pentru Habsburgi între 1648 şi 1699?

Întrebările de forma „cât de mult" sau „în ce măsură" sunt în esenţă la fel. Ele necesită în mod normal un răspuns în două părţi.

În prima parte sunt stabilite motivele care-ţi permit să afirmi „Atât de mult, sau într-o asemenea măsură, da", în timp ce a doua parte se orientează spre argumentele care-ţi permit să spui „Atât de mult, sau într-o asemenea măsură, nu". Eseul ar trebui să se încheie cu un paragraf care să conţină concluziile (adică puterea relativă a argumentelor pro şi contra) ce se pot desprinde din informaţiile pe care le-aţi prezentat.

***Întrebări bazate pe izvoare despre** „Continuitatea Imperiului Otoman"*

1. Viena, 1683

Citiţi traducerea contemporană a declaraţiei de război trimisă de Köprülü împăratului (pag. 107). Răspundeţi la următoarele întrebări:

a) Care era „jugul" de sub care încercaseră să iasă austriecii?
b) Ce se înţelege prin „greutatea puterii mele"?
c) Ce ameninţări sunt făcute împotriva bisericii creştine?
   În ce fel veneau acestea în contradicţie cu politica otomană obişnuită în acest domeniu? Explicaţi această discrepanţă.
d) Căror scopuri ar putea servi astfel de declaraţii de război? Explicaţi răspunsul dvs.

CAPITOLUL 6

Elemente determinante ale declinului Imperiului Otoman

1. Data declinului

Istoricii occidentali continuă să considere că data începutului declinului pentru Imperiul Otoman se situează imediat după moartea lui Soliman Magnificul, sau chiar puțin mai devreme, pe motiv că semnele declinului erau deja vizibile înainte de 1566. Însă mulți europeni și aproape toți otomanii nu bănuiau deloc la acea dată că ar fi un declin în puterea sau prestigiul imperiului, ci abia 100 de ani mai târziu, în ultimul sfert al secolului al XVII-lea. Dacă luăm în considerare legăturile Imperiului Otoman cu lumea dinafară, data poate fi stabilită rezonabil între 1680 și 1700.

Punctul de vedere occidental tradițional este acela că declinul Imperiului Otoman a fost rapid, continuu și inevitabil. Acest punct de vedere reprezintă însă o simplificare a realității. Faptul că a existat un declin definitiv nu constituie un subiect de dispută, iar cauzele acestui declin pot fi găsite în prefacerile din interiorul imperiului însuși. Dacă însă acest declin a fost rapid, continuu sau inevitabil, aceasta este o problemă care poate da naștere la interpretări.

a) Punctul de vedere otoman

Teoria politică a statului, comună țărilor din Orientul Apropiat și Mijlociu din timpuri străvechi a fost așa-numitul Cerc al Echității. El consta într-o serie de faze, scrise pe circumferința unui cerc, și își propunea să ateste o relație de interdependență circulară între diferitele clase sociale și funcțiile lor în stat. În general este prezentată în forma generală din figura de la pag. 116.

Întregul etos al Cercului Echității a fost bazat pe diferența esențială între *askeri* (clasa militară/dominantă) și *re'aya* (clasa plătitoare de dări).

În a sa pilduitoare „Carte de Sfaturi pentru Viziri și Guvernatori", Sari Mehmed pașa a scris:

1 Este necesar să se evite cu atenție introducerea raialelor în clasa *askeri*, deoarece dacă intrarea raialelor în clasa *askeri* devine necesară, raialele se diminuează ca număr, și astfel este pavată calea spre reducerea veniturilor trezoreriei. Prin astfel de mijloace structura statului ideal este
5 coruptă. Visteria există prin abundența raialelor, statul există prin ei și prin veniturile colectate de la ei.

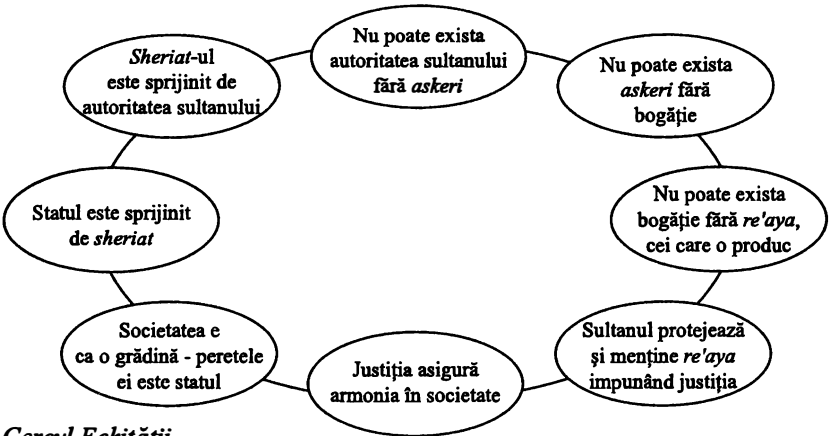

Cercul Echității

Fiecare avea în societatea otomană locul său, determinat de ocupația sa și de religie. Era atributul sultanului să vegheze ca această structură rigidă a claselor să fie menținută, pentru că numai astfel organizarea statală ar fi putut să acționeze eficient. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea toți cronicarii au fost de acord că acest echilibru al societății fusese deteriorat:

1 ... raialele nu mai ascultau comenzile sultanului, iar soldații s-au întors împotriva sultanului. Nu mai era respect pentru autorități și acestea au fost atacate, nu prin vorbe, ci prin fapte. Toți acționau după bunul lor plac. Deoarece tirania și nedreptatea crescuseră, oamenii din provincii
5 au început să fugă la Istanbul. Vechea ordine și armonia erau uitate. După colapsul final, va urma cu siguranță catastrofa.

Era destul de ușor de văzut că ceva mergea prost în societate. Mai dificilă a fost însă găsirea cauzelor acestei stări de lucruri.

2.Opinii otomane privind cauzele declinului

Atunci când cărturarii otomani au încercat să analizeze motivele declinului imperiului, au văzut simptomele și le-au interpretat greșit în legătură cu cauzele de bază. Ei erau convinși că totul s-a întâmplat deoarece căile sigure și încercate ale vremurilor de început, în special ale Erei de Aur a lui Soliman Magnificul, nu au fost urmate corect. Dacă ineficiența și corupția care s-au strecurat în administrarea guvernului ar fi putut fi eradicate, sistemul *timar* revitalizat și revizuit și puterea sultanului readusă la nivelul trecut prin întărirea structurii sociale tradiționale, atunci totul ar fi fost din nou bine. Nu ar fi fost nevoie de nimic nou. Ar fi fost necesar numai ca

rânduielile tradiţionale să fie făcute din nou să funcţioneze eficient. Circumstanţele schimbătoare şi influenţele exterioare au fost în totalitate ignorate ca fiind nerelevante. Această gândire închistată a fost cea care, la sfârşit, a împiedicat şi a condus către eşec toate eforturile otomane.

a) Sultanii

Într-un astfel de stat centralizat şi absolutist ca Imperiul Otoman, personalitatea şi capacitatea sultanului erau foarte importante. Deşi nu mai este potrivit din punct de vedere istoric să punem accentul prea mult pe influenţa personalităţii individuale sau a politicienilor în istoria unei ţări, nu este nici o îndoială asupra faptului că declinul accentuat al valorii sultanilor a jucat un rol în declinul otoman din secolul al XVII-lea. Mulţi dintre ei erau bolnavi fizic, mental sau emoţional, aveau înclinaţii către băutură, sau, după cum se exprimă în mod delicat cronicarul, aveau pasiuni stringente pentru femei. Au fost şi excepţii, ca Murad IV, dar majoritatea erau incompetenţi, înclinaţi spre plăcerile dragostei, şi nu mai controlau deciziile guvernului. Spre sfârşitul secolului al XVI-lea devenise neobişnuit pentru sultan să însoţească armata în campaniile sale, de regulă lăsând-o singură să poarte bătălia. Din ce în ce mai mult, puterea trece în mâinile marilor oficialităţi – marele vizir, aga ienicerilor şi *Kizlar Aga* (literal, „comandanţii fetelor", eunucii negri însărcinaţi cu paza haremului) - sau *valide* (Regina-mamă). Adeseori sultanul era numai un copil la urcarea pe tron, şi repede cădea victimă intrigilor haremului.

Aceste dificultăţi au survenit în principal deoarece toţi sultanii secolului al XVII-lea au venit la tron fără să aibă nici o experienţă de guvernare. Murad III (1574-1595), a fost ultimul sultan pregătit pentru a fi guvernator provincial, nici unul din succesorii săi nemai efectuând serviciul activ în armată înainte de urcarea pe tron. Vechiul obicei de a permite fiilor sultanului să se bată pentru tron cu speranţa ca cel mai puternic, mai abil şi mai inteligent să câştige, căderea însemnând moarte sigură, a fost înlocuit cu un sistem în aparenţă mai uman (selecţie în funcţie de vârstă). Mahomed III (1595-1603) a fost ultimul sultan care a urmat Legea Fratricidului şi şi-a executat fraţii. În acest caz, 19 din ei au fost omorâţi, plus un mare număr de rude de sex feminin. Pentru a preveni alte excese asemănătoare, şi pentru a asigura continuitatea Casei Osman chiar dacă sultanul nu lăsă moştenitori direcţi, s-a hotărât ca fraţii şi fiii sultanului să fie ţinuţi prizonieri în „cuşti" pe viaţă. Acolo ei n-ar fi fost capabili să născocească rebeliuni împotriva sultanului, ci ar fi fost disponibili să urmeze la tron în ordinea vârstei. Spre sfârşitul secolului al XVII-lea, fraţii au început să aibă prioritate în faţa fiilor.

Aceste argumente au generat dificultăţi. Majoritatea sultanilor din secolul al XVII-lea, crescuţi în izolare, fără o viaţă socială normală şi fără experienţă militară şi politică, erau total nepotriviţi pentru a conduce. De multe ori, eventualul succesor era bătrân şi incapabil psihologic să răspundă cerinţelor

vieții publice. Cronicarii contemporani nu au luat în considerare acest lucru. Ei au văzut numai sultani slabi, care au distrus stabilitatea statului permițând puterii să cadă în mâinile „persoanelor iresponsabile". Ei au considerat totodată că aceste „persoane" au folosit autoritatea sultanului pentru propriile nevoi, și că mita și corupția au fost rezultatul. Dar mita în vârful piramidei a fost o problemă perpetuă încă de la începutul secolului al XVI-lea. În anul 1540, marele vizir al lui Soliman, Lufti paşa (Lüfti paşa), s-a plâns că „Mita către oficialități este o boală incurabilă. O Doamne, salvează-ne de mită!". Situația s-a înrăutățit după decizia lui Rustem Paşa de a reintroduce vânzarea posturilor. Mita și corupția, împreună cu asuprirea, s-au împrăștiat mai jos, în sistemul administrativ, căpătând proporții endemice în secolul al XVII-lea.

La moartea sa, în 1603, Mahomed III a lăsat doi fii adolescenți, Ahmed, care a urmat la tron, și Mustafa. Ahmed era încă un copil și s-a decis ca Mustafa să trăiască deși, sau poate deoarece era bolnav psihic. Ahmed I a avut câțiva fii, dar a murit înainte ca vreunul din ei să ajungă la vârsta necesară pentru a urma la tron. A fost urmat de Mustafa, care s-a dovedit repede nepotrivit în calitate de sultan, și a fost înlocuit după trei luni. A fost înlocuit de fiul lui Ahmed, Osman II, care a fost asasinat patru ani mai târziu în urma intrigilor de la palat dintre mama sa și câțiva înalți funcționari. Acest eveniment a constituit primul caz de asasinare a unui sultan în timpul domniei sale. După o scurtă și la fel de nesatisfăcătoare domnie, pentru a doua oară, a lui Mustafa, sultanatul a trecut la fratele lui Osman, Murad IV. Dar el nu a lăsat fii supraviețuitori la moartea sa în anul 1640.

Murad a fost urmat la tron de fratele său Ibrahim, care a fost ținut în „închisoare" din copilărie și care a fost dereglat psihic de această schimbare bruscă în viața sa. Mama sa, Kösem, *valide* (regina mamă) a fost convinsă că el trebuie înlăturat și în anul 1648 acest lucru s-a realizat. A fost omorât câteva zile mai târziu. A fost urmat la tron de fiul său, Mahomed IV, a cărui domnie avea să dureze aproape 40 ani.

b) Sultanatul Femeilor

Mahomed era doar un copil la data urcării sale pe tron. Inevitabil, aceasta a condus la intrigi de palat. Mama sa, Turhan, aspira la controlul guvernului, în ciuda opoziției rivalei sale, Kösem (mama lui Ibrahim și bunica lui Mahomed). Kösem a complotat să-l înlocuiască pe Mahomed cu unul din frații săi, dar ea a fost omorâtă la ordinele lui Turhan, înainte de a apuca să-și pună planul în aplicare. Turhan a devenit puterea care controla totul în spatele sultanului-copil, domnind în perioada din istoria Imperiului Otoman cunoscută sub numele de „Sultanatul Femeilor."

Faptul că femei inteligente din harem puteau țese intrigi în favoarea lor și a copiilor lor împreună cu marele vizir, cu a*ga* ienicerilor sau alte personaje

puternice nu reprezenta o noutate. Roxelana, soţia lui Soliman a complotat pentru a scăpa de marele vizir Ibrahim şi de fiul lui Soliman, Mustafa. De asemenea, a complotat pentru a ajuta cariera ginerelui său, Rustem Paşa, şi pe a lui Mahomed Sokollu, ultimul mare vizir al lui Soliman. Ea este cea care a mutat haremul din vechiul palat, în care era izolat, în palatul Topkapi, unde putea fi mai aproape de centrul de guvernare şi, deci, mai bine informate asupra evenimentelor. Accesul personal şi privat de care se bucurau femeile favorite din harem le-a făcut o forţă puternică în cadrul guvernului, mai ales când sultanul era incompetent sau slab. Influenţa Reginei-mamă, *valide*, era importantă mai ales când sultanul era un copil.

Turhan şi-a încurajat fiul să-şi dezvolte pasiunea pentru vânătoare, în timp ce ea se ocupa de afacerile statului. Ea era asistată de o serie de mari viziri, nici unul însă nerămânând în serviciu prea multă vreme[67]. Ei erau închişi sau executaţi ca urmare a luptelor dintre diversele grupări concurente din cadrul palatului. Turhan era incapabilă să rezolve problemele care apăreau, ce includeau o visterie goală, o rebeliune armată şi o prăbuşire a ordinii şi a legii, probleme datorate unei administrări incompetente şi ineficiente. Numai numirea lui Mahomed Köprülü ca mare vizir în 1656 a salvat sultanatul şi imperiul de la dezastru.

După ce Mahomed IV a fost detronat, i-au urmat la tron doi dintre fraţii săi, acum cei mai vârstnici şi numai la moartea celui de-al doilea, în 1695, cel mai în vârstă fiu al lui Mahomed devine sultan.

c) Prăbuşirea sistemului *timar*

Sistemul *timar*, care prevedea colectarea dărilor, menţinerea legii şi a ordinii, controlul raialelor care lucrau pământul şi, în special, dotarea cu călăreţi a armatei (spahii), pentru serviciul în armata sultanului, a constituit baza succesului militar timpuriu şi continuu şi a administrării sănătoase a Imperiului Otoman. Pe la sfârşitul secolului al XVI-lea, sistemul a început să dea semne de criză.

Inflaţia începe să-l afecteze pe deţinătorul de *timar*. Venitul său era fix, iar problemele financiare ale guvernului însemnau că statul nu dispunea de banii necesari pentru a-i suplimenta venitul, pentru a putea face faţă creşterii preţurilor. Mulţi deţinători de *timar* nu-şi puteau permite să se echipeze pe ei şi caii lor pentru a pleca în campanie. Ca urmare, timarurile acordate le-au fost revocate. Alţii, incapabili să facă faţă situaţiei, şi-au părăsit timarurile şi au imigrat spre oraşe, sau s-au alăturat bandelor de tâlhari în creştere care cutreierau ţara. Timarurile au rămas astfel vacante, căzând în mâinile ienicerilor, oficialităţilor de la palat, favoriţilor de la curte, femeilor sau raialelor. Mulţi dintre deţinătorii de *timar* îi asupreau şi exploatau pe *re'aya*, stabilind impozite sporite şi impunând sechestre ilegale. În acelaşi timp, ei

evitau pe cât posibil să-şi îndeplinească obligaţiile militare. Mulţi chiar şi-au transformat timarurile în *vakif*-uri (fundaţii de caritate), sau, deoarece autoritatea centrală a sultanului slăbise, chiar în proprietăţi private. Numărul spahiilor feudali scăzuse de la 87 000 în 1560 la numai 8 000 în 1610, raialele sufereau, nu era justiţie, iar ordinea publică se deteriorase.

Infiltrarea raialelor în clasa *askeri* prin cumpărarea timarurilor a însemnat o pierdere de venituri, deoarece ei au scăpat de obligaţia de a mai plăti impozite. Pentru otomani, mai important decât aceasta a fost faptul că, eliminând graniţele dintre cele două mari diviziuni sociale, se periclita Cercul Echităţii.

d) Ienicerii şi sfârşitul sistemului *Devşirme*

Deoarece numărul de timaruri a scăzut, şi împreună cu el şi numărul de spahii, guvernul a început să-şi caute soldaţi în altă parte. În orice caz, prin secolul al XVII-lea, spahiii cu arcurile şi săgeţile lor de modă veche, săbiile şi scuturile, deveniseră demodaţi ca forţă de luptă. Ei nu doreau să folosească arme de foc, pe care le considerau neechitabile şi nepotrivite pentru călăreţii liberi, deşi ei erau de acord că puştile pot fi destul de bune pentru infanteria de robi (ienicerii). Ca urmare, spahiii au devenit din ce în ce mai nefolositori în lupta cu armatele europene, cu armele lor mai sofisticate, în special puştile de mână. Guvernul a hotărât astfel să se bazeze pe trupele *Kapikulu*[68], armata de robi a sultanului formată din ieniceri şi pe spahiii Porţii.

În anul 1527 erau aproximativ 8 000 de ieniceri. Prin anul 1627, numărul lor crescuse la 38 000. Spahiii Porţii crescuseră de la 5 000 la aproape 21 000 în aceeaşi perioadă. În acelaşi timp, au avut loc şi importante schimbări în cele două secţiuni ale armatei de bază. Acestea au demonstrat că vechea ordine se prăbuşise. Armata sultanului nu se mai recruta doar din cadrul *devşirme* (robii luaţi ca tribut de la familiile creştine din Balcani), dintre cei luaţi ca prizonieri de război sau cumpăraţi la târgul de sclavi. *Devşirme* devenise insuficient ca număr. Era o problemă de cerere şi ofertă. În secolele al XV-lea şi al XVI-lea, fuseseră cucerite noi teritorii în Balcani şi acestea furnizau un număr mare de potenţiali paji şi ieniceri. Deoarece imperiul se oprise din expansiune, a devenit din ce în ce mai greu să se găsească copiii doriţi în zone care deja fuseseră aspru exploatate. În plus, mai puţine războaie câştigate însemna că mai puţini prizonieri erau disponibili sistemului de robi. Aceasta însemna că, la data când corpul de ieniceri se extinsese şi birocraţia recrutării crescuse, *devşirme*-ul nu mai era viabil. A fost în fine abolit pe la mijlocul secolului al XVII-lea, în timpul domniei lui Mahomed IV. Încetase să-şi îndeplinească funcţia, deoarece nu mai putea furniza în continuare suficienţi recruţi, trebuiau căutate alte surse.

Printr-o schimbare radicală de politică, în viitor, doar cei născuţi musulmani, şi de aceea liberi, urmau să fie recrutaţi în armată. Dar acest fapt a constituit o reglementare a situaţiei existente de multă vreme, şi anume infil-

trarea în armată a musulmanilor liberi. Mulţi dintre aceştia erau fiii ienicerilor, care, în timpul lui Soliman, aveau dreptul la căsătorie. Guvernul a fost multă vreme împotriva înrolării fiilor de ieniceri, care erau musulmani şi liberi, dar, odată cu sfârşitul *devşirme*-ului nu a mai avut altă soluţie. Nevoia de a consolida numărul ienicerilor a însemnat că nu după mult timp membrii *re'aya*, de asemenea musulmani şi liberi, au început să fie recrutaţi în armată. Aceasta a constituit o altă disfuncţionalitate ulterioară a Cercului Echităţii, după admiterea membrilor *re'aya* în clasa *askeri*.

Ienicerii au fost o parte foarte importantă a puterii Imperiului Otoman. Erau oameni disciplinaţi şi educaţi, al căror unic ţel era să-şi servească sultanul şi, dacă era necesar, să moară pentru el. Ei nu aveau responsabilităţi familiale şi nici alte distracţii. În orice caz, după ce li s-a permis să se căsătorească, atitudinea lor s-a schimbat. Au început să pună bunăstarea familiei lor pe primul loc. Nu mai erau la fel de doritori să meargă în campanii întinse sau periculoase departe de casă, sau să trăiască viaţa aspră înregimentată care li se cerea înainte. Mulţi şi-au cumpărat propriile lor case în capitală sau în alte oraşe în care aveau garnizoanele, în loc să mai locuiască în barăci. În vremurile de pace se ocupau cu comerţul civil sau lucrau în întreprinderi comerciale, deci erau mai mult ca o miliţie pe durată scurtă de timp, decât ca armată de bază. Au devenit bogaţi şi puternici, aroganţi şi corupţi. Disciplina era lejeră, iar oamenii chiar mai greu de controlat ca înainte. Deşi demonstrau curaj şi vitejie personală în războaie, antrenamentul lor era în general mai puţin meticulos, iar performanţele militare mai puţin impresionante.

Pentru guvern a constituit un efort financiar considerabil să menţină acest număr mereu crescut de soldaţi. Cererea de bani a ienicerilor creştea în fiecare an. Plata lor, datorată la fiecare trei luni, a început să fie întârziată adesea, la începutul secolului al XVII-lea, când dificultăţile financiare au început să afecteze guvernul. Plăţile întârziate erau făcute adesea în monezi devalorizate. Aceasta a însemnat în fapt, o reducere a plăţii, şi a dus la dezordine şi răscoale, în special la Istanbul. Vechiul obicei ca un nou sultan să facă un dar în bani fiecărui ienicer s-a transformat într-o cerere din ce în ce mai mare de bani, ca fiind un drept al lor în aceste ocazii. Existau chiar cazuri în care ienicerii aveau influenţă în admiterea sau îndepărtarea prin alte mijloace a unui sultan, pentru a obţine „donaţii" de la succesorul sprijinit de ei. Pentru a găsi toţi aceşti bani pentru ieniceri, s-au impus taxe mai multe şi mai grele asupra raialelor. Aceasta a dus la tulburări sociale pretutindeni în imperiu.

e) *Sekbanii* şi răscoalele *Djelali*

Răscoalele *Djelaliilor* se datorează în principal politicii militare a guvernului otoman de la sfârşitul secolului al XVI-lea. Un factor de influenţă l-a constituit şi numărul crescând de ţărani fără pământ (*sekban*) care nu aveau de lucru şi nici o casă stabilă şi care s-au transformat în tâlhari (a se vedea

mai jos). Pe vremea „Războiului cel Lung" împotriva Ungariei (1593-1606)[69], otomanii au înfruntat numeroasa armată austriacă echipată cu muschete. În anul 1602, comandantul otoman apelează la sultan: „în câmp sau în timpul asediului ne aflăm într-o poziție dezavantajoasă, deoarece multe forțe inamice sunt de infanterie, înarmate cu flinte, în timp ce cei mai mulți dintre ai noștri sunt călăreți (spahii feudali) și avem doar puțini dotați cu flinte". Ca urmare a acestei plângeri, sultanul a ordonat ca *sekbanii* (tinerii fără pământ din clasa *re'aya*) să fie adunați din toată Anatolia și din Balcani și să fie angajați pe termen scurt ca *mușchetari* (înarmați cu flinte). Erau înrolați în campanii de infanterie sau cavalerie și erau plătiți din veniturile colectate de pe timarurile vacante. Unii guvernatori provinciali și-au creat propriile campanii de *sekbani*, aceștia fiind plătiți din taxele impuse țăranilor.

Această decizie de a înrola raiale era în directă contradicție cu regulamentul otoman care prevedea că raiale nu pot să poarte arme de nici un fel, mai ales arme de foc. Documentele guvernului din acel timp arată că, oricum, mulți dintre raiale fie le stăpâneau, fie aveau acces la flinte. Manufacturarea și importul de arme erau monopol de stat, cu pedepse severe pentru posesie ilegală, dar armele de contrabandă erau numeroase și ieftine, iar cele făcute acasă de asemenea erau răspândite. Înrolându-i pe *sekbani*, guvernul doar a acceptat și a făcut uz de o situație existentă, chiar dacă ilegală, care ieșise de sub control. S-a considerat mai avantajos să se reglementeze posesia armelor de foc de către raiale și să se canalizeze folosirea lor avantaj oficial. Această politică a funcționat în timpul războiului, iar *sekbanii* s-au luptat vitejește.

La sfârșitul campaniei au fost plătiți și trimiși acasă. În Anatolia, în special, ei nu puteau găsi de lucru și mulți s-au alăturat bandelor locale de rebeli, care deja cutreierau țara, jefuind și prădând. Aceste grupuri, denumite *djelali*, au terorizat Anatolia între anii 1595 și 1610, ducând la o migrare în masă a țăranilor din zonă, cunoscută în istoria otomanilor ca „marele zbor". Autoritatea sultanului era ignorată. Armata sa era fără putere în fața liderilor *djelali*, care puteau aduce 20 000 de oameni armați în luptă, și erau capabili să-i bată pe ieniceri. Numai printr-un efort foarte mare și printr-o angajare totală a forțelor, trupele sultanului au putut să învingă rebelii. După aceea, în tradiția specifică otomanilor, mii de rebeli au fost executați ca un avertisment pentru alții, astfel încât comandantul armatei sultanului a devenit cunoscut sub numele de „groparul", aluzie la multitudinea de morminte săpate pentru cei care au fost executați.

Companii de ieniceri și spahii ai Porții au rămas în orașele provinciale ale Anatoliei pentru a duce la bun sfârșit programul de pacificare. Ei s-au căsătorit curând cu membri ai familiilor locale, au început să facă schimburi și comerț, s-au îmbogățit și au devenit puterea dominantă în zonă, unde, eventual, suplineau complet autoritatea guvernului central.

3. Cauzele declinului

Cronicarii otomani s-au concentrat asupra disfuncţionalităţilor din Cercul Echităţii ca o cauză primordială a declinului imperiului. Ei au argumentat că disfuncţionalitatea a fost determinată de pierderea autorităţii centrale de către sultani slabi, de prăbuşirea sistemului *timar*, de sfârşitul *devşirme*-ului, toate acestea afectând puterea militară a imperiului, ca şi stabilitatea lui economică şi socială.

Au existat însă şi cauze mai adânci şi mai complexe. Ele nu au fost înţelese de otomani şi, în orice caz, nu puteau fi controlate de ei.

a) Explozia demografică

O enormă creştere a populaţiei a avut loc în cadrul imperiului, în special în Anatolia. Recensămintele istoricilor turci arată o populaţie probabilă a imperiului de 12 sau 13 milioane în anul 1525, crescând la 17 sau 18 milioane pe la 1580 şi la aproape 25 sau 30 milioane în anul 1600.

La începuturile imperiului, în perioada de glorie a cuceritilor, exista mai mult pământ disponibil decât ar fi putut fi lucrat cu uşurinţă de populaţia existentă. Programele de reintroducere şi întărire severă a obligaţiilor *re'aya* de a nu se deplasa şi de a cultiva pământul locuit, au făcut ca, încet-încet, întreg pământul să fie folosit pentru agricultură. Odată cu sfârşitul cuceritilor, creşterea populaţiei a depăşit suprafaţa pământului disponibil pentru cultivat. Multe proprietăţi nu mai puteau să suporte numărul de persoane dependente care locuiau acum pe ele, şi mulţi ţărani tineri au fost nevoiţi să găsească un alt loc pentru a trăi. Unii erau angajaţi de guvern ca *sekbani*, în perioadele de război, dar ei constituiau o problemă serioasă în vremurile de pace. Unii s-au alăturat bandelor existente provenite din triburile nomade din Anatolia, ca pe vremea răscoalelor *Djelali*. Ei răscoleau cuprinsul ţării în căutarea unui loc de trai, sfidând autoritatea sultanului şi contribuind la prăbuşirea legii şi ordinii. Alţii, care n-au devenit tâlhari, şi-au încălcat obligaţiile legale de a nu se deplasa şi au plecat spre oraşe. Fie că au găsit sau nu de lucru, iar cei mai mulţi n-au găsit, deoarece nu aveau calificare, ei au reprezentat o pierdere financiară pentru stat, pentru că nu mai plăteau impozite. Această sfidare a autorităţii sultanului a fost recunoscută de cronicarii otomani ai timpului, dar cauzele de bază şi anume creşterea numerică a populaţiei şi scăderea relativă corespunzătoare a pământului destinat agriculturii le-au scăpat.

b) Inflaţia

Venitul statului provenea în principal din veniturile de pe pământul agricol, *timar*, şi depindea de o monedă continuu stabilă. Venitul disponibil de pe pământ era finit (suprafaţa de teren era utilizată total, iar în secolul al XVII-lea,

limitele producţiei fuseseră atinse). Orice depreciere a monedei necesita impozite mai grele şi mai mari pentru a acoperi scăderile veniturilor statului. Orice creştere a impozitelor conducea la opresiunea raialelor şi la tulburări sociale. Creşterea preţurilor în secolul al XVI-lea a afectat imperiul la fel de mult ca şi în Apus. Istoricii turci au făcut un studiu al costului necesităţilor individuale, care arată că în cei 50 de ani dintre moartea lui Soliman şi anul 1616, preţurile au crescut constant. Preţurile la multe bunuri ca grâul, untul, uleiul şi sarea s-au dublat sau chiar triplat. Alte bunuri alimentare s-au scumpit chiar mai mult, printre ele mierea, îndulcitorul folosit în mod uzual în gospodărie. Motivul „revoluţiei preţurilor" în Europa – atât de severă şi de bruscă – este în general asociat afluxului de metale preţioase din America de Sud. Chiar dacă şi alţi factori au avut implicaţiile lor, precum creşterea populaţiei care a depăşit producţia de alimente, şi creşterea preţurilor datorită crizei, putem spune că principala cauză a inflaţiei în Imperiul Otoman era argintul mai ieftin, în special din Peru, care intra în imperiu, prin Ragusa (Dubrovnik) şi Genova.

Economia otomană, care era bazată pe monezi de argint, era deosebit de vulnerabilă la acest aflux de argint din afară.

În acelaşi timp, guvernul era pus în faţa atât a unor cheltuieli enorme ocazionate de lungile războaie împotriva Persiei şi apoi a Austriei, dar şi a unor costuri mereu mai mari de menţinere a unei armate în expansiune şi a unei birocraţii în creştere. S-au încercat câteva căi de reducere a efectelor inflaţiei. În anul 1584 a fost modificat conţinutul monezilor, reducându-se conţinutul în argint cu 40%. Aceasta a adus o relansare pe termen scurt şi profituri rapide şi substanţiale pentru guvern, dar rezultatele pe termen lung au fost catastrofale. Moneda otomană a pierdut din valoare în faţa altor monede europene şi a devenit din ce în ce mai neacceptată de către comercianţii străini, chiar pe pieţele interne ale imperiului. Pus în faţa deprecierii monedei, guvernul a fost obligat să mărească impozitele pentru a acoperi cheltuielile. Aceasta a constituit o povară suplimentară pentru ţăranii plătitori de impozite, care deja sufereau de pe urma creşterii preţurilor, şi a condus la creşterea tensiunii sociale. S-a încercat obţinerea unor venituri suplimentare pe alte căi. Proprietăţile oficialităţilor exilate sau executate au fost confiscate şi trecute în uzul guvernului, iar practica impozitării fermelor a fost extinsă. Deşi impozitul pe cap de locuitor, plătit de nemusulmani, a crescut de şase ori între anii 1560 şi 1600, şi s-a dublat din nou prin anii 1650, iar impozitele de urgenţă, folosite rar în trecut, au fost transformate în impozite anuale asupra tuturor persoanelor, aceste măsuri nu au fost totuşi de ajuns. Visteria rămânea în permanenţă în deficit.

Otomanii au fost conştienţi de aceste efecte, dar nu le-au înţeles clar cauzele. Sau n-au putut găsi căi pentru a le soluţiona. Sau poate, n-au realizat că problema inflaţiei era unul din factorii care întrerupea Cercul Echităţii.

c) Sfârşitul cuceririlor

Aceasta trebuie să fie una din cauzele principale ale declinului otoman. Pe la 1560, perioada cuceririlor se apropia de sfârşit. Doar două achiziţii importante vor mai fi făcute în vest, Cipru în 1570 şi Creta, un secol mai târziu, în 1669. În est, au avut loc importante cuceriri teritoriale în Persia, dar n-au mai putut fi păstrate mult timp. Pe la 1700, imperiul începe să dea înapoi.

Statul otoman s-a format prin cuceriri şi trebuia menţinut prin cuceriri posterioare. Acestea furnizau pământuri pentru timaruri şi pentru culturi, bogăţii din impozitele plătite de *re'aya* care lucrau aceste pământuri, candidaţi pentru *devşirme*, locuri de muncă pentru oficialităţi ale guvernului, central şi local, şi pentru membrii *ulema*, şi, iniţial, bineînţeles, cantităţi însemnate de pradă. Elementele turbulente şi nemulţumite din rândul populaţiei de bază puteau fi potolite printr-o ocupaţie corespunzătoare. Ele fie că au migrat pe propria răspundere între graniţele statului, atrase de răsplata financiară oferită de serviciile din alte zone, fie au fost dezrădăcinate şi mutate cu forţa în locuri părăsite de pe noile pământuri.

Atunci când nu au mai existat pământuri noi, nu au mai putut fi acordate noi timaruri şi solicitanţii erau obligaţi să aştepte locurile libere care apăreau după moartea deţinătorilor deja existenţi, adesea era o lungă perioadă de aşteptare. Numărul noilor posturi disponibile pentru membrii *ulema*, ca profesori la moschei sau ca membri ai corpului judecătoresc, a fost de asemenea redus, provocând serioase nemulţumiri în rândul studenţilor colegiilor religioase, care se înmulţiseră peste măsură, convinşi că locuri vacante se vor găsi la nesfârşit. Mulţi dintre aceşti studenţi, fără locuri de muncă, s-au alăturat grupurilor de ţărani fără case care deja terorizau oraşele şi împrejurimile.

Recrutările din *devşirme* nu mai puteau fi sporite, şi acest sistem a fost abandonat până la urmă. Nu mai era adevărat faptul că:

> Dacă cineva analizează atent întreaga compoziţie a Curţii turceşti, o va găsi ca pe o închisoare de sclavi, diferită de aceea în care sclavii de pe galere sunt acoperiţi numai cu ornamente, strălucind în exterior.

De ce au luat sfârşit cuceririle?

* Constrângerile impuse de limitele geografice şi logistice ale imperiului au constituit un motiv. Alegerea capitalei la Istanbul a limitat expansiunea otomană. Capitala era centrul guvernării, iar armata trebuia încartiruită în apropiere. Pentru a o transporta, împreună cu tot echipamentul şi necesarul pentru campanie, era nevoie de zeci de mii de boi, cămile şi cai. Spahiii aduceau propriul lor echipament, dar, din cauza vremii, ei nu puteau fi luaţi în campanie înainte de sfârşitul iernii, în aprilie, şi erau trimişi acasă pe la sfârşitul lui octombrie, pentru a strânge veniturile şi a se îngriji de culturi şi animale. Pentru întreaga armată, aproape 100 000 oameni, erau necesare până la două - trei luni ca să ajungă pe front, în răsărit sau în apus, şi tot atât

ca să se întoarcă, rămânând astfel un sezon de campanie de numai şase sau opt săptămâni. Cele mai îndepărtate limite care puteau fi atinse, în acest fel, într-o campanie de vară, erau Viena la apus şi Tabriz la răsărit. În cazul unei deplasări mai mari nu ar mai fi avut timp să se bată, înainte să vină vremea să se întoarcă acasă. Dacă în anumite condiţii era posibil ca armata să ierneze în Persia, în Balcani, unde vremea era prea aspră, acest lucru nu era posibil.

La începutul imperiului, pe măsură ce otomanii avansau, se muta şi capitala, pentru a fi aproape de noile frontiere, astfel de la Bursa a fost mutată la Edirne, înainte ca Mahomed Cuceritorul să stabilească capitala permanentă la Istanbul. El a fost atras în acest oraş de tradiţiile imperiale bizantine şi romane, al căror moştenitor se vedea în anul 1453. Istanbulul părea să aibă pentru el câteva avantaje. Avea un mare port natural, Cornul de Aur, cu un mare şantier naval; iar oraşul avea o amplasare strategică. Era puntea dintre Europa şi Asia. Era aproape în centrul imperiului existent, toate frontierele fiind atunci la o distanţă acceptabilă de oraş. De aceea alegerea capitalei la Istanbul nu părea, la început, să impună vreo limitare expansiunii imperiului.

Limitarea, atunci când a apărut, a fost dublă. Pe la jumătatea secolului al XVI-lea, Istanbulul a devenit baza politică şi militară a imperiului, chiar dacă se dovedise deja a fi prea departe de noile frontiere pentru a permite aşezarea, fără dificultăţi, a armatei acolo. Oraşul pe care Mahomed şi succesorii săi l-au reconstruit şi înfrumuseţat, cu moscheele mari care încă mai domină linia cerului, simbolizează un Imperiu Otoman care se transformă dintr-o putere războinică şi în expansiune, într-un Imperiu al marelui Islam, stabil, şi bazat pe capitalele istorice nou cucerite. Această părere se consolidează atunci când oraşele Mecca şi Medina intră sub protecţia otomană, şi sultanul devine Califul şi Protectorul Islamului. Otomanii au fost convinşi să rămână în Istanbul, chiar dacă ei ar fi dorit să mute capitala în Balcani pentru a face posibilă expansiunea spre apus. Aceasta ar fi însemnat să lase Mecca şi Medina neapărate în faţa atacurilor, nu numai nemusulmane, de exemplu ale portughezilor, dar şi musulmane, de exemplu ale şiiţilor, urmaşii şahilor Safavizi din Persia. De asemenea, ei nu puteau să mute capitala mai departe în apus fără să lase zona balcanică neapărată. Istanbul avea să rămână capitala imperiului până în anul 1923.

Un alt motiv al sfârşitului perioadei de cuceriri a Imperiului Otoman a fost faptul că otomanii n-au ţinut pasul cu progresul militar din Europa, atât al tehnologiilor, cât şi al tacticilor. Otomanii au folosit pentru prima oară tunurile la sfârşitul secolului al XIV-lea, în campaniile balcanice. Ei le-au folosit de prin anii 1420 ca arme de asediu, cu care aruncau bucăţi mari de piatră pentru a dărâma zidurile cetăţilor. Aceste tunuri erau mari şi greu de mânuit, şi atât de dificil de transportat încât erau de regulă turnate pe loc, în faţa zidurilor fortăreţei sau cetăţii. Pe la 1456 Mahomed Cuceritorul avea cea mai puternică artilerie din Europa, stârnind „admiraţia şi teama tuturor celor care au văzut-o" la porţile Belgradului.

Pe la începutul secolului al XV-lea, puşti mai mici, de aproximativ 45 cm lungime, au început să fie construite în Europa şi exportate în Imperiul Otoman. Acestea erau primele arme de mână, premergătoare archebuzelor şi muschetelor de mai târziu, cu care Soliman încercase să-i înarmeze pe ieniceri. Există referinţe clare în sursele otomane privind reticenţa soldaţilor otomani în a folosi arme de foc şi, din contră, eficienţa cu care acestea erau folosite de inamici. În anul 1529, infanteria austriacă de muschetari a provocat „mari pierderi" otomanilor, şi aşa cum arată comentariile lui Busbecq în 1555 „pistoalele şi carabinele noastre, folosite de călăreţi, sunt marea teroare pentru turci". Cincizeci de ani mai târziu, marele vizir Rustem Paşa a încercat să înarmeze 200 spahii ai Porţii cu pistoale. Nu a reuşit însă, deoarece „turcii sunt împotriva armelor, pentru că sunt murdare (ei sunt pentru un război curat), deoarece mâinile soldaţilor se înnegresc, iar hainele se umplu de pete".

În bătălii, otomanii îşi avansau de obicei, cavaleria într-o mişcare de cleşte, destinată să împiedice avansarea centrului inamic (aşa cum au făcut la Mohacs), dar în general preferau să obţină un avantaj printr-o retragere simulată, menită să-i atragă pe inamicii care-i urmăreau în cursele întinse de ieniceri. Tactica lor s-a modificat foarte puţin în secolul al XVII-lea. Aveau acelaşi echipament, deşi armele de foc se mai generalizaseră. În orice caz tacticile şi echipamentul inamicilor lor europeni au suferit schimbări radicale între anii 1560 şi 1700. Formaţii noi de sulităşi erau folosite în prevenirea oricărei posibile mişcări în formă de cleşte a otomanilor, iar cuirasierii (cavaleria cu armuri defensive) erau folosiţi ca trupe de şoc pentru a sparge formaţiile de ieniceri. Prin 1680, sulităţele erau depăşite şi au fost înlocuite cu baionete şi cu arme de foc mai rapide şi puşti mai precise. Au început să fie folosite formaţii noi de luptă.

În anul 1596, un istoric otoman era îngrijorat de faptul că inamicul, folosind arme moderne, a câştigat un avantaj şi i-a obligat pe comandanţii otomani să-şi protejeze soldaţii echipându-i cu acelaşi fel de arme. Otomanii s-au dovedit însă, în cursul secolului al XVII-lea, incapabili să facă acest lucru. Ei nu puteau accepta ideea că armele şi tacticile folosite de Soliman, care au adus o serie întreagă de succese militare splendide, nu mai erau eficiente. Circumstanţele se schimbaseră. Otomanii însă nu, iar înfrângerea militară în Europa era inevitabilă. În anii 1683 şi 1697, armata otomană a fost redusă la zero.

d) Conservatorismul otoman

Deşi atitudinea otomanilor la începutul secolului al XV-lea fusese suficient de receptivă la ideile din afară încât să adopte folosirea tunurilor, această

atitudine se va schimba dramatic. Deoarece imperiul încetase să se extindă, frontierele în Balcani s-au stabilizat. Imperiul începuse să privească spre interior. Schimbarea a fost anatemizată, cu deosebire în tot ce era legat de *sheriat*. Orice deviere de la învățăturile sunnite, calea tradițională a Profetului, era de neconceput. Ereticii șiiți erau priviți cu aceeași oroare ca și creștinii, poate chiar mai mult. Marele vizir al lui Soliman, Rustem pașa, îi spunea lui Busbecq: „vă asigur că-i vom renega pe perși și-i vom socoti mai păcătoși chiar decât pe voi creștinii."

Pentru otomani, superioritatea musulmană asupra oricăror altor credințe și moduri de viață era o certitudine. De aceea, restul lumii nu avea nimic valoros de comunicat și era ignorat. Anul islamic 1 000 (1591-2), când musulmanii așteptau sfârșitul lumii, a trecut fără incidente. Aceasta le-a întărit otomanilor credința că Dumnezeu era mulțumit de ei, și că au dus imperiul pe cel mai înalt vârf de perfecțiune posibil pentru un stat islamic. Otomanii aveau certitudinea confortabilă că ei au dreptate, în timp ce europenii se înșeală. Toate acestea petrecându-se într-o vreme de mari dezvoltări tehnologice și științifice în Europa, aderența rigidă a otomanilor la tradiții, împreună cu opacitatea lor au condus inevitabil la o lărgire a decalajului dintre Europa și imperiu, în detrimentul grav al celui din urmă.

4. Recomandări privind reforma ale cărturarilor otomani contemporani

Numeroși istorici otomani, oficialități, judecători și oameni de litere au dedicat o mare parte din timpul lor efortului de a descoperi ce se întâmplă cu statul. Au scris numeroase cărți, scrisori și memorandumuri pentru a informa și îndruma autoritățile în general și pe sultan în particular. Autorii erau inteligenți și nerăbdători să ajute, dar au fost împiedicați de adepții Islamului tradițional, care i-au legat de normele Cercului Echității și au restrâns aproape toate sugestiile lor de acțiune la tradiționala abordare „nu schimba nimic, întoarce-te la trecut".

Dat fiind faptul că scriitorii contemporani nu au dat importanța cuvenită cauzelor care au stat la baza problemelor imperiului (creșterea populației, sfârșitul cuceririlor, rezistența la schimbări), au fost sfaturile date de ei realiste? Puteau fi ele aplicate în practică? Și dacă da, funcționau?

„Scrisorile cu recomandări" au început să fie întocmite și înaintate sultanului de pe la mijlocul secolului al XVI-lea. Încă din timpul domniei lui Soliman Magnificul corupția și ineficiența administrației stârneau neliniști, pe care marele vizir, Lufti pașa[70], le-a întruchipat în prima „Scrisoare cu Recomandări" cunoscută. El scria că un ministru înțelept trebuie să nu aibă interese particulare și meschine și trebuie să convingă sultanul să acționeze în mod just și să protejeze drepturile supușilor săi. Marele vizir trebuie să fie

onest în relaţiile sale cu sultanul şi trebuie să nu primească mită. Numirile trebuie făcute pe merit, iar toate plângerile împotriva oficialităţilor trebuie investigate cu grijă. Impozitele trebuie să fie corect şi cinstit colectate, iar impozitele suplimentare să fie abolite. Altfel supraîmpovărăţii *re'aya* îşi vor abandona pământul şi se vor îndrepta spre oraşe (unde nu vor avea de plătit impozite). Dacă aşa ceva se va întâmpla, stabilitatea financiară a imperiului va fi puternic zdruncinată.

Nici unul din aceste puncte nu era nou, totul fiind de fapt o pledoarie pentru întoarcerea la frumoasele vremuri de odinioară. Această idee îşi va găsi ecoul în toate Scrisorile, domnie după domnie, în următorii 150 de ani. Dar aceasta nu înseamnă că nu s-a făcut nimic. Ideea frecvent exprimată de istoricii apuseni că sultanii nu au ascultat sfaturile şi nici nu au făcut nici un efort să oprească declinul este greşită. Au existat câteva ocazii în care sultanul a încercat să revitalizeze imperiul.

a) Încercări de reformă

* Un sultan, Osman II (1618-1622), a încercat să facă schimbări radicale în întregul sistem al statului otoman. El nu mai avea încredere, ca urmare a influenţei corupţiei, în numirile oficialităţilor din rândul creştinilor convertiţi proveniţi din *devşirme* şi credea că este necesar să se „turcizeze" palatul şi armata. El dorea să înlocuiască ienicerii cu o miliţie naţională formată din ţăranii musulmani din Anatolia şi să mute capitala din Istanbul înapoi în Anatolia, fie la Ankara, fie la Bursa. Ienicerii, deja supăraţi din cauza sărăcăcioasei „donaţii de accesiune[71]" şi de criticile nejustificate ale sultanului la adresa disciplinei lor militare, au ţinut întruniri de protest împotriva planului sultanului de a dizolva trupele lor. Curând faptele au înlocuit vorbele: palatul a fost atacat, Osman a fost capturat şi apoi decapitat. Tot ceea ce a realizat Osman a fost furnizarea procedeului pentru asasinarea unui sultan în timpul domniei şi creşterea puterii de decizie a ienicerilor în afacerile statului. Nici un alt sultan nu a mai încercat vreodată să meargă atât de departe cu tentativele de schimbare sau să acţioneze într-o manieră atât de independentă. Conservatorismul otoman a triumfat.

Acest conservatorism şi-a găsit expresia în scrierile lui Mustafa Kochu Bei (Koci-Bei), când acesta a prezentat, în 1631, al său „Tratat despre guvernare" lui Murad IV. Acesta a pus bazele mişcării tradiţionale de reformă, de la care nici un sultan din cei care au urmat nu s-a depărtat vreodată. Această mişcare a fost o încercare de a remedia problemele curente prin întoarcerea la practica din trecut. Dar acesta era din ce în ce mai mult un trecut văzut printr-o ceaţă nostalgică, o Vârstă de Aur care nu s-a mai repetat sau, cel puţin, nu în maniera în care era percepută în secolul al XVII-lea. Anii de domnie ai lui Soliman Magnificul au constituit vremuri de înalte standarde morale şi comportare impecabilă în viaţa publică, când fiecare

individ îşi cunoştea locul său şi îl păstra într-o societate stabilă. Dovezile lui Lufti Paşa în sens contrar au fost, din comoditate, ignorate.

În *Tratatul* său, Mustafa Kochu arăta din nou semnele declinului şi deplângea pierderea de putere a sultanului, creşterea conflictelor şi intrigilor în harem şi în administraţia palatului, agresiunea asupra contribuabililor (*re'aya*) şi fuga lor spre oraşe, având drept consecinţă pierderea de venituri, corupţia financiară şi ineficienţa militară pe tot cuprinsul imperiului. Erau necesare acţiuni ferme şi hotărâte din partea sultanului pentru a repune statul în atribuţiile firești. Murad IV a încercat în mod conştient să urmeze acest sfat.

Murad avea numai 13 ani când şi-a început domnia. Aceasta se întâmpla în vremurile de tulburări politice şi dezastru financiar. marele vizir îşi menţinea poziţia mituind armata cu bani sub forma monezilor obţinute din topirea obiectelor din aur şi argint din palat. Când acesta a fost demis de către sultan, iar soldaţii au pierdut această sursă de venit, au avut loc revolte militare atât în Anatolia cât şi în Rumelia. Următorul mare vizir a recomandat în mod necugetat, ca cea mai bună cale de a aduce revoltele sub control, convocarea tuturor ienicerilor şi spahiilor Porţii la Istanbul să-şi prezinte plângerile. Mii de soldaţi indisciplinaţi au năvălit sălbatic pe străzile capitalei. Ei au sfâşiat pur şi simplu, în afara porţilor palatului, 17 funcţionari ai guvernului care au avut ghinionul să cadă în mâinile lor. Ienicerii l-au forţat pe sultan să numească un mare vizir ales de ei, sub guvernarea căruia lucrurile au mers şi mai rău. Impozitele au fost mărite, moneda a fost devalorizată, iar bandele de soldaţi fără de lege şi ţăranii rătăceau prin oraşe şi sate, jefuind şi ucigând. Cu mare dificultate, Murad IV, singurul sultan curajos şi capabil din secolul al XVII-lea, a reuşit să-şi afirme autoritatea. Când a devenit major, l-a demis pe marele vizir şi a obligat toţi membrii clasei *askeri* (care includea toţi membrii guvernului şi armata) să depună jurământ de credinţă faţă de el. Ordinea a fost reinstaurată. Apoi Murad a pornit să salveze imperiul, aşa cum a sugerat Kochu Bei, nu prin introducerea de schimbări, ci făcând vechile instituţii să funcţioneze.

A reformat şi reorganizat sistemul *timar*, care, pentru o vreme, a devenit baza financiară şi politică pentru o armată puternică şi o administraţie sănătoasă. Spahiii incapabili şi nedoritori să-şi îndeplinească sarcinile militare au fost concediaţi, iar proprietăţile lor au fost trecute ienicerilor. Au fost eliminate în mare măsură mita şi corupţia în rândurile administraţiei, fiind întărită justiţia. Au fost depuse eforturi deosebite pentru a proteja contribuabilii de opresiune. Au fost făcute încercări de restaurare a standardelor morale prin impunerea strictă a legii Islamului. Murad a fost ajutat în campania sa de un foc ce a distrus un sfert din Istanbul, cuprinzând 2 000 de clădiri, barăcile ienicerilor şi arhivele guvernului. El a numit dezastrul un semn al mâniei lui Dumnezeu şi l-a folosit în sprijinirea campaniei sale pentru puritate şi austeritate. Folosirea cafelei şi tutunului a fost interzisă, ca şi portul unei îmbrăcăminţi încărcate şi luxoase. Au fost puse bazele unei reţele de

spioni pentru a impune regulamentele, iar Murad însuşi colinda străzile, executând personal pe cei ce le încălcau. Un sistem de cenzurare împiedica cuvântările libere, iar multe personalităţi publice şi-au găsit o moarte neaşteptată şi de neexplicat. Nu este surprinzător că Murad a devenit unul dintre cei mai nepopulari sultani. A fost şi unul din cei mai bogaţi, graţie reorganizării eficiente a sistemului de impozitare. Aşa cum spunea un venetian, ceea ce a făcut Murad, a făcut pentru bani gheaţă, nu pentru lege, justiţie sau rugăciune. O vistierie plină i-a permis să plătească armata şi să-şi asigure loialitatea ei. Aceasta i-a asigurat securitatea personală şi i-a permis să realizeze ceea ce şi-a dorit. De la Soliman, nici un sultan nu mai avusese atâta putere. A murit în 1641, la vârsta de 30 de ani, aducând „prin forţa personalităţii şi prin executarea a 20 000 de persoane, o oarecare stabilitate şi restaurând mult din vigoarea imperiului".

Evliya Chelebi (Evlia Celebi, vezi pag. 146) a fost paj în palat din 1636 până în 1638 şi a devenit, potrivit mărturisirilor sale, un prieten apropiat lui Murad, având aproape aceeaşi vârstă cu a acestuia şi aceeaşi puternică înclinaţie pentru glume. Nici măcar el nu a fost orb la greşelile lui Murad:

> Era brav şi inteligent, cu o putere fizică şi energie deosebite, excelând la lupte, box şi aruncarea suliţei. Degetele sale erau groase dar bine proporţionate, cei mai puternici luptători neputând deschide pumnul său închis. Se îmbrăca de obicei în mătase albastră şi îi plăcea să călătorească foarte repede. Dinastia otomană nu produsese niciodată un prinţ aşa de atletic, aşa de bine construit, aşa despotic, aşa de temut de duşmani ori aşa de maiestuos. Crud şi însetat de sânge cum era, îi plăcea să converseze la fel de mult cu bogaţii ca şi cu săracii... Oricum, nici un alt monarh nu a comis atât de multe acte de cruzime. A făcut-o cu multă grijă, urmărind ca nici o pasăre să nu iasă sau să nu intre pe teritoriile otomane fără ca el să ştie. Dacă ar fi să descriem toate excelentele sale calităţi, ar trebui să umplem încă un volum.

Dar, reformele lui Murad nu au putut întoarce acele ceasornicului înapoi, ele dând numai un răgaz temporar adus de o forţă represivă în mâinile unui sultan puternic. Următoarea domnie, aceea a lui Ibrahim Nebunul, „manifesta şi ilustra atât de bine starea bolnăvicioasă a statului, încât nici un alt conducător otoman nu a mai purtat, el sau copiii lui, numele de Ibrahim". Acesta a lăsat după el o vistierie goală, o armată neliniştită, un guvern corupt şi un pământ lovit de sărăcie.

* În 1656, în al său „Îndrumar practic pentru remedierea defecţiunilor", Katip Chelebi (Kiatip Celebi)[72] i-a repetat noului sultan, Mahomed IV, avertismentele lui Kochu Bei. Teoria politică a lui Celebi se baza pe ideea că statul trece prin trei stadii — la început o dezvoltare viguroasă, urmată de un vârf staţionar şi apoi declinul lent. El credea că imperiul este tocmai pe punctul

de a intra în ultimul stagiu, dar că acest lucru poate fi împiedicat. El explică cum statul, în primul stadiu, protejează țăranii de opresiune, în acest fel ei cultivând în foarte bune condiții pământul și putând plăti impozite ridicate. In această situație, toți prosperă. În cel de-al doilea stadiu, supraimpozitarea conduce la tulburări sociale, în timpul cărora țăranii părăsesc pământul. Pământul rămâne necultivat, în timp ce orașele se supraaglomerează. El atribuia într-o mare măsură acest necaz dării de mită (*bașiș*) funcționarilor guvernamentali de către persoanele ce doreau o slujbă, astfel încât banii care ar fi trebuit să meargă la visterie, intrau în buzunarele unor indivizi din guvern. Drept rezultat, vistieria era datoare și era nevoită să mărească nivelul impozitelor plătite de țărani pentru a rezolva această situație. El recomandă să se pună capăt vânzării posturilor de funcționari, să se restabilească un sistem just de impozitare, iar legile existente să aibă putere universală. Armata trebuia să devină eficientă, dar, având în vedere serioasele dificultăți financiare, trebuia dimensionată într-un mod mai realist pentru a echilibra bugetul.

5. Era Köprülü

O conducere puternică și onestă, susținută de Katip Celebi, a fost asigurată pe întreg parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea, de remarcabila familie Köprülü. Ca mari viziri succesivi, aceștia au preluat cu totul, în afară de nume, rolul sultanului și au încercat să aplice în practică recomandările date de Katip Celebi și predecesorul său, Kochu Bei.

Mahomed Köprülü, primul membru al familiei care reține atenția, se ținea bine la cei 80 de ani ai săi când a fost numit mare vizir de către Mahomed IV în 1656. De aproape un secol nu mai existase un mare vizir capabil și eficient, la început părând puțin probabil ca Köprülü să fie diferit de predecesorii săi imediați. Se născuse în jurul anului 1570, probabil în Albania, fiind unul din tinerii *devșirme*. Când a părăsit serviciul de la palat, a primit un *timar* în Anatolia, după ce, în tinerețe, a fost mai întâi ienicer, apoi funcționar la vistierie. Pe la 60 de ani a avut norocul să se afle sub patronajul ultimului și celui mai capabil vizir al lui Murad IV. A fost numit de acesta în diverse funcții importante în provincii, inclusiv în Trebizond, unde a învățat mult despre cauzele insatisfacțiilor și neliniștilor populare. Și-a câștigat o reputație de administrator onest și capabil.

Mahomed Köprülü a acceptat postul de mare vizir numai în condițiile impuse de el. Sultanul nu putea să emită nici un decret fără consimțământul marelui vizir și trebuia să nu ia în considerare vorbele răutăcioase spuse despre el. În plus, toate numirile și demiterile din guvern să fie făcute de marele vizir și nu de sultan. Aceste prevederi i-au dat lui Köprülü puteri mai mari decât oricăruia din predecesorii lui, chiar mai mari decât puterile lui Ibrahim și Rustem Pașa în zilele lui Soliman Magnificul. Aceasta s-a întâmplat mai cu seamă când a mutat sediul guvernului din palatul sultanului

în casa sa. Drept urmare, vechiul consiliu imperial, Divanul, şi-a pierdut în totalitate importanţa pe care o avea înainte.

Mahomed Köprülü a fost răspunsul la rugăciunile lui Katib Celebi ca „un om al sabiei" (aceasta însemnând un om de acţiune) şi nu „un om al condeiului" (un birocrat) să apară şi să salveze imperiul. Acesta a reintrodus multe din reformele lui Murad IV, a echilibrat bugetul, prin reducerea efectivelor prea numeroase ale armatei şi a reuşit să reinstaureze într-o bună măsură prosperitatea pentru greu încercaţii *re'aya*.

A fost succedat de alţi membri ai familiei, care au sporit în continuare puterile marelui vizir. Sub guvernarea sa, imperiul a recuperat suficientă putere militară şi economică pentru a susţine al doilea mare atac asupra Vienei în 1683. Deşi marele vizir Köprülü aflat la putere a fost învinovăţit pentru eşecul în cucerirea oraşului şi a fost executat, familia a continuat să conducă soarta imperiului în primii ani ai următorului secol. După înfrângerea de la Viena, armata a fost reformată şi remodelată, a fost emisă o nouă monedă pentru a o înlocui pe cea veche – devalorizată, şi a fost introdus un sistem de impozitare mai corect. Pe la 1690 a fost obţinut un succes notabil chiar în combaterea corupţiei. Cam în acele vremuri sosea în Istanbul cel mai faimos dintre toţi istoricii otomani – Mustafa Naima Efendi[73].

a) Sfaturile lui Naima

* Naima se născuse în Alep, în jurul anului 1665, ca fiu şi nepot al unor ofiţeri de ieniceri, care se ocupau cu cămătăria în oraş. În Istanbul a fost instruit ca scrib şi a fost numit într-o înaltă funcţie guvernamentală. Din întâmplare a intrat în serviciul lui Hussein, unul dintre ultimii Köprülü, devenit mare vizir în 1699[74].

Hussein Köprülü, cel mai mare reformator pe care l-a avut vreodată Imperiul Otoman, avea nevoie de un purtător de cuvânt care să facă populaţia să accepte umilitorul tratat de la Karlowitz. A găsit un astfel de avocat în persoana lui Naima, care a apărat cel mai elocvent politica lui Hussein, făcând o paralelă cu acţiunile Profetului Mahomed, care a fost la rândul lui nevoit la un moment dat să încheie un tratat de pace nepopular, dar necesar. În cartea sa „Grădina lui Hussein" s-a referit la această poveste „arătând cât de important este să închei armistiţii cu regi necredincioşi, astfel încât posesiunile să fie în ordine, iar populaţia să aibă odihnă".

Analiza lui Naima despre situaţia din 1699 a fost construită pe ideile lui Katip Celebi. Se baza pe modelul islamic binecunoscut, asemuind statul cu corpul omenesc, iar pe marele vizir cu medicul. Statul, ca şi corpul, trece prin etapele naşterii, creşterii şi decăderii. Tratamentul pentru bolile statului, ca şi pentru acelea ale corpului constă în a diagnostica, trata şi a reface sănătatea. Naima a dezvoltat aceste idei. A scris despre cinci etape ale vieţii Statului otoman: perioada „eroică" a înfiinţării; perioada consolidării sub Casa

Osman şi a funcţionarilor supuşi ei; perioada de securitate şi linişte; perioada de mulţumire şi îmbuibare şi, în final, perioada de dezintegrare şi împrăştiere. El considera că imperiul intrase în cea de a patra etapă (mulţumire şi excese) pe vremea celui de-al doilea asediu al Vienei în 1683, şi că patronul său, Hussein Köprülü, era destinat să trezească imperiul din letargie şi să-l împiedice să alunece în cea de-a cincea şi ultima dintre etape.

El a mers până la a-i sugera lui Hussein cinci căi prin care să salveze imperiul. Acesta trebuia să se asigure că bugetul este echilibrat; că salariile sunt plătite la timp pentru a împiedica răzmeriţele; că armata a fost ridicată la un standard care s-o facă în stare să învingă inamicii peste hotare şi să menţină pacea în interior; că provinciile sunt bine administrate, astfel încât raialele să poată prospera din nou şi să plătească impozitele necesare guvernului; şi că sultanul apare voios, aceasta dând supuşilor săi încredere şi mulţumire.

* Hussein a urmat sfaturile lui Naima. În numai trei ani el a aplicat un ambiţios plan de reforme, care a încercat pentru prima oară de la domnia lui Soliman Magnificul să urmărească atât nevoile ţăranilor, cât şi pe cele ale clasei conducătoare. Politica sa s-a bazat pe o guvernare justă şi eficientă şi pe găsirea de soluţii pentru problemele economice şi financiare ale imperiului. Impozitele au fost stabilite ţinând cont de posibilitatea de a le plăti, acordându-se scutiri de impozite pentru cultivatorii care se întorc la pământurile lor.

Au fost făcute eforturi pentru dezvoltarea fabricilor care să concureze cu produsele europene manufacturate şi importate, fiind impuse taxe vamale foarte ridicate pentru importul de tutun, cafea, ulei şi săpun. A fost modernizată armata. A fost abolit serviciul cu reducere de timp pentru ieniceri, iar armata spahiilor feudali a fost revitalizată prin completare cu luptători bine antrenaţi din triburile nomade din Anatolia. A fost făcută, în sfârşit, o încercare de modernizare a flotei, galerele cu vâslaşi făcând loc galioanelor cu pânze, după modelul european. Marinarii au fost corect instruiţi şi plătiţi. Reforme au avut loc şi în palat şi serviciile civile. Au fost pensionaţi în mod obligatoriu funcţionarii incompetenţi. A fost iniţiată o campanie pentru eficienţă şi, pentru prima dată, documentele oficiale erau semnate, exemplare din acestea fiind arhivate. Din păcate, nu a rămas nici o dovadă despre voioşia sau alte lucruri asemănătoare la apariţia sultanului!

b) Au funcţionat reformele Köprülü?

Nu există nici o îndoială că familia Köprülü, mari viziri pentru o jumătate de veac, au stopat decăderea Imperiului Otoman, lăsând organismul politic într-o stare mai bună decât în oricare din momentele celei de-a doua jumătăţi secolului al XVI-lea. Până şi dezastrele din campania pentru Viena şi înfrângerile militare care au dus la tratatul de la Karlowitz au fost folosite ca o trambulină pentru reforme ulterioare de neobosiţii Köprülü.

În orice caz, istoricii au păreri divergente în legătură cu întinderea în timp a reformelor. Istoricii occidentali punctează ca momente ale încheierii

reformelor revoltele țăranilor din Anatolia de la sfârșitul secolului, rebeliunile ienicerilor și abdicarea forțată a sultanului în 1703, ca și împotrivirea de a face schimbări în componența ulema condusă acum de un nou și ambițios *muftiu* care obținuse deja demisia și moartea lui Hussein Köprülü în 1702. S-a atras atenția asupra tratatului de la Karlowitz ca un punct de cotitură în istoria otomană, după care imperiul s-a aflat în regres. Acesta a avut drept urmări dezordini interne serioase, căderea administrației locale și creșterea rapidă a acțiunilor de gherilă în Balcani, însoțite de slăbiciune militară și dificultăți economice datorate schimbării partenerilor comerciali tradiționali. Încrederea otomană a fost distrusă de înfrângeri militare neobișnuite, având drept consecință pierderi de teritoriu, turcii întrebându-se dacă n-au fost abandonați de Allah. Orice propunere de schimbare a fost rapid respinsă de ieniceri și *ulema*, conducând inevitabil la noi dezastre militare. Nu a apărut nici un sultan în stare să pună lucrurile la punct, declinul continuând.

Acest punct de vedere este în contradicție cu cel al lui Norman Itzkowitz, specialistul american în istoria Turciei, care considera Karlowitz drept un simplu recul temporar, depășit în mare măsură de programul de reformă al lui Hussein Köprülü. Din punctul său de vedere, armata otomană a repurtat numai succese în primii ani ai secolului al XVIII-lea, învingându-l pe Petru cel Mare al Rusiei în 1711[75] și recâștigând Morea de la venețieni în 1715. Între 1736 și 1739 otomanii au învins pe ruși și pe austrieci, de la care au recuperat Belgradul, amenințând după aceea cu un atac asupra Vienei.La urma urmelor, așa cum comandantul otoman le-a spus austriecilor, trupele sale știau drumul spre Viena! Itzkowitz subliniază și marile realizări culturale ale acelor ani. Cunoscută ca „Perioada lalelei", a fost o vreme a unor splendide dezvoltări arhitecturale și noi pași înainte în artele decorative. Poezia și literatura au fost încurajate de introducerea tiparului în imperiu, muzicienii și cântăreții fiind angajați în număr mare să întrețină strălucitoarele și luxuriantele festivități de curte. Acest punct de vedere este întru totul mai optimist decât cel al majorității istoricilor occidentali.

9. Declinul a fost el rapid, continuu și inevitabil?

În ciuda părerii tradiționale a Occidentului, declinul otoman nu a avut nici una din aceste caracteristici. Fernand Braudel subliniază în a sa *Lume Mediteraneană*[76] că este necesar să fie privită cu atenție rata lor de creștere, când se vorbește de ascensiunea și decăderea imperiilor. Este ușor să scrutezi timpul și să vezi nu numai semnele măreției, ci și semnele declinului prea timpuriu, „preconizând prematur colapsul unui imperiu care știm că într-o zi va înceta să mai existe". Declinul otoman nu a fost în mod special rapid și cu siguranță nu a fost continuu, fiind întrerupt de succese de diferite mărimi, de o serie de revitalizări.

Dacă a fost inevitabil este un lucru mult mai important şi cu mult mai semnificativ. Au existat slăbiciuni inerente în interiorul sistemului, care aşa cum este adesea sugerat, trebuie că au condus la un posibil declin. Chiar Braudel scria despre Imperiul Otoman arătând semnele „inexorabilului său declin" pe la 1600. Cu siguranţă, multe au depins de puterea şi capacitatea şefului statului, sultanul, aşa cum se întâmplă întotdeauna în statele absolutiste. Atunci când sultanul a fost slab şi incompetent, cum adeseori s-a întâmplat în secolul al XVII-lea, întregul imperiu a avut de suferit. Întregul sistem otoman a fost bazat pe război continuu şi cuceriri. Când acestea au ajuns la un sfârşit, sistemul nu s-a putut adapta uşor să funcţioneze într-o atmosferă mai paşnică, fără să-şi piardă raţiunea religioasă a existenţei sale. Ar fi putut fi făcute schimbări care să corespundă noilor realităţi, dar o extrem de conservatoare atitudine a otomanilor a făcut acest lucru imposibil. În final, ceea ce a pecetluit soarta imperiului a fost această incapacitate de a accepta nevoia sau dorinţa de schimbare.

În legătură cu declinul, înseamnă acesta pierderea evidentă a puterii militare, sfârşitul victoriilor asupra inamicilor, având drept consecinţă micşorarea teritoriului sau este o defecţiune internă, cu dificultăţi economice, sociale şi teritoriale, însoţite de generalizarea mitei, corupţiei, injustiţiei şi opresiunii? În ochii Occidentului, Soliman a fost magnific aproape numai pentru faptul că a fost un mare şi plin de succes comandant militar. Acest titlu nu a fost folosit niciodată de cancelaria lui Soliman pe vreun document. În ochii poporului său, Soliman a fost cel care a dat legile, cel care adus justiţia, fiind o întruchipare a autorităţii. Aceasta sugerează opinii diferite asupra a ceea ce a făcut ca domnia lui Soliman să fie punctul culminant al istoriei otomane. Probabil că, de-a lungul timpului, Orientul şi Occidentul pot avea idei diferite despre ceea ce înseamnă măreţie. Oare au ei idei diferite despre ceea ce înseamnă declinul?

a) Puncte de vedere în Turcia modernă

* Că aşa stau lucrurile este relevat de opera lui Metin Kunt, un istoric turc care a cercetat pe larg schimbările în administraţia provincială între 1560 şi 1660. El a emis o idee cu totul nouă. El a descris cum „degradarea" carierei administrative provinciale a avut drept rezultat, începând cu 1630, numirea funcţionarilor palatului şi ai guvernului central în posturile provinciale superioare de conducere ca beilerbei, chiar dacă aceştia nu aveau nici un fel de experienţă în administrarea provinciilor. Aceasta s-a datorat în mare parte faptului că guvernul central a devenit mai interesat în încasarea contribuţiilor în bani de la provincii decât în menţinerea din ce în ce mai fără de folos a spahiilor feudali. Deci, beilerbeiul era numit mai mult ca „vărsător de venituri" (colector-şef de impozite), decât ca un guvernator al unei provincii.

Kunt diferă de alţi istorici, considerând că această schimbare de accent în sarcinile unui guvernator provincial, împreună cu decăderea sistemului *timar*, nu trebuie privită ca „declin", ci ca „modernizare", în sensul trecerii de la un sistem „feudal" la unul „monetar".

Vorbind de „declinul" otoman, pentru 300 de ani sau mai mult după 1600, el considera că trebuie urmărită „înşelătoarea noţiune de declin lung, monoton şi continuu". Aceasta este argumentată de faptul că, prin introducerea de noi aranjamente, cum a fost revizuirea sarcinilor beilerbeilor, sistemul s-a adaptat şi dezvoltat, nu a decăzut. Moartea unui sistem vechi nu este un „declin" dacă el este înlocuit cu ceva ce este mai bine adaptat la noile nevoi.

Oricum, nu toţi istoricii turci sunt de acord cu Kunt. Halil İnalcik consideră că, începând cu sfârşitul secolului al XVI-lea „istoria otomană este o înregistrare a unor forme decadente ale unor vechi instituţii imperiale, sau, mai bine zis, încercările unui stat din Orientul apropiat de a se adapta la provocările europene economice, politice şi culturale... ceea ce i-a făcut pe otomani conştienţi de faptul că tradiţiile unei ţări din Orientul apropiat au durat mai mult decât a fost necesar". Nu este sugerat nimic în acest pasaj în legătură cu „modernizarea" pentru a face faţă circumstanţelor în schimbare.

Istoricii occidentali au consacrat mult mai mult timp şi efort studiului Imperiului Otoman din secolele al XV-lea şi al XVI-lea, decât aceluia din secolul al XVII-lea. Aceasta este de înţeles. Domniile unor sultani plini de succes şi culoare ca Mahomed Cuceritorul ori Soliman Magnificul sunt mai bine documentate, cel puţin în măsura în care interesează Occidentul, decât aceea a unuia plin de eşecuri ca Mahomed IV sau a megalomanului Murad IV. De asemenea, pentru istoricii apuseni, cuceririle otomane în Balcani, ameninţarea lor continuă pentru Europa centrală şi activităţile lor navale în Mediterana i-au adus pe otomani în curentul principal al istoriei europene, făcându-i „importanţi". Din momentul în care ameninţarea de expansiune a pălit, otomanii au devenit mai puţin importanţi, şi s-a spus simplu că sunt în „declin". Declinul este văzut aproape întotdeauna în termenii înfrângerii militare şi pierderii prestigiului internaţional. Schimbărilor în interiorul imperiului le este acordată puţină importanţă sau deloc. Dar aceste prefaceri — unele sub controlul otomanilor (succesiunea la sultanat, rezistenţa la schimbări), altele nu (creşterea populaţiei, inflaţia) — au fost cauza declinului intern progresiv care s-a reflectat în exterior prin eşec militar şi pierdere de teritorii.

Cercetările unor tineri istorici turci moderni în arhivele Imperiului Otoman lasă să cadă o nouă lumină asupra naturii declinului otoman. Din nefericire, până acum, foarte puţine din aceste cercetări au fost traduse, dar, când acest lucru va fi făcut, pare sigur că va oferi noi teorii, care vor schimba punctele de vedere occidentale tradiţionale.

***Să luăm notițe despre** „Elemente determinante ale declinului Imperiului Otoman"*

Capitolul anterior privește data declinului Imperiului Otoman ca evidentă în relațiile externe. Acest capitol ia în considerare simptomele și cauzele declinului intern, ce au considerat otomanii că a fost greșit și ce au încercat să facă pentru a remedia această situație. Puteau face ei mai mult? Notele făcute pe baza titlurilor și sub-titlurilor următoare, pot ajuta la obținerea răspunsului la această întrebare:

1. Data declinului
1.1. Punctul de vedere otoman - Cercul Echității
2. Punctul de vedere otoman în legătură cu motivele declinului
2.1. Sultanii
2.2. Sultanatul femeilor
2.3. Căderea sistemului *timar*
2.4. Ienicerii și sfârșitul *Devșirme*
2.5. *Sekbanii* și revoltele *djelali*
3. Cauzele declinului
3.1. Explozia demopgrafică
3.2. Inflația
3.3. Sfârșitul cuceririlor
De ce au încetat cuceririle?
3.4. Conservatorismul otoman
4. Recomandările otomane privind reforma
4.1. Osman II
4.2. Murad IV
4.3. Recomandările lui Katip Celebi
5. Familia Köprülü
5.1. Recomandările lui Naima
5.2. Au funcționat reformele lui Köprülü?
6. Declinul
6.1. Puncte de vedere în Turcia modernă

***Să răspundem la întrebări-eseu despre** „Elemente determinante ale declinului Imperiului Otoman"*

Întrebările la care trebuie să răspundeți la acest capitol sunt toate variante ale următoarelor două:

A. De ce au încetat otomanii să amenințe Europa?

B. Când au încetat otomanii să amenințe Europa?

Ceea ce trebuie să faceți este să recunoașteți variațiile. De exemplu, puteți întâlni:

1. Motivul eşecului otomanilor de a mai realiza câştiguri teritoriale substanţiale în Europa între 1566 şi 1683.
2. De ce ameninţarea otomană pentru Europa a scăzut după 1566?
3. Dificultăţile din interiorul Imperiului Otoman au pus capăt ameninţării turce pentru Europa?
4. În ce măsură creşterea eficienţei forţelor creştine este răspunzătoare de sfârşitul cuceririlor otomane în Europa?
5. Când a încetat pericolul turc să fie important pentru Europa?
6. A fost sfârşitul expansiunii otomane în Europa inevitabil?

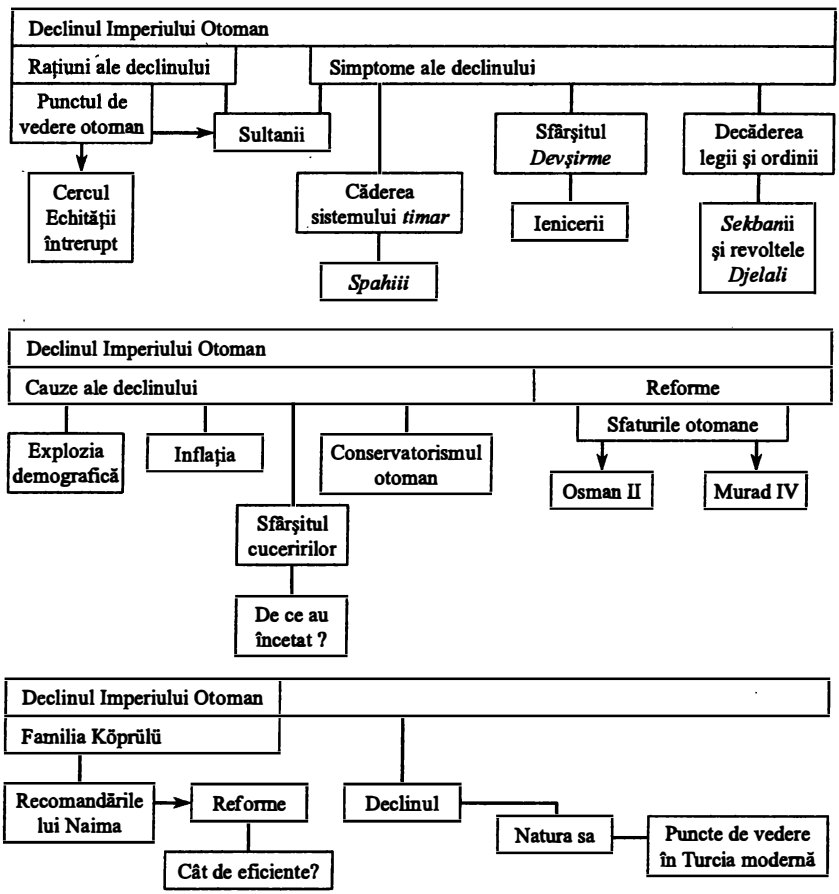

Rezumat - Elemente determinante ale declinului Imperiului Otoman

7. Care au fost limitele expansiunii continue a Imperiului Otoman în Europa?
8. Amenințarea otomană pentru Europa s-a diminuat substanțial în timpul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea. Este acest punct de vedere corect?

Care întrebări aparțin categoriei A și care categoriei B?

Care întrebări necesită discuții atât asupra lui „De ce" cât și a lui „Când"? Care întrebări necesită o serie de răspunsuri „Deoarece"? Care întrebări cer un răspuns în două părți, de genul „în această măsură, da... în această măsură, nu"?

***Întrebări bazate pe izvoare despre** „Elemente determinante ale declinului Imperiului Otoman"*

1. Cercul Echității

Citiți pasajul de la pag. 115 și studiați diagrama Cercului Echității de la pag. 116 Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Explicați noțiunile *askeri* și *re'aya.*
b) În ce situații se așteaptă autorul primului pasaj la o reducere a veniturilor statului?
c) Ce dovadă este prezentată de autorul celui de-al doilea citat pentru a susține afirmația sa că vechea ordine este în declin?
d) Era Cercul Echității o reprezentare exactă a organizării politice și sociale a Imperiului Otoman? Explicați răspunsul dumneavoastră.

CAPITOLUL 7

Imperiul privit din exterior şi din interior

Încă de la început Imperiul Otoman a constituit o sursă de teamă şi fascinaţie pentru Europa occidentală. Era o ţară ciudată şi misterioasă, greu de înţeles din afară. Faptul că s-a afirmat totuşi pe scena istoriei a fost privit aproape ca un miracol. Asupra acestui aspect miraculos occidentalii au tendinţa să stăruie acum ca şi atunci. Imperiul reprezenta „un loc de întâlnire pentru aventurieri şi fanatici – un spaţiu al entuziasmului mistic fără egal, unde războiul şi religia mergeau mână în mână", fără asemănare în Europa postmedievală. Nu este de mirare că Occidentul era şi atras şi dezgustat de relatările ambasadorilor, ale negustorilor şi călătorilor cutezători care descriau ceea ce văzuseră şi auziseră în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea.

1. Relatări ale unor contemporani occidentali

Reprezentanţii veneţieni (*baili*) care stăteau în Istanbul erau foarte conştiincioşi în rapoartele lor către cei de acasă, şi rapoartele lor sunt încă disponibile în arhivele veneţiene[77]. Deşi majoritatea se mulţumeau să descrie, aprobând mai mult sau mai puţin, sistemul bazat pe robi ai palatului şi modul lui de funcţionare, nu toţi veneţienii erau impresionaţi favorabil de ceea ce vedeau. Unul dintre aceştia, Matteo Zane, scriind în anii 1590 îi condamna cu asprime pe otomani:

1 Turcii sunt o parte băştinaşi şi o parte renegaţi (robi convertiţi). Localnicii, care trăiesc în cea mai mare parte în Asia, sunt, în comparaţie cu renegaţii, mai puţin depravaţi şi tiranici, deoarece încă mai au puţină credinţă în timp ce ceilalţi nu au, fiind cei mai ticăloşi oameni ce
5 se pot imagina, ei pierzându-şi după câte se pare odată cu adevărata credinţă şi întreaga omenie. Ei au devenit astfel atunci când au văzut că în mâinile lor se află armele, guvernul şi bogăţiile întregului imperiu.

Majoritatea informaţiilor pe care le avem despre secolul al XVI-lea provin de la neobositul Ogier Ghiselin de Busbecq, ambasadorul austriac la Istanbul. El a fost un observator grijuliu şi meticulos, care a făcut toate eforturile să înţeleagă ceea ce vedea şi să raporteze în mod corect. În cele patru scrisori foarte lungi, care pot alcătui împreună o carte, şi pe care le-a trimis prietenului său, ambasadorul Austriei la Lisabona, el descrie cu simpatie experienţele sale la curtea lui Soliman în perioada 1554-1562, deşi aceasta

include şi o perioadă lungă de arest la domiciliu. Aceasta s-a înregistrat atunci când Soliman a fost nemulţumit de atitudinea împăratului Ferdinand în cursul negocierii unui tratat. Busbecq este singurul observator occidental din acea perioadă care îi tratează pe otomani ca prieteni şi nu ca pe nişte monştri. Chiar şi groaznicilor ieniceri pe care i-a întâlnit în drumul său prin Balcani spre Istanbul el le atribuie o naivitate înduioşătoare. El arată cum doi dintre aceştia au venit în camera sa de la hanul unde se opriseră şi alergând spre el i-au oferit zambile şi narcise. „Turcilor – observă el – le plac foarte mult florile" şi continuă „Dacă nu mi s-ar fi spus că sunt ieniceri, aş fi putut să cred că sunt nişte călugări turci sau membri ai unei societăţi religioase; şi totuşi aceştia sunt faimoşii ieniceri care inspiră atâta teamă oriunde merg".

Suleiman primeşte un oaspete european, probabil John Sigismund Zapalya

Foarte puţine persoane, şi îndeosebi englezi, străbăteau drumul lung până la Istanbul în secolul al XVI-lea. Unul din cei care a realizat acest lucru a fost Thomas Dallam, un ceasornicar fricos din Londra, care după o călătorie de şase luni plină de momente de panică a ajuns teafăr la Istanbul în august 1599. El a adus cu sine o maşinărie minuţios lucrată, constând într-un ceas combinat cu o

orgă, un cadou din partea reginei Elisabeta I pentru sultanul Mahomed III. Călătoria pe mare a afectat această maşinărie care a ajuns la destinaţie dezlipită, dar Dallam a putut să o repare şi să i-o prezinte lui Mahomed. Sultanul a fost deosebit de impresionat când ceasul a bătut întâi de 22 de ori, apoi de 16 ori, iar două trompete şi un întreg tufiş plin cu mierle cântătoare au izbucnit interpretând o melodie în patru părţi, acompaniaţi de muzica de orgă.

Dallam a fost copleşit de amabilitatea sultanului şi a însoţitorilor săi, între care erau 200 de paji îmbrăcaţi în haine de aur, „cu capetele rase, în afara unor şuviţe de păr în spatele urechilor ca nişte cozi de veveriţă". În cele din urmă a fost invitat să cânte la orgă pentru sultan. El a mers extrem de speriat de eventualitatea atingerii sultanului care stătea în apropierea instrumentului aşezat pe un tron, având pe deget un inel al cărui diamant în formă pătrată avea latura de o jumătate de incie (1 incie = 2,54 cm.) şi un iatagan impresionant alături. Sultanul s-a ridicat pentru a putea vedea mai bine şi, din întâmplare, l-a împins pe Dallan care şi-a imaginat imediat că îi va fi tăiat capul. Din fericire frica s-a dovedit fără temei, el fiind recompensat după aceea cu „un pumn de galbeni" pentru că a cântat atât de bine.

Thomas Dallam este singurul occidental care ne-a oferit relatări directe privind haremurile din acea perioadă:

> Traversând prin curtea mică pavată cu marmură el (un eunuc negru) mi-a arătat să merg spre un grilaj din perete... peretele era foarte gros şi cu gratii puternice de fier de ambele părţi... dar prin acest grilaj am văzut 30 dintre concubinele Marelui Stăpân - foarte drăguţe într-adevăr - care se jucau cu o minge în altă curte. Părul îl aveau liber, pe spate, împletit şi cu un ciucure din perle mici la capăt. Am stat atât de mult încât cel care îmi arătase atâta bunăvoinţă începuse să se arate foarte supărat pe mine.

Despre singurul alt occidental care se pare că a văzut ceva din harem cu ajutorul unui telescop cu care i-a urmărit pe sultan şi soţiile sale în grădină, se ştie că a fost spânzurat în 1680 de fereastra unde a comis crima.

a) Cât de sigure sunt informaţiile?

Cât de mult ne putem baza pe rapoarte ca acestea? Câţi dintre observatorii occidentali au înţeles ceea ce au văzut şi cât din rapoartele lor este descris numai din auzite sau destinat să uimească, să amuze sau să atragă atenţia prin comparaţie cu defectele şi calităţile celor de-acasă?

Busbecq trebuie considerat important deoarece scrisorile sale sunt, fără îndoială, cele mai relevante descrieri existente, pe care un străin le-a făcut Imperiului Otoman aflat în culmea gloriei sale. Busbecq a fost o persoană

remarcabilă – diplomat, călător, lingvist, erudit, anticar, zoolog şi biolog, care a adus la Viena peste 200 de manuscrise clasice şi care a cultivat prima dată în Europa apuseană liliacul şi laleaua. A fost corect în comentariile sale, acordând credit atunci când era cazul şi criticând la nevoie, şi atât cât putem spune noi, a fost un prezentator obiectiv. El a fost considerat „persona grata" la curtea lui Soliman şi s-a aflat în relaţii prieteneşti cu oficialităţile. Nu îi plăcea Rustem paşa, în care nu avea încredere deoarece considera, în mod corect, că marele vizir era corupt. Cu toate acestea se pare că ei au stat de vorbă destul de des, iar majoritatea informaţiilor lui Busbecq privind situaţia internă trebuie să fi fost obţinute prin intermediul lui Rustem paşa. Scrierile majorităţii celorlalţi observatori europeni ne vorbesc mai mult despre prejudecăţile, concepţiile greşite şi ignoranţa lor decât despre Imperiul Otoman din acea perioadă[78]. Deşi nu ne putem permite să respingem scrierile lor, trebuie să fim conştienţi că, bazându-ne prea mult pe ele, este posibil să distorsionăm adevărul, la fel cum am face dacă ne-am baza pe materiale similare ale unor observatori străini care au scris despre istoria Europei occidentale.

Problema credibilităţii surselor de informaţii occidentale privind Imperiul Otoman în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea a frământat istoricii Europei apusene timp de mulţi ani. A.H.Lybyer considera în 1913 că „scrierile acestor oameni de diferite naţionalităţi occidentale sunt, într-un fel, mai utile decât un număr similar de cărţi ale scriitorilor localnici, deoarece străinii nu considerau de obicei nimic sigur, ci erau obligaţi să întocmească un tablou complet". El admitea însă că ei „nu puteau înţelege aspectele interne ale activităţii otomanilor aşa cum puteau localnicii". Importanta lucrare a lui Lybyer privind guvernul în vremea lui Soliman se bazează foarte mult pe mărturiile străinilor, iar cercetările turceşti recente au arătat că el a fost, în unele privinţe, indus în eroare ca urmare îndeosebi a credinţei sale în existenţa unei diviziuni accentuate între instituţiile conducătoare şi cele religioase. Lybyer nu a avut la dispoziţie mărturiile otomane de care ar fi avut nevoie pentru a prezenta o imagine mai echilibrată.

O jumătate de secol mai târziu, situaţia se schimbase puţin atunci când F. Braudel scria că „noi, ca istorici occidentali, am văzut numai faţa exterioară a Imperiului Otoman... Am fost obligaţi să apelăm la literatura istorică, la povestirile călătorilor şi mai ales la sursele de informaţii de origine occidentală. Istoria Turciei a fost abordată din exterior, dedusă mai degrabă decât stabilită, pe baza unor informaţii scrise, întâmplătoare, trimise de călătorii apuseni". Braudel subliniază aici numeroase aspecte importante. Imperiul Otoman era ascuns şi preocupat numai de interiorul său, având puţine legături directe cu Europa occidentală, exceptându-le pe cele de natură militară. Observatorii occidentali au simpatizat destul de puţin o religie şi o cultură atât de diferite sau un guvern atât de straniu. Ca urmare era inevitabil faptul ca punctele de vedere occidentale privindu-i pe otomani să fie superficiale şi incomplete.

Istoricii moderni, cum ar fi N. Itzkowitz, au început să îndrepte această situație. El scrie despre necesitatea de „a permite otomanilor să vorbească pentru ei înșiși" astfel încât „să putem trece dincolo de superficialitatea informațiilor oferite de observatorii occidentali ai lumii otomane, pătrunzând în miezul existenței otomanilor". Singurul mod de a realiza acest lucru îl reprezintă utilizarea numeroaselor materiale de arhivă disponibile în Turcia. Deși începutul a fost făcut în ultimii ani, cea mai mare parte sunt încă neclasificate și încă mai puține sunt disponibile în traducere. Există însă și, cu timpul, vor deschide calea spre o mai bună înțelegere a Imperiului Otoman văzut din interior.

Între timp sunt disponibile o serie de materiale ale cronicarilor otomani contemporani. Majoritatea erau istorici deoarece, de la începutul secolului al XVI-lea, istoria a devenit un subiect important de studiu.

2. Relatări otomane contemporane

Cum se vedeau otomanii pe ei înșiși în secolele al XVI-lea și al XVII-lea? Observatorii europeni au susținut întotdeauna în mod eronat că puterea otomană stătea în succesele militare și organizarea politică, neavând substrat cultural. Acest lucru nu este adevărat desigur atunci când vorbim despre arhitectură și artele decorative ori despre literatură. Poezia era principala formă literară. Proza era larg utilizată numai în cazul scrierilor istorice.

În secolele al XVI-lea și al XVII-lea s-a arătat un mare interes scrierilor istorice, probabil ca un mod de a sublinia faptul că statul *ghazi* ajunsese la maturitate sub forma Imperiului Otoman și era acum bine stabilit și respectabil, având o istorie în spate. Majoritatea acestor lucrări istorice abordau probleme ale dinastiei sau militare; se poate regăsi foarte puțin material anecdotic sau „preocupări umaniste". Aceasta deoarece ele își au originile în tradiția cronicarilor care erau angajați de oficialitățile guvernamentale pentru a ține o evidență directă a evenimentelor trecute. În secolul al XVII-lea se numea un cronicar oficial al curții, a cărui funcție consta în ținerea unui jurnal al activităților sultanului. El avea, de asemenea, acces la documentele de stat pentru a putea înregistra cu exactitate deciziile și decretele guvernamentale. Lui nu îi era însă permis să comenteze sau să evalueze evenimentele pe care le înregistra.

Au existat totuși unii istorici care au rupt aceste tipare. Cel mai important dintre aceștia a fost Mustafa Naima Efendi (1665-1716) care, deși istoric al curții, a acționat ca purtător de cuvânt al marelui vizir Hussein Köprülü în perioada evenimentelor de la Karlowitz. El a scris despre practica istorică în termeni care astăzi sunt relevanți iar în acea perioadă comparabili cu scrierile istorice din Europa occidentală. El a descris rolul istoricilor:

1 Spusele lor trebuie să fie credibile, ei netrebuind să facă declarații ridicole sau să scrie povești fanteziste. Atunci când nu cunosc adevărul

într-o anumită problemă, ei trebuie să se adreseze celor care au cercetat-o cu atenţie şi numai după aceea să aştearnă pe hârtie faptele considerate sigure. Trebuie să nu ia în seamă zvonurile neliniştitoare care circulă printre oamenii de rând. În schimb au obligaţia să obţină declaraţii documentate şi sigure de la persoane care ştiu să înregistreze ceea ce se întâmplă în realitate... Istoricii au obligaţia să se informeze ei înşişi mai întâi, de la cei care deţin informaţii corespunzătoare în legătură cu problema avută în vedere, aflând ce gândesc aceştia şi care consideră ei că ar fi putut fi cursul optim în derularea războiului şi încheierea înţelegerilor cu inamicul, care au fost cauzele şi punctele slabe ce au condus la triumf sau la dezastru... istoricii trebuie să vorbească deschis şi cinstit, să nu exagereze şi dacă, pentru a-şi atinge scopul, sunt obligaţi să critice şi să cenzureze o serie de personalităţi, ei nu trebuie să fie niciodată nedrepţi. În orice caz trebuie să aibă grijă să prezinte natura reală a problemei, indiferent care ar putea fi aceasta.

Naima a urmat propriile precepte în tot ceea ce a scris. Lucrările sale acoperă perioada 1591-1660 şi, de asemenea, şi perioada contemporană lui. El a analizat şi explicat evenimentele utilizând informaţii provenind din multe surse diferite, cum ar fi cronicile şi arhivele statului. El a folosit şi scrierile istoricilor anteriori, cum a fost Katip Celebi al cărui „Compendium" acoperă perioada 1591-1655, ca şi propria experienţă, amintirile prietenilor şi declaraţiile unor persoane situate în poziţii înalte sau capabile să cunoască adevărul. Fără lucrările lui Naima puterea noastră de înţelegere a istoriei otomane ar fi mai redusă.

Evliya Celebi[79] (1611-1680) a fost unul dintre puţinii otomani care au călătorit foarte mult şi care au scris despre ceea ce au văzut în interiorul (şi exteriorul) imperiului. Din nefericire, din cele zece volume în care şi-a scris impresiile de călătorie, numai două au fost traduse în limba engleză. Acestea descriu îndeosebi evenimente şi locuri din cadrul imperiului, în special din Istanbul şi din jurul acestuia, din anii 1630.

Evliya provenea dintr-o familie dervişă înstărită. Tatăl său care a trăit aproape 100 de ani luptase în armata lui Soliman în 1566. Mama sa era o sclavă din Caucaz.

Extrem de pios, Evliya a fost admis de timpuriu membru al ulema. La vârsta de 25 de ani, prin influenţa unui unchi a fost numit paj al lui Murad IV pe care l-a însoţit în câteva campanii (vezi pag. 131). Doi ani mai târziu s-a alăturat spahiilor Porţii înainte de a se întoarece în cele din urmă la cariera sa în cadrul ulema. Între 1640 şi 1668 a călătorit în toată Anatolia şi în Balcani, a făcut pelerinajul la Mecca, a vizitat Egiptul şi a fost prezent la asediul Candiei în timpul Războiului din Creta. După ce a ajuns la Viena în 1665, el a primit aprobarea specială a sultanului de a-şi prelungi călătoria în Germania, Olanda, Scandinavia şi Polonia. El a fost, fără îndoială, cel mai umblat otoman al vremii sale.

Personaj remarcabil, el era cultivat, curios şi încrezător, foarte înzestrat cu talent muzical, interesat de sporturile de orice gen, iubitor al grădinilor şi florilor şi cunoscător al gastronomiei. Era, de asemenea, vanitos, cu păreri proprii şi extrem de bigot – îi ura pe evrei şi îi disprețuia pe perşi. El privea, într-un mod tipic otoman, pe orice nemusulman şi orice provenea din afara imperiului ca lipsit de valoare. Cu toate acestea, el reuşeşte să pară un om plăcut şi un observator înțelegător, poate datorită faptului că lucrările lui sunt presărate cu mici anecdote.

Pentru istoricii moderni cea mai mare valoare (cel puțin până când ultimele lui cărți despre călătoriile în străinătate vor deveni disponibile) o prezintă varietatea informațiilor asupra societății urbane presărate în amalgamul scrierilor sale. În 1630 el a început un studiu descriptiv complet al oraşului Istanbul, cartier după cartier, prezentând clădirile şi monumentele, ca şi ocupațiile, distracțiile şi obiceiurile oamenilor, ce mâncau, ce beau şi ce purtau aceştia. El a avut privilegiul de a fi prezent la turnarea marelui tun de bronz, eveniment la care nu au participat decât cei privilegiați, deoarece prezența „unei persoane cu ochi răi" ar fi putut conduce la un eşec. În 1638 el a văzut şi a descris în detaliu procesiunea de trei zile a 735 de bresle de negustori pe străzile capitalei. A descris o serie de bresle cum erau „Călăii", care îşi duceau uneltele îngrozitoare ale activității lor; „Păzitorii de lei" cu bucăți de carne condimentate cu opium pentru a potoli atacurile lor furioase; „Negustorii de robi" cu robii lor îmbrăcați foarte decorativ; „Povestitorii", atât de bătrâni încât trebuiau să fie transportați pe tărgi şi „Artificierii" care lansau printre spectatori mostre ale activității lor. El este preocupat în egală măsură de negustorii obişnuiți: brutarii, măcelarii, vânzătorii de fructe etc.

Dacă facem abstracție de tendința sa de a exagera, concretizată în încercările insistente de a regăsi originile tuturor obiceiurilor, în vremea Profetului, şi de înclinația sa spre mituri şi minuni, Evliya reprezintă un izvor de neprețuit pentru secolul al XVII-lea. Cele mai bune sunt scrierile sale despre societatea urbană, pe care o cunoştea cel mai bine, scrieri ce ne furnizează informații pe care nu le mai putem regăsi nicăieri.

a) Cât de complete sunt informațiile

Informațiile privind viața de zi cu zi din cadrul Imperiului Otoman privit ca un întreg sunt totuşi foarte limitate, îndeosebi comparativ cu cele despre țările Europei occidentale în perioada 1450-1700. Majoritatea cunoştințelor noastre se referă la viețile celor situați în poziții înalte: sultanii, oficialitățile importante, armata şi *ulema*, la evenimentele care au influențat viețile lor: bătălii, tratate, vizând de asemenea, curtea şi economia. Nu ştim însă aproape nimic despre țărani (*re'aya*). Registrele cadastrale (ale dărilor) sunt singurele în care aceştia figurează şi, dată fiind natura societății otomane este probabil că aşa va fi şi în continuare. Atâta timp cât țăranii lucrau pământul mulțumitor şi îşi plăteau dările, ei nu prezentau importanță ca persoane

individuale. Ştim ceva mai mult despre orăşeni ca persoane individuale, despre negustori, meşteşugari şi artizani care comercializau sau confecţionau bunurile enumerate şi descrise în listele de inventariere a trezoreriei, în registrele breslelor, în registrele pentru preţurile fixe şi în actele ce reglementau activitatea pe piaţă. Datorită statutului lor social şi economic superior al celor din clasa *re'aya* este posibil ca cercetarea viitoare a arhivelor otomane să arunce o lumină asupra istoriei sociale a cel puţin câtorva dintre aceşti cetăţeni. În cadrul clasei *askeri*, investigaţiile recente ale istoricilor turci încep să furnizeze detalii personale, de exemplu, asupra unor deţinători de *timar* şi asupra încercărilor lor de a ocoli serviciul militar simulând îmbolnăvirea. Însemnările otomane sunt foarte stricte, nefiind presărate cu anecdote, deoarece într-un stat absolutist individul nu prezintă importanţă decât în raport cu contribuţia sa la bunăstarea statului. Cu toate acestea, cercetarea recentă a arhivelor turceşti a permis deja începerea redactării istoriei sociale otomane, în special pe cea a secolului al XVII-lea. De aceea există speranţe ca informaţiile actuale extrem de limitate asupra vieţii din cadrul imperiului să se îmbogăţească în curând.

Să luăm notiţe despre „Imperiul privit din exterior şi din interior"

În acest capitol sunt prezentate punctele de vedere asupra imperiului, atât ale contemporanilor occidentali cât şi otomani. Se ridică întrebarea câte de sigure sunt astfel de surse pentru înţelegerea imperiului. Utilizaţi următoarele titluri şi subtitluri pentru a face note asupra acestui capitol scurt.

1. Puncte de vedere ale unor contemporani occidentali
1.1. Cât de sigure sunt informaţiile?
2. Puncte de vedere ale unor contemporani de origine otomană
2.1. Cât de complete sunt informaţiile?

Întrebări bazate pe izvoare despre „Imperiul observat din exterior şi din interior"

1. Istoricul Mustafa Naima Efendi (1665-1716)

Citiţi fragmentele extrase din lucrările lui Naima de la pag. 145-146. Răspundeţi la următoarele întrebări:

1. Ce aprecieri face Naima în legătură cu adevărul istoric?
2. Care dintre preceptele lui Naima vin în conflict cu modul de gândire existent în secolul al XVII-lea în Imperiul Otoman? Explicaţi răspunsul dat.
3. Care dintre preceptele lui Naima sunt valabile pentru scrierile istorice moderne? Care nu sunt? Explicaţi răspunsul dat.

CAPITOLUL 8

Impactul Imperiului Otoman asupra Europei

1. „Marea Spaimă"

Între anii 1480 şi 1609, în Franţa au fost publicate 80 cărţi numai despre Imperiul Otoman. Unele dintre aceste cărţi erau serioase şi didactice, dar majoritatea erau o crudă propagandă anti-turcească. Aşa de mare a fost impresia pe care „ameninţarea turcească" a făcut-o în ţările din apusul Europei, încât peste tot turcii erau caracterizaţi ca pricini de ură şi oroare. Mai ales în Europa centrală, au provocat o „mare spaimă" celor educaţi şi celor needucaţi, la fel ca şi celor bogaţi şi celor săraci[80].

O parte a ostilităţii avea o bază religioasă. Luther a pledat pentru aceasta în Predica despre război[81] din 1529, în care i-a prezentat pe turci ca şi pe cei trimişi să îndeplinească profeţia lui Ezechi, „Satan va scăpa din închisoare" şi din Apocalips, „voi aduce pe cea mai rea dintre naţiuni să pună stăpânire pe casele lor". Un alt predicator protestant tuna un secol mai târziu „Nu trebuie să fim uluiţi dacă Dumnezeu îi pedepseşte acum pe creştini prin intermediul turcilor - pentru că ei sunt toiagul şi biciul şi furia Domnului".

În viziunea populară, turcii erau barbari, necivilizaţi şi violenţi. Una din cărţile cele mai bine vândute în secolul al XVI-lea a fost „Patimile şi suferinţele creştinilor luaţi ca tribut şi ţinuţi în robie de către turci" publicată pentru prima oară în Balcani. Ilustrată cu strălucitoare gravuri în lemn care arătau scene imaginare ale cruzimii şi torturii turceşti, cartea a cunoscut multe ediţii. Era foarte populară şi a contribuit mult la întărirea prejudiciilor aduse de creştini acestor „indivizi mai răi decât câinii, în tot ceea ce fac"[82].

Imediat după căderea Constantinopolului, chiar un om educat aşa cum era teologul grec şi adeptul Şcolii lui Platon, cardinalul Bessarion, îi scria neliniştit dogelui Veneţiei despre „barbarii cei mai inumani, cei mai fioroşi dintre toate bestiile şi cele mai feroce animale care ameninţă acum Italia în asalturile lor violente". Cardinalul însuşi va fi văzut, probabil, propria sa denunţare publică a hoardelor musulmane, ca o simplă continuare în timpuri moderne a ceea ce scriitorii medievali numeau „Dezbaterea Lumii", conflictul dintre Islam şi „trupul unic al Creştinătăţii".

Pe la mijlocul secolului al XV-lea, trupul unic al Creştinătăţii tindea deja să se dezmembreze. Papa Pius al II-lea îl descria ca pe „un corp fără cap, o republică fără legi şi magistraţi... fiecare stat are un prinţ şi fiecare prinţ un

interes diferit. Cine îi va face pe englezi să-i iubească pe francezi? Cine îi va uni pe genovezi cu aragonezii? Cine-i va reconcilia pe germani cu ungurii şi cu cei din Boemia? Atunci când conduci o armată mică împotriva turcilor, vei fi repede copleşit; dacă este o armată mare, va cădea curând".

În orice caz, chiar dacă conceptul de Creştinătate îşi pierdea din semnificaţie, fragmentat de Reformă şi de amploarea noilor idei privind identitatea naţională, a mai fost încă posibil pe la 1590 ca voluntarii, atât catolici cât şi protestanţi, să-şi unească neoficial forţele în apărarea Austriei în faţa turcilor. Aceşti voluntari au venit din toată Europa să ia parte la ceea ce ei au descris ca o cruciadă, la lupta pentru patrie, cămin şi creştinism. Poate şi din cauza sentimentului prezent în Europa că Imperiul Otoman era „diferit" de celelalte state nu doar în ceea ce privea religia, ci şi într-un alt mod greu de definit, când James I al Angliei descria războiul împotriva turcilor ca pe o „bătălie pentru o cauză publică", el doar continua tradiţia deja împământenită. Un jurist elizabetan a reuşit să demonstreze că, în timp ce toate războaiele împotriva altor fiinţe umane contraveneau tuturor normelor morale, războiul împotriva turcilor era „aproape natural" şi „datorită agresivităţii lor nesăţioase,noi avem mereu o motivaţie legitimă pentru război".

Un observator sobru ca Busbecq, de obicei atât de reţinut în limbaj a scris într-un stil personal despre ororile la care se aşteaptă de la viitoarea campanie a lui Soliman:

1 Sultanul stă în faţa noastră cu toată teroarea inspirată de succesele sale şi ale strămbunilor lui; el năpădeşte câmpurile Ungariei cu 20 000 de călăreţi; ameninţă Austria; primejduieşte restul Germaniei; aduce cu el toate naţiunile de aici până la frontiera persană. Este în fruntea unei ar-
5 mate echipată cu resursele multor regate... Ca o lovitură de fulger, loveşte, zdrobeşte şi distruge tot ce-i stă în cale; este în fruntea trupelor veterane, şi a unei armate bine antrenate, care este obişnuită să conducă; împrăştie în lung şi-n lat teroarea numelui său. Rage ca un leu la frontiera noastră, căutând să pătrundă înăuntru, când pe-aici, când pe-
10 acolo.

O jumătate de secol mai târziu, Richard Knolles în a sa „Istorie a Turcilor" încă mai considera armata turcă drept cea mai mare teroare a lumii. Ideea tradiţională că turcii otomani erau o hoardă barbară, care aducea cu sine jafuri, distrugere şi teroare oriîncotro mergea, este adânc înfiripată în conştiinţele europenilor. Acest lucru este însă greşit. Armata otomană nu era o hoardă barbară. Era foarte disciplinată şi bine condusă. În orice caz, în drumul prin Balcani spre apus, era precedată de unităţi rapide şi neregulate de cavalerie, (*akingii*), care erau mult în faţa armatei principale. Ei serveau sultanul, nu pentru plată, ci pentru prada pe care o puteau lua, şi făceau tot posibilul ca să o obţină. Aceşti călăreţi erau soldaţii cu care majoritatea popoarelor balcanice

intrau în contact şi nu este deloc surprinzător faptul că aceşti călăreți prădători au început să reprezinte armata otomană în concepția populară.

2. Influența otomanilor în Balcani

Aşa cum scria Busbecq,

1 Capturarea Belgradului (august 1521) a permis acțiuni rapide, greu de stăvilit, prin care barbarii au devastat Ungaria. Ea a determinat moartea regelui Ludovic, pierderea Budei şi înrobirea Transilvaniei. Dacă turcii n-ar fi capturat Belgradul, n-ar fi intrat în Ungaria, odată unul dintre cele
5 mai înfloritoare regate ale Europei, acum un pământ trist şi răvăşit.

Capturarea Belgradului, bătălia de la Mohacs (1526) şi asediul Vienei (1529) au dus la pierderea unor zone mari din Ungaria, astfel încât, un secol şi jumătate mai târziu, când armata otomană a avansat din nou spre Viena, urmele ravagiilor lui Soliman erau încă vizibile. Provinciile erau înapoiate economic, slab populate, aveau o agricultură primitivă şi erau sărace. Cât de responsabili erau otomanii de situația din Balcani la sfârşitul secolului al XVII-lea?

Otomanii au pus stăpânire pe posesiunile fostului Bizanț din Balcani şi legea lor a mai domnit încă 500 de ani, de la Dunăre, până la granițele Italiei şi coasta Dalmației la vest, prin Croația şi Serbia până în Grecia la sud – o imensă întindere muntoasă acoperind aproape 1 200 000 km pătrați.

Chiar şi acum există foarte puține informații privind prezența otomană în sud-estul Europei. Până de curând istoricii balcanici au fost tentați fie să trateze această perioadă a istoriei într-un mod subiectiv, resentimentar sau emotiv, fie, cel mai adesea, să o ignore complet. Numai după anii 1950 au început să facă uz de arhive. Acum, aşa cum arăta P.F. Sugar, „dacă otomanii mai sunt încă considerați ca motivul principal al dezastrului pentru popoarele din sud-estul Europei, această supoziție este acum bazată pe studiul documentelor şi nu este atribuită comportamentului planificat inuman şi intenționat distructiv al hoardelor asiatice barbare".

Punctul de vedere tradițional european blama ocupația otomană care a „întârziat" Balcanii şi se oprea aici. Dar acest punct de vedere poate da naştere la interpretări, pentru că nu este evident că vreun pământ nemusulman din sud-estul Europei era mai avansat din punct de vedere politic, social sau economic decât cele de sub controlul otoman, cel puțin până la sfârşitul secolului al XIX-lea.

Imaginea tradițională a europenilor era aceea a creştinilor din Balcani care sufereau sub călcâiul cuceritorilor turci însetați de sânge. Această idee, bazată în principal pe propaganda papală/habsburgică, este acum serios discreditată. Există chiar pericolul real ca istoricii să meargă prea departe în

cealaltă direcţie şi să-i reprezinte pe otomani ca pe mărinimoşii eliberatori ai popoarelor balcanice. Adevărul se află undeva între cele două extreme.

Deşi otomanii luau cu forţa pământuri, prăzi şi robii, era în avantajul lor să-i protejeze pe ţărani, care lucrau pământul şi plăteau dări pentru a sprijini armata de spahii. Până la sfârşitul secolului al XVII-lea, când controlul central slăbise, abuzurile pătrunseseră adânc în administraţia provinciilor şi inflaţia îşi spusese cuvântul, ţăranii n-au suferit de pe urma dărilor mari, exploatării şi nedreptăţii. Nu cucerirea iniţială, ci războaiele lungi şi grele şi luptele de gherilă care au urmat au distrus pământul şi cu el şi modul de viaţă al ţăranilor, astfel încât în unele locuri au fost forţaţi să treacă de la fermele pe care le lucrau la o existenţă pastorală semi-nomadă pentru o perioadă de câteva generaţii.

Cel mai mare efect al cuceririi otomane a Balcanilor a fost resimţit iniţial de către aristocraţie. Societatea otomană era o meritocraţie, lipsită de nobilime ereditară, aşa cum nu mai era nici un alt stat europen al timpului. Nobilimea balcanică nu intra în schema otomană şi prezenta în orice caz un pericol potenţial ca focar de revoltă. Majoritatea trebuia, de aceea, eliminată şi aceasta s-a făcut rapid. Au fost câţiva ale căror vieţi au fost cruţate din diverse motive. Au fost absorbiţi de clasa otomană conducătoare, după convertirea la Islam, şi multora li s-au acordat timaruri.

S-au mai produs şi alte schimbări în Balcani ca urmare a politicii otomane. Schimbări profunde în structura religioasă şi socială a regiunii au apărut ca urmare a strămutării totale a populaţiei creştine de bază în zone noi şi mutarea ţăranilor musulmani, forţaţi să emigreze din Anatolia, în zonele slab populate din Balcani. Aceasta a dus la o contopire completă a entităţilor naţionale, lipsită de importanţă pentru otomani, a căror organizare politică nu ţinea cont de diferitele naţionalităţi din cadrul imperiului (conta ocupaţia şi religia, nu originea etnică). Imigrarea a numeroşi musulmani într-o regiune iniţial creştină nu a părut să creeze probleme serioase, în special deoarece fiecare comunitate religioasă şi-a păstrat tradiţiile. Pierderea de bărbaţi tineri şi băieţi din zonele creştine prin sistemul *devşirme* şi reorganizarea pământului în timaruri a alterat întregul mod de viaţă în Balcani. Oricum, pentru ţărani, a căror viaţă sub nobilimea balcanică autohtonă fusese aspră, acest sistem n-a putut apărea ca mai rău. Ba chiar, pe la sfârşitul secolului al XVI-lea, a fost mai bine. Sub ocupaţia otomană, dările erau stabilite corect, vechile servituţi feudale în muncă fuseseră abolite, legea şi ordinea erau mai bine menţinute.

Deşi structura socio-economică otomană în Balcani era foarte strict controlată, era totuşi surprinzător de lejeră. Unii istorici apuseni au crezut întotdeauna că statul era puţin interesat de popor, atâta timp cât acesta era ascultător şi îşi îndeplinea obligaţiile militare şi agricole. Această idee s-a modificat de curând. Numeroasele edicte emise de sultan pentru a preveni

posibila opresiune a raialelor și a *zimmi*-ilor nemusulmani sunt citate de istoricii turci ca probe ale grijii otomane pentru țăranii din Balcani. Motivele guvernului se poate să fi fost altruiste, deși pare mai probabil să fi fost financiare; oricum țăranii, prin lucrarea pământului și prin plata dărilor, constituiau baza economiei otomane. De aceea, era important să-i protejeze astfel încât să-și îndeplinească funcția economică în societate. Independența politică și, cu unele excepții, viața culturală luaseră sfârșit pentru creștinii balcanici, deși acestora li se permitea un anumit grad de libertate pentru a se organiza în mici comunități locale conduse de liderii proprii aleși, supuși bineînțeles administrației provinciale otomane.

Otomanii tolerau religia supușilor balcanici și nu-i obligau să treacă la Islam. Oricum, erau obișnuite căsătoriile mixte între bărbații musulmani și femeile creștine. Aceasta se datora parțial faptului că în acest gen de căsătorie între credințe, tatăl miresei nu trebuia să acorde zestre și primea și prețul miresei, după obiceiul musulman, din partea ginerelui. Din punct de vedere financiar, era deosebit de avantajos pentru familia fetei și nu erau obiecții religioase din partea bisericii, deoarece fetei i se permitea să rămână creștină după căsătorie. Fetele lor puteau rămâne creștine, iar fiii lor, musulmani, cu excepția celor din *devșirme*. Deoarece musulmanii plăteau numai impozit pe pământ, în timp ce creștinii plăteau un impozit global, convertirea prezenta avantaje financiare în plus, dar nu mai erau alte constrângeri în afară de munca de misionari energici depusă de musulmanii itineranți așa cum erau *dervișii*. Numai în câteva zone ale Balcanilor a avut loc o „turcizare" pe scară largă, așa cum era numită convertirea, și aceasta în special aproape de locurile în care țăranii din Anatolia au fost strămutați. În multe zone, creștinii, care nu s-au lăsat absorbiți de societatea musulmană, au acceptat faptul că aceasta funcționa, s-au acomodat cu ea și și-au continuat propria viață ca înainte.

O zonă din Balcani s-a remarcat prin gradul de autonomie pe care l-a păstrat. Aceasta era micuța republică Ragusa (Dubrovnik) pe coasta Dalmațiană. Era o comună italiană comercială la marginea ținutului controlat de otomanii din Bosnia și Herțegovina și care și-a menținut independența prin plata unui tribut anual în numerar substanțial și datorită facilităților comerciale oferite Imperiului Otoman. Ragusa a organizat comerțul cu sare, afacerile cu textile, aur și argint și, mai târziu, în secolul al XVI-lea a devenit furnizorul principal de arme de foc și muniții din zonă. Pe la sfârșitul anilor 1580, deoarece Genova și Veneția și-au pierdut din importanță sub presiunea otomană, Ragusa a preluat mult din comerțul lor cu o flotă largă de „nave mari" pe care lucrau peste 5 000 marinari. Era un punct de contact între Răsărit și Apus și un loc de întâlnire pentru spionii și agenții secreți din ambele părți, care raportau despre intențiile inamicului. A devenit bogată prin tertipuri.

Un alt rezultat al cuceririi otomane a Balcanilor a fost construirea de către vecinii lor creştini a unui lanţ de fortăreţe defensive, un fel de „Cortină de Fier" timpurie care despărţea cele două civilizaţii. Otomanii nu au construit astfel de linii defensive până în ultima parte a secolului al XVII-lea. Când au făcut aceasta, a fost ca o anunţare a faptului că şi-au atins limitele expansiunii.

3. Conflictul cu Veneţia

Republica Veneţia, ca şi rivala sa Genova, a obţinut baze de comerţ şi privilegii comerciale, numite „capitulaţii", în Imperiul Bizantin în secolele al XIV-lea şi al XV-lea. Situaţia s-a menţinut şi o serie de teritorii adiţionale, notabilă fiind insula Cipru, (în 1489), au fost obţinute prin diplomaţie sau cucerire, după expansiunea otomană în Balcani sau în Mediterana răsăriteană. Din aceste baze, veneţienii făceau negoţ cu fructe uscate, mirodenii, mătăsuri, alaun, ulei, vin şi grâne din Orientul Mijlociu pentru lâna şi hainele de lână din Europa. Privilegiile comerciale care dădeau dreptul de a face negoţ în Istanbul şi în alte părţi ale imperiului erau, în mod normal, acordate contra unei plăţi anuale, dar uneori erau plătite prin furnizarea de informaţii utile otomanilor, de exemplu despre acţiunile lui Carol V în 1533. Dar aceste privilegii puteau fi, şi erau deseori retrase printr-o scurtă notificare; otomanii le utilizau ca pe o armă politică. Capitulaţia veneţiană pentru comerţul cu grâu era dependentă nu numai de plata unei taxe, dar şi de înţelegerea de a rămâne în pace cu imperiul. Orice mişcare agresivă a Veneţiei conducea la retragerea capitulaţiilor. În războiul din 1463-1479, otomanii nu numai că au retras capitulaţiile, dar au încurajat activ Florenţa şi Ragusa să supună Veneţia. La sfârşitul războiului, *statu quo*-ul a fost restabilit. Aceasta a devenit ceva obişnut în relaţiile otomano-veneţiene.

Până în 1569, Veneţia a rămas principala putere maritimă în zonă, pentru că înainte de această dată, nici otomanii şi nici un alt stat din regiune nu era destul de puternic pentru a schimba situaţia. Până la sfârşitul secolului al XVI-lea, Veneţia a derulat cea mai mare parte a negoţului otoman cu Occidentul, în intervalele cuprinse între războaiele dintre cele două ţări, care au culminat cu atacul otoman asupra Ciprului. În secolul al XVII-lea conflictul armat a continuat cu pierderea Cretei de către veneţieni şi umilirea otomană prin tratatul de la Karlowitz.

Deşi descoperirea portugheză şi exploatarea rutei Capului Bunei Speranţe pentru centrele de mirodenii din India şi din Orientul Îndepărtat au provocat dificultăţi comerciale pentru veneţieni în estul Mediteranei la începutul secolului al XVI-lea, problemele au fost depăşite. Pe la 1560, în Alexandria era la fel de mult piper adus şi vândut ca şi în Lisabona, iar relatări din următorul an arată că negustorii germani de mirodenii din Veneţia au plătit de două ori mai multe impozite decât plătiseră în 1490 (adică înainte de descoperirea rutei Capului Bunei Speranţe). Pe la 1560 economia veneţiană a cunoscut un avânt

deosebit. Construcția de nave, ceramica, rafinarea zahărului, tipăriturile și sticlăria erau industrii prospere, în afara activităților importante de import-export și de transport de mărfuri. Populația crescuse cu 50% de la începutul secolului și totul părea în regulă. Dar războiul naval prelungit cu Imperiul Otoman pentru dominația în estul Mediteranei și nevoia de a-și întări bazele comerciale din afara țării, precum și frontierele sale terestre din Balcani au condus la o suprasolicitare a resurselor venețiene. Pierderea Ciprului în 1570 a fost o lovitură amară, atât pentru prestigiul său cât și pentru prosperitatea sa economică, pentru că insula nu era numai un centru important de producție cerealieră și viticolă, dar și un port intermediar pentru galerele venețiene care făceau negoț cu Egipt și Siria, dar și cu Anatolia.

Pe la începutul secolului al XVII-lea economia venețiană era în recesiune. Exportul de textile din lână, în special, a scăzut foarte abrupt. În loc de 25 000 de cupoane de stofă pe an, trimise spre Istanbul, așa cum se întâmpla la sfârșitul secolului al XVI-lea, în 1611 a fost trimisă mai puțin de jumătate din această cantitate, cu perspectiva unor reduceri în următorii câțiva ani. Mărimea acestei recesiuni economice este atestată de documentele de stat venețiene, care au pus-o inițial pe seama războiului dezastruos din Cipru (1570-1573). Au fost și alți factori care au influențat recesiunea, incluzând controlul excesiv și rigid asupra industriei, exercitat de guvernul venețian și creșterea puternică a costului asigurării maritime, determinată de războiul continuu în Mediterana, care a făcut transportul comercial mult mai puțin profitabil. După 1600, corăbiile engleze și olandeze, mai rapide și mai mari decât galerele venețiene, au apărut în Marea Mediterană, cărând stofe ieftine și cositor necesar producerii noilor tunuri din bronz. Numărul corsarilor, atât musulmani, cât și creștini, a crescut anual, provocând pierderi mari și pagube transportului maritim în general, și în același timp, prădăciunile Habsburgilor asupra sârbilor și bosniacilor, în Carniola, au condus Veneția într-un alt război costisitor. Conflictul îndelung cu otomanii, care a durat 22 de ani, terminat cu pierderea unei importante colonii – insula Creta – în 1669, a determinat scăderea influenței Veneției în Mediterana.

Numeroasele războaie dintre otomani și Veneția (1423-1430; 1463-1479, 1499-1502, 1570-1573, 1645-1669, 1684-1695), expansiunea otomană în Balcani, creșterea puterii navale otomane în Mediterana și încurajarea otomană pentru Florența și Ragusa în rivalitatea comercială cu Veneția au contribuit la declinul politic și economic al Veneției. Deși nu au reprezentat singura cauză, acțiunile otomanilor au jucat un rol considerabil în decăderea Veneției în secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

4. Evadarea către Vest

Un comentariu recent potrivit căruia istoricii europeni i-au tratat în mod tradițional pe otomanii drept un „vuiet îndepărtat" este foarte adevărat. Li s-a

permis să vină în scenă pentru scurt timp, numai pentru a fi „decisiv învinşi" la Lepanto, după care au „decăzut" într-o uitare rapidă. Singura lor contribuţie de oarecare importanţă în curentul principal al istoriei europene, se spune că este restricţia impusă comerţului cu Orientul, în special comerţului cu mirodenii prin Levant, ducând la „evadarea" maritimă europeană „către vest".

Cronologic, aceasta este o teorie suspectă. Portughezii înconjuraseră Africa şi stabiliseră un lanţ de puncte comerciale în Orientul Îndepărtat şi în Oceanul Indian, înainte ca Selim I să captureze porturile din Egipt şi Siria. Cu alte cuvinte portughezii au ajuns în Marea Roşie, India şi mai departe *înainte* ca otomanii să pună noi obstacole geografice şi politice în calea comerţului cu mirodenii prin Mediterana de est.

Este dovedit că portughezii plănuiau de la început să elimine interesul musulman în comerţul cu mirodenii – „Mahomed va fi distrus şi nu poate face nimic pentru a împiedica aceasta". Acţiunile militare otomane după 1515 pot fi interpretate ca un răspuns la politica occidentală. Invazia lui Selim în Siria şi Egipt în 1516-1517 le-a dat controlul asupra Alexandriei şi Beirutului, porturile importante pentru mirodenii. Atacul asupra Rhodosului şi capturarea lui a fost esenţială pentru a proteja culoarul maritim între aceste două porturi şi Istanbul. Câţiva istorici turci merg şi mai departe. Ei văd în incursiunea lui Selim în Hedjaz şi către Marea Roşie un răspuns la ocolirea Africii de către Vasco da Gama şi la prezenţa portugheză în Oceanul Indian.

Este adevărat că Europa occidentală se extindea din punct de vedere economic la acea vreme şi când otomanii au blocat efectiv ieşirile din Mediterana de est, au fost necesare şi au fost găsite noi căi comerciale.

Dar nu este adevărat că „evadarea către vest" a fost precipitată de acţiunile otomane în Egipt şi Siria. Evadarea a avut loc înainte de expansiunea otomană. Lumea Nouă fusese deja descoperită, Africa fusese deja ocolită şi căile maritime către Orientul Îndepărtat fuseseră stabilite. Forţa conducătoare a explorării vestice nu a fost, aşa cum le place istoricilor apuseni să scrie, o cauză a faptului că „Imperiul Musulman stă acum între est şi vest, iar comercianţii europeni au fost determinaţi să găsească o cale maritimă către Orient". Motivele au fost cu totul altele, şi stau în dezvoltarea economică, tehnică şi intelectuală din perioada Renaşterii europene.

5. Politica europeană

Relaţiile otomane cu Habsburgii au fost întotdeauna tensionate. În secolul al XVI-lea, zonele de conflict cu Habsburgii din Spania s-au situat în Africa de Nord, iar cu Habsburgii din Austria pe frontiera balcanică şi în zona disputată a Ungariei. În ambele cazuri disputele au fost intensificate de diferenţele religioase. În Africa de Nord, otomanii au folosit atât mijloace militare, cât şi navale pentru a-i ajuta pe coreligionarii lor otomani împotriva regelui catolic al Spaniei, în Tripoli şi Tunis, şi de asemenea acţiuni pirate-

reşti. În Balcani, aducând o ameninţare militară la frontierele Sfântului Imperiu Roman, otomanii musulmani au permis protestanţilor luterani să smulgă concesiuni de la împăratul catolic. Începând cu anul 1526, toate concesiunile majore au fost rezultatul direct al acţiunilor otomane în Europa răsăriteană şi centrală. Soliman, încurajat de către francezi, le-a scris prinţilor germani din Liga Schmalkaldică, sugerând nevoia de cooperare împotriva lui Carol V şi a Papei. El le evidenţia ceea ce considera o similitudine între religiile protestantă şi musulmană, şi anume respingerea idolilor. Este incontestabil faptul că imperialismul otoman a fost singurul şi cel mai mare factor în consolidarea şi legitimarea luteranismului. În Ungaria, sub protecţia otomană, calvinismul s-a răspândit atât de mult încât aceasta a ajuns să fie numită ţara calvinoturcismului. Sprijinirea luteranilor şi calviniştilor împotriva Habsburgilor catolici a devenit o parte esenţială a politicii externe otomane. În acest fel ei au încurajat diviziunea europeană, au slăbit Habsburgii şi au împiedicat o posibilă cruciadă unită a puterilor creştine.

În completarea politicii lor antihabsburgice, otomanii au intrat în alianţă cu Franţa. Pentru o vreme, Europa s-a minunat când regele catolic al Franţei a pus la dispoziţie portul Toulon pentru corăbiile sultanului musulman. Această alianţă franceză a fost piatra de temelie a politicii otomane în Europa, în secolul al XVI-lea. Intenţiile ei erau distructive. A fost destinată pur şi simplu alimentării rivalităţii Habsburg-Valois.

În secolul al XVII-lea, influenţa otomană în politica europeană a fost mult mai mică, în parte datorită dificultăţilor interne ale imperiului, dar şi datorită situaţiei schimbate în Europa, unde balanţa puterii s-a întors în favoarea Franţei, iar atenţia Habsburgilor austrieci a fost distrasă de la frontiera balcanică de către Războiul de treizeci de ani. Epoca otomană a expansiunii se terminase, şi, odată cu ea, politica sa externă agresivă. Vechii inamici, ca Veneţia, au scăzut ca importanţă, în timp ce apariţia în scenă a noilor inamici, ca Rusia, nu reprezenta încă un pericol serios.

Ultimul şi, probabil cel mai mare impact otoman în Europa s-a produs la sfârşitul secolului al XVII-lea, când Europa a realizat că limitele expansiunii otomane au fost atinse şi că frontierele sale regresau deja. În regres era, de asemenea şi „Marea Spaimă", care a fost o parte a conştiinţei europene pentru mai mult de două secole şi jumătate. Armata otomană nu va mai reprezenta niciodată o ameninţare serioasă pentru Europa. Se dovedise că nu mai era invincibilă. Măreţia otomană urma să devină curând numai un mit.

6. Impactul Europei asupra Imperiului Otoman

Marea majoritate a otomanilor nu aveau cunoştinţe de primă mână despre Europa. Foarte puţini călătoriseră în Europa, şi cei câţiva care au făcut-o, au mers numai cu însărcinări oficiale. Europa avea unele informaţii, nu foarte

demne de încredere despre Orientul Mijlociu, bazate pe povestirile călătorilor, dar otomanii aproape că nu aveau nici un fel de date despre Europa. Întârzierea în introducerea tiparului în Imperiul Otoman (cărțile tipărite nu au circulat până la mijlocul secolului al XVIII-lea[83]) nu a ajutat la răspândirea informațiilor despre lumea exterioară. Dar, chiar în condițiile în care cărțile de călătorie ar fi circulat, este puțin probabil ca ele să fi fost citite de către clasa conducătoare otomană. Ei știau foarte puțin despre Europa și nu erau preocupați să știe mai mult. Era destul să știe că Europa era inferioară pe toate planurile societății lor, care era, așa cum învățau cei din *ulema*:

> diferită de oricare alta; este poporul sfânt, alesul căruia îi este încredințată perpetuarea binelui și reprimarea răului; este singurul loc al justiției și credinței de pe pământ, singurul martor al lui Allah între popoare așa cum Profetul a fost martorul lui Allah între arabi."

Câțiva otomani au călătorit, chiar dacă nu foarte departe, iar Evliya Celebi, care a murit în 1680, a fost unul dintre ei. El a scris zece volume de călătorie, cea mai mare parte despre zone ale imperiului, dar s-a aventurat și în afara frontierelor, odată chiar până în Europa apuseană. În anii 1650, Katip Celebi, istoricul, a fost unul din primii otomani care au conștientizat importanța Europei. Scriind cartea sa de geografie „Vedere asupra Lumii"[84], el a decis că informațiile musulmane disponibile pentru Europa creștină nu sunt adecvate. În consecință, el a consultat un călugăr francez renegat care se convertise la islamism. Chiar și această sursă, limitată de o oarecare inacurateță a informației, l-a situat pe Katip Celebi cu mult în fața compatrioților săi otomani. El susținea în fața guvernului că:

> pentru cel ce este însărcinat cu treburile statului, știința geografiei este una din problemele ce trebuie să fie cunoscute. Dacă nu este familiarizat cu ceea ce reprezintă întregul glob pământesc, el trebuie să știe cel puțin harta posesiunilor otomane și aceea a statelor vecine... în așa fel încât invazia teritoriilor inamice și apărarea frontierelor să devină o sarcină mai ușoară... Cei mai mulți localnici sunt incapabili să urmărească o hartă a propriei regiuni. Dovada suficientă și obligatorie a necesității de a învăța această știință este faptul că necredincioșii, prin aplicarea cunoștințelor și prin stima lor pentru această ramură a învățăturii, au pus stăpânire pe porturile din India și Indiile de Est. Chiar și mizerabilii de venețieni, un popor al căror conducător are numai rangul de duce între regii necredincioși, au înaintat chiar până la Dardanelele posesiunilor otomane și au început să se opună gloriosului stat care stăpânește Răsăritul și Apusul.

Pledoaria sa a fost pentru surzi. Sultanul și ofițerii săi au continuat să strângă informații de pe scena politică europeană, așa cum o făcuseră întotdeauna, dar au acordat doar o mică atenție noilor cuceriri științifice, tehnologice, economice sau intelectuale.

Otomanii şi-au aruncat privirile înapoi la Epoca de Aur a lui Soliman Magnificul şi mai înainte la Mahomed Cuceritorul şi au încercat să restaureze imperiul la condiţia sa de atunci[85]. Nu au acordat atenţie schimbărilor din afara frontierelor şi nici nu au luat în considerare vreo posibilitate de schimbare în interior. Societatea islamică era, în esenţă, tradiţională. „Islamul respinge inovaţia" era o frază extrasă din învăţăturile lui Mahomed. „Cele mai rele lucruri sunt acelea care aduc noutăţi, fiecare noutate este o inovaţie, fiecare inovaţie este o greşeală, iar fiecare greşeală duce în focul iadului", este un avertisment atribuit Profetului însuşi.

Islamul a fost forţa conducătoare a tânărului stat otoman, motivaţia de bază a *Djihadului* şi a atacurilor *ghazi*, aşa cum *sheriat*-ul a fost baza pentru organizarea sa de mai târziu. Este o ironie faptul că a fost şi cauza decăderii sale, ţinându-i pe otomani în mijlocul secolului al XVI-lea, în timp ce vecinii lor europenii s-au mişcat în timp.

Imperiul Otoman a rămas aşa cum fusese dintotdeauna, privind în interior şi autosatisfăcut. Această atitudine a fost foarte bună atâta timp cât armata şi corăbiile otomane au repurtat victorii; din momentul în care Occidentul i-a depăşit în fabricarea de arme, pregătirea militară şi construcţia de corăbii, înfrângerile otomane au devenit o obişnuinţă. Otomanii au pierdut din ce în ce mai mult legătura cu progresul din jurul lor. Au avut şi puţine contacte personale cu europenii. Ministrul Afacerilor Externe (Reis-ül-küttab) era unul dintre foarte puţinii otomani care întâlneau străini ambasadori şi emisari de diferite feluri, dar el se baza pe interpreţi[86] care se trăgeau din familiile greceşti din Istanbul pentru a conduce interviuri pur oficiale. Până în jurul anului 1790, otomanii nu au stabilit nici o relaţie permanentă cu puterile europene. Până atunci reprezentanţii erau trimişi în străinătate numai pentru misiuni temporare, pentru a anunţa moartea sultanului, de exemplu, sau pentru a schimba tratate. Până prin 1820 nici un funcţionar otoman nu a învăţat vreo limbă străină. Otomanii nu au fost conştienţi sau interesaţi de orice progres intelectual, ştiinţific sau tehnologic în afara imperiului. Erau provinciali în vederi, fără curiozitate în legătură cu lumea din afara graniţelor. Deşi un sultan energic a introdus un program de reformă, cunoscut ca Noua Ordine, în ultima parte a secolului al XVIII-lea[87], nu a fost îndeajuns. Imperiul şi-a continuat letargia sa, din care tratamentul de felul celui prescris de Naima nu l-a putut scoate. Analogia medievală, utilizată în mod tradiţional de către otomani pentru a diagnostica bolile statului, a făcut adecvată aserţiunea că imperiul îşi va sfârşi zilele în secolul al XX-lea ca „omul bolnav al Europei".

Să luăm notiţe despre „Impactul Imperiului Otoman asupra Europei"

Cercetări istorice recente turceşti au sfidat multe din convingerile occidentale tradiţionale despre Imperiul Otoman. Asiguraţi-vă că aveţi cunoştinţă de

aceste noi teorii şi înţelegeţi-le importanţa. Următoarele titluri trebuie să vă ajute:

1. „Marea Spaimă"
2. Balcanii
3. Veneţia
4. „Evadarea către vest"
5. Politicile europene
6. Impactul Europei asupra Imperiului Otoman

Întrebări bazate pe izvoare despre *„Impactul Imperiului Otoman asupra Europei"*

1. Cunoştinţele otomane de geografie la mijlocul secolului al XVII-lea.

Citiţi pasajul din scrierile lui Katip Celebi la pagina 158. Răspundeţi la următoarele întrebări:

a) Care crede Katip Celebi că este minimul de cunoştinţe geografice necesare funcţionarilor guvernului? Ce justificare dă el acestei afirmaţii?
b) Ce argumente generale avansează Celebi în sprijinul pledoariei pentru acordarea unei atenţii mai mari „acestei ramuri a învăţăturii"?
c) Cum poate fi exemplificat faptul că interesele otomane au de pierdut datorită lipsei de cunoştinţe geografice? Explicaţi răspunsul.
d) Ceea ce aţi înţeles dvs. despre atitudinea otomanilor în secolul al XVII-lea este confirmat sau contrazis de lipsa de interes pentru geografie descrisă de Celebi? Explicaţi răspunsul.

Notele ediției române[1]

1. (pag. 1) - La 11 mai 330 a avut loc inaugurarea oficială a fostei colonii greceşti Byzantion ca noua capitală a Imperiului roman, sub numele de Constantinopol.

2. (pag. 1) - În urma eşuării tentativei de a obține ajutor occidental împotriva expansiunii otomane, împăratul Ioan V Paleolog, determinat şi de înfrângerea coaliției ortodoxe sârbeşti la Cirmen de către o armată otomană, se vede nevoit să intre în relații de vasalitate față de sultanul Murad I (vara 1372).

3. (pag. 2) - Constantin XI Dragases (1449-1453), din dinastia Paleologilor.

4. (pag. 5) - Cititorul român are la dispoziție o ediție critică (text şi traducere) întocmită de bizantinologul Vasile Grecu, *Georgios Sphrantzes, Memorii, 1401-1477*, Edit. Academiei, Scriptores Byzantini, Bucureşti, 1966.

Informații la fel de importante se găsesc şi la ceilalți mari cronicari bizantini ale căror texte beneficiază de echivalent românesc: Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice. Creşterea puterii turceşti. Căderea împărăției bizantine* trad. de Vasile Grecu, Ed. Academiei, Scriptores Byzantini II, Bucureşti, 1958; Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1461)*, ediție critică şi trad. de Vasile Grecu, Ed. Academiei, Scriptores Byzantini I, Bucureşti, 1958; Critobul din Imbros, *Din domnia lui Mahomed al II-lea, anii 1451-1467*, text şi traducere de Vasile Grecu, Ed. Academiei, Scriptores Byzantini IV, Bucureşti, 1963.

5. (pag. 7) - Începuturile aproximative ale turcilor datează din secolul al VI-lea, când izvoarele chineze menționează un popor *t'u-kiue* (*türküt* - „cei puternici„), care trăia în zona munților Altai. În 552, o căpetenie numită Bumin (în transcripție chineză T'u-men) a luat titlul imperial de *Kaghan*. Fiul acestuia, Istämi, cu titlul princiar de *yabghu*, han, a întemeiat hanatul turcilor occidentali. Islamizarea acestor populații are loc începând din secolul al VII-lea, în urma expansiunii arabe în Asia centrală. În secolul al X-lea se constituie, din elementele turcice anterioare, o uniune de triburi numite *oghuz*, din care se desprinde tribul *kînîk*, condus de *Selgiuc (Selçük*, Seldjuk) *ibn Dudak*, al cărui nepot, Toghrul Beg, este recunoscut în 1055, după cucerirea Bagdadului, de califul abbasid Al-Kaim drept sultan. Un alt nepot al lui Selgiuc, Süleyman, a întemeiat, în urma cuceririi de la bizantini a Anatoliei, o formațiune statală cu capitala la Niceea, apoi, din 1116, la Iconium (azi Konya).

6. (pag. 8) - Tradiția mitizată fixează o dublă ascendență eponimică pentru dinastia otomană: *Oghuz* Kaghan, suveranul turcilor *oghuzi*, care a avut şase fii, purtând nume ce indicau elemente ale naturii, unul din aceştia fiind

---

[1]Notele au fost întocmite de Constantin Vlad.

întemeietorul clanului Kayi, în fruntea căruia sultanii selgiuciz̧i îl desemnează, pe la 1279, pe Ertugrul bey, al cărui fiu poartă numele *Osman*. Cuvântul este arab: *'Uthman*, pronunţat dialectal de persani şi turci *Osman* (*Otman*), adjectivul derivat fiind *osmanli*.

7. (pag. 10) - Etapele cuceririi Balcanilor, până la sfârşitul secolului al XIV-lea, sunt următoarele:

1362 - cucerirea Adrianopolului.

1382 - ocuparea Sofiei; ţarul Ivan Şisman devine vasal al sultanului Murad I.

1387 - ocuparea Thessalonicului.

1389 - bătălia de la Kossovopolje, soldată cu înfrângerea alianţei sârbo-bosniace; deşi sultanul Murad I este ucis, urmaşul la tron, Baiazid transformă Serbia în stat vasal.

1394 - asediul Constantinopolului

- invazia turcă la nord de Dunăre este stopată de domnitorul Ţării Româneşti, Mircea cel Bătrân, învingător în bătălia de la Rovine (10 octombrie)

1396 - cucerirea ţaratului de Vidin

- înfrângerea armatei cruciate conduse de regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg la Nicopole.

8. (pag. 10) - Toponim convenţional, între Banat şi Transilvania, marcând locul unde, în martie 1422, sangeacbeiul de Vidin, Mezid bey, a fost înfrânt de voievodul Transilvaniei, Iancu de Hunedoara.

9. (pag. 11) - În 1379, când obţine din nou, cu sprijin otoman, tronul imperial, Ioan V Paleolog se obligă la plata unui tribut anual de 30 000 de ducaţi. Acest tribut creşte în 1424, sub Manuel II la 300 000 de ducaţi, fiind însoţit şi de cedarea unor teritorii către otomani.

10. (pag. 11) - Regele Ştefan (Uroš IV) Dušan s-a proclamat în 1345 împărat al sârbilor şi grecilor, fixându-şi capitala la Skopje.

11. (pag. 11) - Ludovic I cel Mare, din dinastia Anjou, rege al Ungariei (1342-1382) şi Poloniei (1370-1382), a purtat între 1353-1354 un război cu suveranul sârb Ştefan Dušan, a silit Veneţia să-i cedeze, prin tratatul de la Zara (februarie 1358), Dalmaţia (inclusiv republica Ragusei-Dubrovnik), şi, în urma unei expediţii în nordul Bulgariei, a creat un comitat în 1365. În Moldova, după campaniile din 1345 şi 1352-1353, a organizat o marcă militară de graniţă, condusă de voievodul maramureşean Dragoş, care a rezistat până în 1359, când voievodul venit tot din Maramureş, Bogdan, l-a înlăturat pe Balc, urmaşul lui Dragoş, punând capăt suzeranităţii maghiare. Campania organizată în 1369 în Ţara Românească a avut ca rezultat încheierea unui tratat prin care Vladislav-Vlaicu este recunoscut ca domn, acesta primind şi domeniile Făgăraş şi Amlaş în schimbul acceptării suzeranităţii maghiare.

12. (pag. 12) - Afirmaţia aceasta, reluată la pag. 77 şi 87, comportă anumite nuanţări. În Pen. Balcanică, aflată în sfera bizantină, creştinismul a

fost adoptat în haină ortodoxă în sec. IX-X (vezi Olivier Clément, *L'Eglise orthodoxe*, PUF, 1965). Dintre ţările care se vor afla în zona de interese otomane, doar Ungaria şi Croaţia, intrată în 1102 în uniune personală cu regalitatea maghiară, au adoptat catolicismul drept confesiune oficială. Autoarea prezentului studiu preia oarecum nediferenţiat o teză a istoricului H. Inalcik, care arată că misionarismului catolic desfăşurat de regii unguri i se adaugă o anumită tendinţă a aristocraţiei balcanice de a contracara monopolul economic otoman prin solicitarea sprijinului Romei, în condiţiile „alierii„ bisericilor ortodoxe locale la politica de toleranţă religioasă a Porţii otomane.

13. (pag. 14) - După victoria de la Ankara, Timurlenk a ocupat întreaga Anatolie, ajungând până la Marea Egee. Nu a trecut însă în Pen. Balcanică, mulţumindu-se cu tributul plătit de basileul bizantin Ioan V Paleolog. Adversitatea sa faţă de otomani s-a limitat la restabilirea vechilor emirate anatoliene, restituite foştilor lor stăpâni.

14. (pag. 15) - Mahomed (Mehmed) I Celebi, sultan între 30 august 1413 şi 31 mai 1421.

15. (pag. 15) - Murad II: 31 mai 1421-3 februarie 1451. Între 12 iulie 1444-1 noiembrie 1444 şi decembrie 1444-5 mai 1446 a abdicat în favoarea fiului său Mahomed (Mehmed) II.

16. (pag. 15) - Aprox. 1415/1417 - ocuparea Dobrogei; Ţara Românească este nevoită să plătească tribut (haraci), în schimbul păstrării autonomiei (în schimb, cetăţile Giurgiu şi Turnu devin raiale turceşti).

1422 - nou asediu al Constantinopolului.

1439 august 27 - cucerirea Semendriei (Smederevo), capitala Serbiei, după un asediu de trei luni; asediu eşuat (timp de şase luni) al Belgradului.

17. (pag. 15) - În 1437 (după alte surse 1438), o expediţie condusă de sultanul Murad II a ajuns la Sibiu. Iancu de Hunedoara, voievodul Transilvaniei (1441-1446) a obţinut la 22 martie 1442, la „Poarta de Fier„, o primă victorie asupra turcilor. În septembrie 1442, pe râul Ialomiţa, l-a înfrânt pe beilerbeiul Rumeliei, Hadîm Şehabeddin paşa. Între octombrie 1443 şi ianuarie 1444 Iancu a condus o incursiune victorioasă („campania cea lungă„) la sudul Dunării, ajungând până aproape de Filipopoli (Plovdiv). La 5 iunie 1446 a fost ales guvernator al Ungariei, deţinând această demnitate până la 13 februarie 1453, când devine căpitan general al regatului maghiar. În această calitate a organizat apărarea Belgradului (4-22 iulie 1456) în faţa lui Mahomed II Cuceritorul.

18. (pag. 17) - După cucerirea Constantinopolului, o serie de principi şi despoţi locali din Balcani sau din insulele din Marea Egee au acceptat să plătească tribut otomanilor, recunoscându-se vasali ai Porţii: împăratul Ioan IV Comnen din Trapezunt (Trebizonda, *Trabzon*-turc), despoţii bizantini din Moreea, republica Ragusa, insulele Chios, Lesbos, coloniile genoveze Samos şi Foceea, despoţii Serbiei şi Bosniei. Cu hanul Crimeii Hadji Ghirai I,

suveran al unui hanat desprins în 1449 din Hoarda de Aur, Mahomed II a încheiat în 1454 un tratat de alianță. Ultimele zone bizantine sunt ocupate în mai 1460 (cucerirea Misrei, capitala despotatului Moreea) și septembrie 1461 (cucerirea Trapezuntului).

19. (pag. 17) - Apărarea Belgradului a fost realizată de Iancu de Hunedoara, în fruntea unei armate nu foarte bine pregătite, constituite din unguri, sârbi, români din Transilvania, polonezi și a unor trupe puțin instruite de germani, cehi, italieni, adunați prin apeluri de tip cruciadă de călugărul franciscan Giovanni Capistrano.

20. (pag. 18). - Trebuie menționate în acest context victoriile obținute de domnitorii români asupra otomanilor, deoarece ecoul și importanța lor în stăvilirea expansiunii turcești sunt departe de a fi nesemnificative. În 1452, prin pacea de la Adrianopol, Iancu de Hunedoara obținuse de la sultanul Mahomed II să înceteze atacurile asupra Țării Românești, Transilvaniei, Ungariei și Serbiei, acord nerespectat, mai ales după cucerirea Constantinopolului. Refuzul (1461) domnitorului Vlad Țepeș de a mai plăti haraciul (Țara Românească începuse deja plata tributului în 1415/1417, în schimbul păstrării totalei autonomii) îl determină pe sultan să organizeze o expediție de pedepsire, soldată cu înfrângerea armatei conduse de marele vizir Mahmud pașa (mai 1462). Noi victorii ale domnitorului muntean vor avea loc în iunie și septembrie 1462, insuficiente însă pentru a-i asigura continuitatea la domnie. În Moldova, domnitorul Ștefan cel Mare încearcă stabilirea unei vaste coaliții antiotomane, adresându-se papei Sixt IV și hanului turcoman Uzun-Hasan. Expediția de pedepsire a sa, condusă de beilerbeiul Rumeliei, Soliman pașa, se sfârșește printr-o mare înfrângere a otomanilor, în bătălia de la Vaslui (10 ianuarie 1475). Și deși în anul următor, în urma campaniei condusă chiar de sultan, Ștefan este învins la Războieni (Valea Albă, 26 iulie 1476), renumele său este de acum european, papa denumindu-l „athleta Christi„ (atletul creștinătății). În sfârșit o altă victorie de răsunet asupra turcilor au obținut la 13 octombrie 1479, la Câmpul Pâinii, lângă Orăștie, voievodul Transilvaniei Ștefan Báthory și comitele Timișoarei, Pavel Chinezul. Sunt acestea elemente importante în păstrarea autonomiei principatelor române, care n-au devenit niciodată pașalâcuri turcești. O tratare amplă a problemei la P.P. Panaitescu, *De ce n-au cucerit turcii Țările Române?* în *Interpretări românești*, București, 1947 (ediția a II-a, Ed. Enciclopedică, București, 1993) și mai ales Tahsin Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, Ed. Academiei, București, 1991 și Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă, Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în Evul Mediu*, Ed. Enciclopedică, București, 1993.

21. (pag. 19) - Printre numeroasele ramificații ale turcilor *oghuzi*, în afara otomanilor, se cuvin amintiți întemeietorii statului *Kara koyunlu* („cei cu oile negre„), existând între 1380 și 1468, când a fost cucerit de *Ak Koyunlu* („cei cu oile albe„). Această din urmă formațiune politică, întemeiată la 1378 de un vasal al lui Timurlenk, Kara Ioluk Usman, conducător din clanul baiundur

al turcilor oghuzi, a cuprins un vast teritoriu înglobând părți din actualele state Iran, Irak, Turcia, Armenia și Azerbaidjan. Capitala, din 1468, la Tabriz.

22. (pag. 19) - Celebra bătălie dintre cele două mari state turcești, considerată de mulți istorici orientali ca o zi de doliu pentru rasa turcească, s-a desfășurat pe câmpia Otlukbeli („Coasta Păsunii"), lângă orașul Başkent, vilaietul Erzerum, la 11 august 1473.

23. (pag. 21) - Deși nu a participat personal decât la o singură expediție de cucerire, în 1484, împotriva Moldovei (cu care prilej au fost cucerite cetățile Chilia - 14 iulie, și Cetatea Albă, Akkerman - 9 august), Baiazid II a organizat câteva expediții (*akînuri*) europene, soldate cu armistiții: în 1489 cu Polonia, în urma a două incursiuni de jaf; în 1495 un armistițiu pe trei ani încheiat cu regele Ungariei Vladislav II Jagiello, după expediții în Transilvania (spre Timișoara și Oradea, urmate de contraexpediții maghiare la sud de Dunăre) și apoi în Carintia, Stiria și Croația; în sfârșit, după războiul cu Veneția, soldat cu semnarea unei păci în 1502, se încheie un armistițiu cu Ungaria pe șapte ani, la 20 august 1503.

24. (pag. 21). - În Iran (Fars în turcă Pars, Persia) a apărut la începutul secolului al XVI-lea o nouă dinastie turcomană (1502-1736) Safavizii, numiți astfel după întemeietorul ei șeicul Safi ud-Din din Erdebil. Șahul Ismail (1502-1524) l-a învins în 1503 pe Murda ibn Iakub ibn Hassan ultimul suveran al statului Ak Koyunlu. Iranierii sunt șiiți (*și'a* - separare) venerându-l pe profetul Mahomed și pe cei 12 imami descendenți din 'Ali ginerele profetului. Turcii sunt sunniți (*suna* turc. *sünnet* - credință tradițională) reprezentând ortodoxia Islamului.

25. (pag. 23) - Alizii (descendenții lui 'Ali și ai Fatimei fiica Profetului) care trăiau la Bagdad au primit din secolului al X-lea calificativul *șarif*, „nobil", care îi desemnează până în epoca modernă pe urmașii Profetului. Unii dintre ei au format mici dinastii, deținând de pildă guvernarea unei provincii: cei mai celebrii sunt șarifii (șerifii) orașului Mecca.

26. (pag. 24) - Prin trimiterea de către *șariful* Abu Barakat a cheilor celor două orașe sfinte „Mecca cea venerată" (arab *Makka al-Mukarrama*, orașul sanctuarului Ka'ba și centrul pelerinajului ritualic) și „Medina cea iluminată" (arab *Madina al-Munawwara* reședința profetului Muhammad după Hegiră și locul mormântului său) sultanul otoman a preluat titlul de „Slujitor al celor două Orașe Sfinte" (*Hadim al-Hamarayn al-Șarafayn*).

27. (pag. 24) - Califul (*Kalifa* - „succesorul, urmașul" Profetului) șeful comunității musulmane și instituția pe care o întruchipează - califatul - constituie un element fundamental în Islam. Primii patru califi, cei drepți, cei „bine ghidați" (*ar-rașidun*) instituie ca urmași ai profetului (*Khalifat rasul Allah* „urmașul trimisului lui Allah") semnificația de supremație asupra comunității musulmane. Istoricește, continuitatea de tip instituțional a fost asigurată prin dinastiile Omeiazilor (661-750), apoi a Abbasizilor (749-1258).

Cucerirea mongolă a Bagdadului a pus capăt prin executarea califului al-Mustasim descendenței profetice a califatului, dar din rațiuni politice sultanul mameluc din Egipt Baibars l-a instalat la Cairo în 1261, drept calif, pe Abu'l-Kasim Ahmad al-Mustansir refugiat din fața mongolilor. Deși un califat marionetă, Abbasizii din Cairo au perpetuat totuși structura instituțională până în 1517/1518. Tradiția musulmană spune că Muhammad al Mútawakkil III, trimis la Istanbul de sultanul Selim II după cucerirea Egiptului, a ținut o adunare în fața ulemalelor de la geamia din Cairo, aduși tot la Istambul, și obținând temeiurile canonice, a transmis califatul sultanului otoman. Oficial, titlul de calif arogat de un sultan otoman a apărut pentru prima dată ca atribut al lui Abdul-Hamid I, în textul tratatului ruso-turc de la Kuciuk-Kainargi din 21 iulie 1774, și a fost suprimat în 1924, prin secularizarea statului turc.

28. (pag. 26) - *Moriscos* sunt maurii rămași în Spania după încheierea Reconquistei (1492). În termenii actului de capitulare a orașului Granada, ei trebuiau să beneficieze de un regim de toleranță, dar cardinalul Ximenez de Cisneros le-a impus o convertire forțată, fapt care a provocat revolta urmată de expulzarea tuturor maurilor din Castilia și Leon (1502).

29. (pag. 26) - Ordinul Spitalului Sf. Ioan din Ierusalim a fost înființat în 1070, când niște negustători din orașul Amalfi, obținând permisiunea califului fatimid *al-Mustansir bi-llah*, au construit un spital la Ierusalim. După pătrunderea cruciaților în Ierusalim (1099), caracterul militar al ordinului se accentuează. Ospitalierii sau ioaniții devin cu adevărat un ordin militar-religios după 1113, când papa Pascal II îi acordă maestrului ordinului titlul de institutor. Rezidând în Ierusalim până în 1187, când orașul a fost cucerit de sultanul Salah ad-Din (Saladin) întemeietorul dinastiei Ayyubizilor (Eyyubizilor) succesoare a Fatimizilor din Egipt, ordinul s-a stabilit la Accra (azi Akko, Israel) până în 1291, apoi în Cipru până în 1309. Între 1309 și 1522 și-a avut reședința în Rhodos.

30. (pag. 34) - Ludovic II Jagiello, rege al Ungariei și Boemiei din 1516.

31. (pag. 35) - La 16 octombrie 1526 dieta maghiară întrunită la Tokaj a „ales" ca rege al Ungariei pe Ioan Zápolya. O altă dietă, mai restrânsă, întrunită la Pozsony (Bratislava) l-a ales la 16 decembrie ca rege pe Ferdinand de Habsburg. În războiul izbucnit între cei doi, Zápolya a fost învins și s-a refugiat în Polonia, la curtea viitoarei sale soții Isabella. De aici s-a adresat prin intermediul diplomatului Ieronim Laski sultanului Soliman, căruia i-a solicitat protecția și suzeranitatea. Tratatul a fost încheiat la 28 februarie 1528 la Istanbul: el stipula că Ungaria este sub protectoratul (*himâye*) Porții. Expediția împotriva Vienei (*Gazây-i Beç*), pornită la 10 ani 1529 avea ca scop între altele și cucerirea Budei, ocupată de Ferdinand, pentru a fi înscăunat Zápolya.

32. (pag. 35) - Tratatul încheiat la Istanbul la 22 iunie 1533 prevedea că arhiducele Ferdinand, rege al Ungariei și Boemiei din 1526, îl recunoaște pe sultan drept suzeran, renunțând la pretențiile sale de moștenire asupra

Ungariei, ale cărei hotare urmau a fi trasate sub supravegherea reprezentanților regelui Ioan Zápolya și ai Porții. În 24 februarie 1538 o pace secretă între Ferdinand și Zápolya, semnată la Oradea, stabilea că partea din Ungaria ce-i revenea regelui ungar împreună cu Transilvania, aveau să treacă la moartea acestuia sub coroana habsburgică.

33. (pag. 36) - Întrucât austriecii au început asediul Budei, Soliman a pornit la 20 iunie 1541 în a noua expediție personală „expediția la tabără" (*istabun șeferi*). Intrând în oraș la începutul lui septembrie, sultanul l-a transformat în capitala noului vilayet (*Budin vilayet* „pașalâcul de la Buda") cu un valiu în frunte. Cât privește Transilvania, Banatul și comitatele din Partium (Satu Mare, Crasna, Solnoc, Bihor, Zarand, Arad și Maramures), dieta întrunită în octombrie 1541 la Debrețin a recunoscut autonomia ei sub suzeranitate otomană, urmând să plătească un tribut anual de 10.000 de florini.

34. (pag. 36) - În urma expediției din 1543 (23 aprilie-16 noiembrie), s-a încheiat un armistițiu în 1545, iar la 19 iunie 1547, la Adrianopol, o nouă pace, pe 5 ani, care includea și Franța, Veneția și Sf. Scaun. Capitolul V al tratatului prevedea plata haraciului de 30 000 ducați pentru partea din Ungaria stăpânită de Ferdinand. Austria devenea astfel *harâcgüzâr* („plătitoare de haraci"), fără a fi însă în stare de vasalitate.

35. (pag. 39) - Pe teritoriul Țării Românești turcii stăpâneau cetățile Turnu și Giurgiu. În Moldova, alături de Chilia și Cetatea-Albă cucerite în 1484, Brăila (din 1535) și Tighina (Bender) formează sangeacul de Cetatea Albă constituit în 1538 în urma expediției persoanale a lui Soliman împotriva domnitorului Petru Rareș (ulterior partea de sud formează sangeacul *Bucak* rom. Bugeac). În urma unei expediții din 1552 conduse de beilerbeiul Rumeliei Sokollu Mehmed pașa, s-a constituit vilaietul Timișoarei (*Temeșvar vilayeti*), care cuprindea câmpia Banatului de la Dunăre și Tisa până dincolo de Mureș, incluzând cetățile Timișoarei, Lipova, Lugoj, Caransebeș, Cenad.

36. (pag. 44) - Termenul arab *qanun*, *kanun*, împrumutat din greacă (*kanon*), înseamnă „lege, cod", fără conotație religioasă (legea sacră era *shari'a*, *sheriat*, *șeriat*).

37. (pag. 48) - Vezi Critobul din Imbros *Din domnia lui Mahomed al II-lea*, ed critică și trad. de Vasile Grecu, Ed. Academiei, București, 1963.

38. (pag. 48) - Moscheea Cuceritorului (turc. *Fatih Camii*) a fost construită între 1463-1470 de arhitectul Sinan üd-Din, zis și Sinan al-Atiq (Bătrânul), spre a fi deosebit de Mimar Sinan, arhitectul lui Soliman Magnificul. Cupola ei centrală avea un diametru de 26 m. Distrusă în urma cutremurului din 1766, din construcția inițială se păstrează numai curtea cu portice. Aici se află monumentele funerare ale sultanului Mahomed II și soției sale Gülbahar Hatun.

39. (pag. 49) - Termenul arab *waqf*, turc., *vakif*, *vakuf*, desemna un bun inalienabil, a cărui proprietate este considerată ca aparținând lui Allah sau comunității și ale cărei venituri sunt destinate întreținerii unui edificiu reli-

gios sau de utilitate publică. Instituţia *vakif*-ului este întemeiată în exclusivitate pe tradiţie.

40. (pag. 50) - Născut la Vincenza, Giovanni Maria Angiolello a fost ostaş în serviciul Veneţiei, în care calitate a participat la asediul cetăţii Negroponte. Luat prizonier, ajunge rob în serviciul sultanului, asistând la campaniile împotriva lui Uzunn Hassan, Ştefan cel Mare şi Matias Corvin. Principala sa operă este *Historia Turchesca*, scrisă în bună măsură după ce se reîntoarce la Vicenza. Lucrarea a fost publicată de istoricul Ioan Ursu, care o atribuie însă altui cronicar italian implicat în relaţiile Veneţiei cu turcii, Donado da Lezze (vezi *Historia turchesca* (1300-1514), Bucureşti, Carol Gobl, 1909). Traducerea fragmentelor privitoare la expediţia din 1476 a lui Mahomed împotriva lui Ştefan cel Mare se află în *Călători străini despre Ţările Române*, vol. 1, Ed. Ştiinţifică, 1968, p. 129-138.

41. (pag. 58) - Este numele convenţional (fr. *Camps du drap d'or*, engl. *Field of (the) Cloth of Gold*) dat locului (în zona Pas-de-Calais, între localităţile Guînes şi Ardres) unde s-au întâlnit, între 7 şi 24 iunie 1520 regele Henric VIII al Angliei şi Francisc I al Franţei în scopul negocierii unei alianţe împotriva lui Carol Quintul. Opulenţa afişată de regele Francisc i-a displăcut lui Henric, care a încheiat ulterior, la Gravelines, o înţelegere cu monarhul spaniol.

42. (pag. 66) - Habitatul otoman cuprinde un ansamblu arhitectonic cu multiple destinaţii social-administrative. Denumirea generică este *saray*, cuvânt persan însemnând „palat"; el cuprinde apartamentele destinate familiei sultanului, *Harem-i hümâyûn* (arab. *haram* „interzis; sacru") şi spaţiile de serviciu *Enderûn*, „interior" - partea destinată serviciilor din interiorul palatului, şi *Birûn*, „exterior" - partea destinată personalului din afară al serviciilor palatului. În funcţie de aceste destinaţii erau organizate şcoli de pregătire pentru serviciile din interiorul palatului (*Enderun Mektebi* cuprinzând „băieţii dinlăuntru" „copii de casă" - *içoglan*; corespunzători valeţilor europeni, recrutaţi prin *devshirme*) şi pentru slujitorii din afară ai seraiului (*Birûn erkâni*), cuprinzând profesorii, medicii, bucătarii, astrologii ş.a., care nu erau recrutaţi neapărat prin *devshirme*.

43. (pag. 71) - Afirmaţiile aparţin prelatului şi istoricului italian Paolo Giovio şi sunt curpinse într-un raport al acestuia despre bătălia de la Mohács adresat împăratului Carol Quintul.

44. (pag. 72) - Timarul, deci dreptul de folosinţă, prin concesionare de către stat, a unui teritoriu care produce un anumit venit, apare prima dată în statul Abbasizilor, pentru a fi întâlnit ulterior şi la alte formaţiuni turcomane, cu deosebire de selgiucizii anatolieni. El este un sistem tripartit, asigurând trei nivele sociale:

- *timarli*, beneficiarul unei feude cu un venit de până la 19 999 de aspri (accele, *akçe*) - *timar*
- *zâim*, beneficiarul unui venit de la 20 000 la 99 999 de accele - *zeamet*

- *sahib-i-hâs*, (arab. *sahib* „stăpân", *chass* „special, propriu") posesorul unui *hâs*, care aducea un venit mai mare de 100 000 de accele.

45. (pag. 75) - *Sheriat* (*şeriat*) este un concept fundamental în Islam. Termenul arab *shari'a* avea la origine o semnificaţie profană, „drumul" cămilelor spre apă, dar va ajunge să desemneze în teologia musulmană „calea" poruncită de Allah pentru ca oamenii să-şi obţină mântuirea, deci „codul de comportare" potrivit voinţei divine transmise de profetul Muhammad ca „trimis al lui Allah" (*rasûl Allâh*). Şeriatul, nefiind deci perfect sinonim cu religia, este un ansamblu întemeiat pe:

- *âyât*, „propoziţiile" versetele Coranului, cartea lui Allah revelată lui Muhammad.
- *sunna* (*Hadith*), adică Tradiţia, constituită din cuvintele şi faptele Profetului şi discipolilor lui.
- *idjmâ*, consensul învăţaţilor (*ulamâ*), teoria juridică.
- *kiyâs*, raţionamentul prin analogie folosit de jurişti, prin extrapolare jurisprudenţă.

46. (pag. 77) - vezi precizările de la nota 12.

47. (pag. 77) - Sistemul fiscal otoman era strâns legat de regimul financiar. Ca în toate statele otomane, impozitarea cuprindea zeciuiala, dijma (*öşriye*) plătită de supuşii musulmani, şi capitaţia (*cizye*) sau haraciul (*haraç*), taxă plătită de nemusulmani, în cadrul categoriei *şer'î* sau *örfî*, „conform canoanelor religioase". Regimul funciar, cuprindea, în afara timarului, totalitatea terenurilor furnizoare de venituri pentru tezaurul public, *miri*, şi terenurile aflate în proprietatea particulară, *mülk*.

48. (pag. 77). - Cuvântul este la origine iranian, ca şi funcţia pe care o numeşte (*vicira*, „judecător" „cel ce hotărăşte"). Arabii, care l-au împrumutat de la Sasanizi, desemnau prin termenul *wazir* pe dregătorul de rang înalt, provenind din clasa învăţaţilor (ulema). Primii viziri otomani nu aveau atribuţii militare şi au menţinut această rezervă până spre sfârşitul domniei lui Murad I. Alegerea marelui vizir (*vezir-l a'zam*) din rândurile robilor *devshirme* se va face imediat după cucerirea Constantinopolului primul neturc numit în această funcţie, pe 30 mai 1453, fiind Ishak paşa, slav de origine. De altfel, din 1453 şi până la sfârşitul secolului al XVI-lea din cei 34 mari viziri numai 4 au fost turci.

49. (pag. 80) - Ca şi vizirul, divanul este la origine un cuvânt şi o instituţie iraniană: *Dev div* înseamnă „uriaş, divinitate"; *dîvân*, în persană, are sensul „cei mari", apoi desemnează „consiliul", „sfatul suprem". În Islam, divanul reprezintă nivelul cel mai înalt al administraţiei oficiale. *Divan-i Hümâyûn* este la otomani Consiliul imperial.

50. (pag. 80) - Palatul imperial, seraiul, era compus din clădiri multiple şi multifuncţionale (vezi nota 42), despărţite de curţi interioare. Topografic, seraiul era împărţit în trei zone, în care se intra prin porţi monumentale. Prima era „Poarta împărătească" (*Bab-i hümâyûn*); urma „Poarta de mijloc"

(*Orța Kapî*), denumită și „Poarta salutului" (*Bab-üs selâm*); în fine, a treia poartă „Poarta fericirii" (*Bab-üs-Saâdet*), prin care se intra în reședința privată a sultanului. Acest termen indica în limbajul curent și oficial instanța supremă a statului (Palatul sultanului), spre deosebire de *Bab-i Ali* „Prea înaltă Poartă, Sublima Poartă" (lat. *Fulgida Porta*) care, începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, când marele vizir și-a stabilit reședința într-un palat alăturat a desemnat marele vizirat, deci guvernul otoman.

51. (pag. 81) - Competențele Divanului, și implicit atribuțiile membrilor săi, izvorând din preceptele legii religioase (completate, atunci când se dovedeau insuficiente, cu decretele - firmanele - emise de suveran) au suferit o certă evoluție de la faza incipientă a statului paternalist din vremea primilor sultani până la imperiul centralizat și autoritar fundamentat de Mahomed Cuceritorul. În general, ca membri ai divanului, vizirii (al căror număr crește de la trei pe vremea lui Mahomed II la șapte la sfârșitul secolului al XVI-lea) nu au responsabilități precise, ei funcționând ca sfătuitori ai sultanului și primind însărcinări concrete și posturi de comandă după împrejurări. Alături de ei există însă trei dregători cu funcții determinate și foarte importante:

- *defterdar*-ul, cu atribuții financiare, el răspunzând de tezaurul, vistieria (*hazîne*) statului.
- *kadiasker*-ul, la origine „judecător al oștirii", se ocupă de justiție și învățământ.
- *nișanci*-ul (persan *nișan* - „semn"), mai marele cancelariei, care are datoria de a aplica sigiliul sultanului (*tugra*) pe documentele oficiale, redactează textul tratatelor în versiunea osmană, primește ambasadorii străini înainte ca aceștia să se prezinte sultanului.

52. (pag. 81) - Scribul, sau secretarul (*Kâtib* pl. *küttab*) era un funcționar extrem de cultivat și cu mare influență; secretarul-șef (*reis ül-kütab*), șeful scribilor care se ocupau de corespondența cu străinătatea, aflat sub directa autoritate a *nișanci*-ului va deveni după 1650 ministrul de externe al Imperiului otoman.

53. (pag. 82) - *Ulema* este pluralul cuvântului *'älim*, care îl desemnează pe deținătorul cunoașterii religioase (*'ilm*), opusă cunoașterii profane (*ma'rifa*).

54. (pag. 96) - Hanatul Crimeii, desprins din Hoarda de Aur în 1449, a fost un aliat credincios al Porții, în dependența căreia a intrat de fapt în 1475. În vara lui 1571 hanul Devlet Ghirai a atacat Moscova, pe care a incendiat-o. O pace a fost încheiată în 1573, țarul Ivan IV cel Groaznic acceptând să plătească tribut anual.

55. (pag. 96) - La moartea regelui Sigismund II August, din dinastia Jagiello (14 august 1572), monarhia a devenit electivă. În consecință, în mai 1573 a fost ales, cu puternic sprijin otoman, Henric de Valois, care a domnit până în mai 1574, când a preluat tronul Franței (ca Henric III). În noua luptă pentru coroana Poloniei s-au angajat Rusia și Austria, dar seimul, influențat din nou de turci, l-a proclamat rege pe protejatul acestora, Ștefan Báthory,

voievod al Transilvaniei din 1571. Ca rege al Poloniei (1575-1586) şi principe al Transilvaniei (1576-1583), Báthory a încheiat un tratat la 30 iulie 1577 cu sultanul Murad III prin care se declara vasal al Porţii.

56. (pag. 98) - Războiul este fapt turco-austriac; de altfel, în istoria otomană el este cunoscut sub numele de *Nemçe seferi*. „Expediţia contra nemţilor" (etnonimul sub care erau cunoscuţi austriecii; de-abia în secolul al XVIII-lea a fost adoptat termenul *Avusturya, avusturyali*).

57. (pag. 98) - În contextul confruntărilor militare austriaco-otomane, domnitorii din ţările Române s-au raliat noii Ligi Sfinte, iniţiate de papa Clement VIII şi împăratul Rudolf II în 1591-1592: în iulie 1594 Mihai Viteazul, domnul Ţării Româneşti, şi în luna august a aceluiaşi an Aron Vodă, domnitorul Moldovei, au încheiat alianţe cu Habsburgii şi emisarii Curiei papale. În Transilvania, principele Sigismund Báthory hotărâse încă din 1593 să treacă de partea Habsburgilor împotriva suzeranităţii otomane. Răscoala antiotomană a început în noiembrie 1594 la Bucureşti şi Iaşi şi a devenit efectivă prin atacarea raielelor turceşti de pe linia Dunării, continuată printr-o companie la sud de Dunăre. Expediţia de pedepsire a insurgenţilor (lucrurile au mers până la hotărârea marelui vizir Ferhad paşa de transformare a Moldovei şi Ţării Româneşti în vilaiete otomane, evoluţia conflictului împiedicând însă transpunerea în fapt a acestei decizii extreme) s-a soldat cu victoria lui Mihai Viteazul asupra recent instalatului mare vizir Sinan paşa la Călugăreni (23 august 1595). În 1598 o nouă campanie sud-dunăreană a lui Mihai Viteazul produce mari pagube turcilor. Neînţelegerile dintre oscilantul principe Sigismund Báthory (care la un moment dat cedează scaunul vărului său, cardinalul Andrei Báthory, turcofil) şi domnitorul Ţării Româneşti - realizatorul, pentru câteva luni (mai-septembrie 1600), al primei uniri a celor trei ţări româneşti - a dus la înfrângerea acestei prime mari răscoale antiotomane concomitente din spaţiul carpato-dunărean. Între timp, intervenţia polonă în Moldova reinstaurase domnia Movileştilor, partizani ai reluării legăturilor de vasalitate cu Poarta. În Transilvania dieta l-a ales principe pe Ştefan Bocskay, protestant şi antihabsburgic, care a restabilit relaţia de vasalitate faţă de otomani. Tratatul de la Viena din 23 iunie 1606 i-a adus lui Bocskay recunoaşterea statutului de vasal al Porţii.

58. (pag. 98) - Tratatul semnat la 11 noiembrie 1606 la Zsitvatorok stipula anularea haraciului plătit de Austria Sublimei Porţi şi restabilirea raporturilor de egalitate între cei doi suverani. Un nou război austro-turc se va declanşa în 1663.

59. (pag. 98) - Statutul cu totul special al acestor capitulaţii, care cuprind aspecte economice (în speţă comerciale - scutiri de vamă), politice şi religioase, este rezultatul principiului fundamental al Islamului, potrivit căruia scopul final al Comunităţii (*'Umma*) este stabilirea unei ordini islamice universale (*dar es-Salâm*). În consecinţă, de la aspectul personal, particular, de privilegiu individual de comerţ (*Salv-conduct*) se ajunge la forma

mult mai complexă de *'ahdnâme* („tratat", - aşa numita „capitulaţie") care statuează, teoretic, statutul generalizat (la nivelului unui stat) al unei, paradoxal, stări de provizorat (*dar al'-ahd* - „casa legământului, casa pactului") între singurele structuri admise de dogmă: *Dâr ul-Islâm*, „Casa Islamului" şi *Dâr ul-harb* „Casa războiului".

60. (p. 104) - Se cuvinte menţionată în acest context o nouă şi semnificativă încercare a Moldovei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei de a-şi coordona lupta pentru ieşirea de sub suzeranitatea otomană, în perioada 1657-1660 (după ce, în timpul scurtului război turco-polon din 1620-1621, o alianţă moldo-polonă a produs unele defecţiuni armatei otomane, între care rezistenţa reuşită la un asediu de câteva luni al cetăţii Hotin, condus de sultanul Osman II). Notabilă este campania antiotomană de la sud de Dunăre condusă de domnitorul Ţării Româneşti Mihnea III în septembrie 1659, precum şi alianţa antiotomană încheiată de Mihnea III cu principele Transilvaniei Gheorghe Rákoczy II. Înfrângerea acestuia va fi urmată în august 1660 de ocuparea cetăţii Oradea şi transformarea zonei Partium într-o provincie otomană, *Eyâlet-i Varad*.

61. (pag. 105) - S-a purtat de fapt un război austro-turc, din care notorie este victoria obţinută la Saint-Gothard de marele strateg, generalul Raimond Montecuccoli (1 august 1664), fapt care a permis încheierea păcii de la Vasvár (Eisenburg), prin care austriecii au păstrat vestul Ungariei, mereu râvnit de Poartă.

62. (pag. 106) - La începutul anului 1657 principele Gheorghe Rákoczy II a pornit o campanie pentru ocuparea tronului Poloniei, cucerind oraşele Cracovia şi Varşovia, dar curmată prin înfrângerea sa în iulie 1657.

63. (pag. 108). - Marele vizir a încercat de fapt un asalt general asupra oraşului la 27 august, dar fără izbândă. Riscând încercuirea - era atacat aproape concentric de regele Poloniei Jan III Sobieski şi de fostul candidat la tronul polonez Carol de Lorena, care pe 12 septembrie au dezlănţuit asaltul pentru dobândirea „steagului profetului" - s-a retras într-o totală dezordine şi cu pierderi extrem de mari, regruparea restului armatei realizându-se abia la Buda. De menţionat că, în virtutea obligaţiilor decurgând din raporturile de vasalitate, domnitorii Ţării Româneşti (Şerban Cantacuzino) şi Moldovei (Gheorghe Duca) au participat la asediul Vienei, dar au întreţinut în secret legături cu imperialii, furnizându-le informaţii despre armata otomană.

64. (pag. 109) - Pe 12 august 1687, în a doua bătălie de la Mohács, Carol de Lorena îi înfrânge pe turci, iar la 18 octombrie 1687, dieta de la Pojon (Bratislava) recunoaşte Ungaria ca regat ereditar al Habsburgilor.

65. (pag. 110) - Înfrângerea de la Zenta a turcilor, la 11 septembrie 1687, de către armata austriacă condusă de celebrul prinţ Eugeniu de Savoia, participant şi la despresurarea Vienei în 1683, a deschis calea unor eşecuri succesive, culminând cu tratatul de la Karlowitz.

66. (pag. 110) - Doar Banatul Timişoarei rămânea posesiune turcească.

67. (pag. 119) - In perioada domniei lui Mahomed IV, au funcţionat 18 mari viziri, dintre care câţiva de două ori; mulţi au fost maziliţi după câteva luni, zile sau chiar ore (Mustafa paşa, albanez de origine, mazilit pe 5 martie 1656 după câteva ore de la numire), unii s-au retras şi unii au fost ucişi.

68. (pag. 120) - Armata otomană a fost constituită, secole de-a rândul, din trei categorii principale:

- armata permanentă - *kapikulu, kapukulu*, „robii Porţii", armata aflată în permanenţă la dispoziţia sultanului şi compusă, pe baza sistemului *devşirme*, în principal din ieniceri; în afara ienicerilor, mai erau:
  - corpul, ogeacul armurierilor (*cebegi ocagi*), gebegiii
  - corpul, ogeacul tunarilor (*topçu ocagi*)
  - cavaleria kapikulu, călăreţii curţii, proveniţi din icioglani (vezi nota 42)
- armata provincială (*eyalet askeri*) compusă din:
  - cavaleria timariotă (spahiii)
  - azapi (*azab*, „celibatar") pedestrime uşoară, iniţial formată din anatolieni
  - akingii (*akinci*), cavalerie uşoară, de pradă, completată în secolul al XVI-lea cu cavaleria *deli* („nebun"), deliii.
  - armata de la hotare (*serhad askeri*)
- marina (*deniz kuvvetleri*)

69. (pag. 122) - De fapt împotriva Austriei; vezi nota 56.

70. (pag. 128) - Hadji Lütfi paşa, om de stat, cărturat şi istoriograf, era albanez de origine. A fost prezent la toate campaniile lui Selim I, ajungând mare vizir sub Soliman Magnificul (de la 13 iulie 1539 la 9 mai 1541). Este autorul unei cronici (*Tevarih*) şi a „Cărţii vizirului" (*Asafnâme*). Vezi *Cronici turceşti privind Ţările Române, Extrase, I,* sec. XV - mijlocul secolului al XVII-lea, Ed. Academiei, Bucureşti, 1966, p. 233-250.

71. (pag. 129) - Suma de bani pe care, absolut obligatoriu, sultanul trebuia s-o împartă ienicerilor la urcarea pe tron, se numea *cülus bahşişi*, „bacşişul (milostenia) înscăunării". La prima expediţie a sultanului, era obligatoriu *sefer bahşişi* „bacşişul expediţiei".

72. (pag. 131). - Mare cărturar (1609-1657) interesat deopotrivă de ştiinţele pozitive şi de istorie şi teologie, autor a 23 de lucrări în turcă şi arabă. Vezi *Cronici turceşti* II, Ed. Academiei 1974, p. 25-124.

73. (p. 133) - vezi *Cronici turceşti*, III, Ed. Academiei, 1980, p. 1-128.

74. (pag. 133) - Husein paşa, albanez de origine, a fost mare vizir între 17 septembrie 1697 şi 8 august 1702, când s-a retras.

75. (pag. 135) - În bătălia de la Stănileşti, care pune capăt războiului ruso-turc din 1710-1711, Petru cel Mare, care încheiase cu Dimitrie Cantemir în aprilie tratatul de la Luţk, prin care îi acorda sprijin în lupta antiotomană, a fost învins de turci. Tratatul de la Prut, prin care Rusia pierdea Azovul, deşi stopa pentru moment tendinţele expansioniste ale Rusiei, marca totuşi o schimbare de

forţe în zona balcanică, unde noul factor de putere va ajunge în curând un element precumpănitor.

76. (pag. 135) - Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen ŕ l'epoque de Philippe II*, Armand Colin, 1963 (1979), trad. rom. *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1985-1986.

77. (pag. 141) - Rapoartele baililor veneţieni au fost editate de Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato, raccolte, annotate ed edite da... serie III, Relazioni degli stati ottomani*, 3 vol. Florenţa, 1855.

78. (pag. 144) - Afirmaţia aceasta trebuie privită cu un anume relativism. Din lungul şir al călătorilor, diplomaţilor, cărturarilor care au intrat în contact cu realităţile otomane, cel puţin câţiva au oferit relatări sau analize de mare obiectivitate. Se cuvine să amintim în acest context pe diplomaţii şi călătorii Filippo Buonaccorsi (Callimachus) - intrat în 1470 în slujba regelui Cazimir IV al Poloniei, a oferit relatări importante şi despre relaţiile Ţărilor Române cu Poarta; De la Broquičre (Bertrandon) - trimis al ducelui Milanului Filippo Maria Visconti într-o solie la sultanul Murad II, a realizat descrieri extrem de amănunţite ale organizării otomanilor; raguzanul Michele Bocignoli, autor al unei relatări despre luptele lui Vlad Ţepeş cu turcii (vezi *Călători străini*, vol. I, p. 171-180); Anton Verancsics - secretar regal al lui Ioan Zápolya, autor între altele al unor lucrări despre expediţiile sultanului Soliman Magnificul în Moldova împotriva lui Petru Rareş (1538) şi în Transilvania (vezi *Călători străini*, vol. I, p. 393-426). Dintre autorii de tratate şi istorii ale Imperiului otoman, trebuie menţionaţi: I. Leunclavius, autor al unei celebre în epocă istorii a Imperiului relizată şi pe baza cronicilor otomane, *Historiae Musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae libri XVIII*, Francofurti 1591; Paul Rycaut, secretar al ambasadorului englez la Poartă, lordul Winchilsea, în perioada 1660-1667, în care calitate, învăţând limba turcă şi cunoscând foarte bine instituţiile otomane, a scris o serie de lucrări despre turci, care culminează cu *The Present State of the Ottoman Empire*, London, 1668 (vezi *Călători străini*, vol. VII, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980, p. 497-504); „Sieur" de La Croix, secretarul marchizului de Nointel, ambasadorul Franţei la Constantinopol, autor a nenumărate lucrări despre istoria şi organizarea otomanilor, printre care *Etat général de l'empire ottoman par un solitaire turc*, Paris, 1695, 3 vol. (vezi *Călători străini*, vol. VII, p. 232-277); Luigi Ferdinando Marsigli, inginer militar în slujba Habsburgilor, autor de tratate militare, geografice, istorice, printre care celebrul *Stato militare dell'Impero Ottomano, incremento e decremento del medesimo*, Haga-Amsterdam, 1732 (vezi *Călători străini*, vol. VIII, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983, p. 44-63). În sfârşit, dar nu în ultimul rând, trebuie consemnată importanţa contribuţie a principelui Dimitrie Cantemir, autorul celebrei lucrări *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae*, tradusă şi tipărită în engleză (1734-1735), franceză (1743), germană (1745), trad rom. de I. Hodosiu, *Istoria Imperiului*

otoman. Creşterea şi scăderea lui, Bucureşti, 1876, şi al subtilei analize a temeiurilor religioase ale islamismului *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, scrisă în latină şi publicată prima dată în trad. rusă la Petersburg în 1722, vezi ed. rom. de Virgil Cândea, Ed. Minerva, Bucureşti, 1972.

79. (pag. 146) - Ample extrase din cele zece cărţi ale memorialului său *Seyahat-name* („Cartea de călătorii") au fost traduse de Mustafa Ali Mehmet în vol. VI din *Călători străini*, pag. 311-753.

80. (pag. 149) - Vezi Jean Delumeau, *Frica în Occident* (secolele XVI-VIII), Ed. Meridiane, Bucureşti, 1986, Cap. VIII Agenţii lui Satan.

81. (pag. 149) - Scrierea lui Martin Luther din 1529, *Von Kriege wider die Turcken* („Despre războiul împotriva turcilor"), va fi urmată de altele în 1539 şi 1541. De menţionat şi lucrările dedicate sau atingătoare de subiectul „marii spaime" ale lui Erasmus din Rotterdam, *De bello Turcis inferrendo* (1530) şi Hugo Grotius, *De veritate religionis christianae* (1627), liber VI.

82. (pag. 149) - Un catalog descriptiv al cărţilor populare, broşurilor şi tipăriturilor care au circulat în Europa (apuseană îndeosebi) pe tema primejdiei otomane între 1501-1600 cuprinde 2463 de titluri. Vezi Carl Göllner, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, I-II, Bucureşti, Baden-Baden, 1961-1968.

83. (pag. 158) - Domnia sultanului Ahmed III (1703-1730) va însemna, chiar dacă timid, începutul unei perioade de reviriment, prin renunţarea la unele elemente tradiţionaliste şi adoptarea unor norme şi concepţii novatoare, menite să dea o nouă „înflorire" Imperiului (De altfel, domnia sa va căpăta denumirea metaforică de „Epoca lalelelor" - *Lâle Devri*). In acest context, trebuie menţionate introducerea tiparului cu caractere arabe (1728), înfiinţarea teatrelor, modernizarea marinei, etc.

84. (pag. 158) - Opera numită în original *Gihannuma*, este un fel de „Cosmografie universală" şi se bazează pe lucrările lui Ortelius, Gerardus Mercator, Cluverius.

85. (pag. 159) - Această tendinţă a apărut de fapt îndată după domnia lui Soliman Magnificul, devenită un topos ideal al istoriei otomane. Organizarea Imperiului, aşa cum fusese ea înfăptuită de sultanul legiuitor, a devenit *Nizam-i Kadim* „Vechea Ordine", iar îndemnurile „sfaturile" (*Nasihat*) şi „cerinţele" (*Lâzime*) adresate sultanilor de cărturarii Koci-Bei, Kiatib Celebi, Naima promovau acest model regresiv.

86. (pag. 159) - Aceşti interpreţi purtau numele de dragomani. Primul dragoman cunsocut, Ali bey, este menţionat în jurul lui 1502.

87. (pag. 159) - În condiţiile înfrângerilor succesive şi păcilor dezavantajoase încheiate cu Austria şi Rusia (1774 - tratatul ruso-turc de la Kuciuk-Kainargi, 1791 - dublul tratat, turco-austriac, la Sistov şi turco-rus la Iaşi), sultanul Selim III (1789-1807) a pornit pe calea „europenizării" Imperiului prin seria de reforme numită „Noua Ordine" (*Nizam-i Djedid*).

Lista sultanilor otomani

1281/1284-1326	Osman „Ghazi", fiul lui Ertogrul
1326-1359/1360	Orhan Ghazi, fiul lui Osman
1360-1389 iunie 15	Murad I „Hüdâvendigâr", fiul lui Orhan
1389 iunie 15-1402 iulie 28	Baiazid I Yîldîrîm
1402-1413	interregn
1402-1413	Mehmed Celebi, emir de Anatolia
1403-1413	Suleiman (Süleyman), emir de Edirne
1411-1413	Musa Celebi, emir de Edirne
1413 august 30-1421 mai 31	Murad II, fiul lui Mehmed I Celebi abdică în favoarea fiului său Mahomed (Mehmed) II
1444 iulie 13-1444 noiembrie 1	Mahomed (Mehmed) II Cuceritorul (Fatîh)
1444 noiembrie 1-1444 decembrie	Murad II, abdică în favoarea fiului său Mahomed (Mehmed II)
1444 decembrie-1446 mai 5	Mahomed (Mehmed) II Cuceritorul (Fatîh)
1446 mai 5 - 1451 februarie 3	Murad II
1451 februarie 18-1481 mai 3	Mahomed (Mehmed) II Cuceritorul (Fatîh)
1481 mai 21-1512 aprilie 25	Baiazid II Veli, fiul lui Mahomed II, detronat
1512 aprilie 25-1520 septembrie 21	Selim I „Yavuz", fiul lui Baiazid II
1520 septembrie 30-1566 septembrie 7	Soliman (Süleyman) Magnificul, Kanunî, fiul lui Selim I
1566 septembrie 30-1574 decembrie 15	Selim II, fiul lui Soliman Magnificul
1574 decembrie 22-1595 ianuarie 17	Murad III, fiul lui Selim II
1595 ianuarie 27-1603 decembrie 22	Mahomed (Mehmed) III, fiul lui Murad III
1603 decembrie 22-1617 noiembrie 22	Ahmed I, fiul lui Mahomed III
1617 noiembrie 22-1618 februarie 26	Mustafa I, fiul lui Mahomed III, detronat
1618 februarie 26-1622 mai 20	Osman II, fiul lui Ahmed I, detronat şi ucis

1622 mai 20-	
1623 septembrie 10	Mustafa I, fiul lui Mahomed III, detronat
1623 septembrie 10-	
1640 februarie 9	Murad IV, fiul lui Ahmed I
1640 februarie 9-	
1648 august 8	Ibrahim, fiul lui Ahmed I, detronat şi ucis
1648 august 8-	
1687 noiembrie 8	Mahomed (Mehmed) IV, fiul lui Ibrahim, detronat
1687 noiembrie 9-	
1691 iunie 22	Soliman (Süleyman) II, fiul lui Ibrahim
1691 iunie 22-	
1695 februarie 7	Ahmed II, fiul lui Ibrahim
1695 februarie 7-	
1703 august 23	Mustafa II, fiul lui Mahomed IV, detronat
1703 august 23-	
1730 octombrie 30	Ahmed III, fiul lui Mahomed IV, abdică
1730 noiembrie 1-	
1754 decembrie 13	Mahmud I, fiul lui Mustafa II
1754 decembrie 13-	
1757 octombrie 29	Osman III, fiul lui Mustafa II
1757 octombrie 30-	
1774 ianuarie 21	Mustafa III, fiul lui Ahmed III
1774 ianuarie 21-	
1789 aprilie 6	Abdul-Hamid I, fiul lui Ahmed III
1789 aprilie 7 -	
1807 mai 29	Selim III, fiul lui Mustafa III

Lecturi suplimentare

Nu există prea multe cărţi în limba engleză despre Imperiul Otoman disponibile şi uşor de citit.

Raphaela Lewis - *Every day Life in Ottoman Turkey* (Batsford/ Putnam, 1971) reprezintă un punct de pornire bun. Lectură plăcută, este bine ilustrată, dar săracă în date.

Pentru câteva „lecturi uşoare" încercaţi.

Anthony Bridges - *Suleiman the Magnificent* (Granada, 1983). Este scrisă în mod atractiv, dar conţine un singur paragraf despre Soliman ca „Legiuitor".

Steven Runciman - *The Fall of Constantinople* (Oxford, 1961). Trad. rom. *Căderea Constantinopolului*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1971. Este o relatare despre ultimele zile ale oraşului.

F. Babinger -*Mehmed the Conqueror and his Times* (Princeton, 1971). Deseori teoria este prezentată ca realitate şi de aceea cartea trebuie folosită cu prudenţă.

E. Bradford - *The Great Siege of Malta, 1565* (Penguin, 1964). O poveste pasionantă într-o manieră alertă.

Până de curând erau disponibile numai câteva cărţi în limba engleză ale unor istorici turci. Una dintre cărţi considerată remarcabilă şi pe care o recomand este:

Halil Inalcik - *The Ottoman Empire, 1300 to 1600* (Weidenfeld şi Nicolson, 1973). Trad. rom. *Imperiul Otoman. Epoca clasică. 1300-1600,* Ed. Enciclopedică, Bucureşti 1996.

Alte lucrări utile ce merită a fi consultate sunt:

Norman Itzkowitz *„The Ottoman Empire and the High Islamic Tradition"* - (University of Chicago, 1972).

A.H. Lybyer - *Government in the Ottoman Empire in the Time of Soliman the Magnificent* (Harvard, 1913, retipărită în 1978). Este un punct de vedere tipic european, o lucrare de pionierat pentru vremea sa, fiind acum destul de depăşită.

M.A. Cooke (ed) - *A History of the Ottoman Empire to 1730.* Reprezintă o colecţie de capitole din *Cambridge Modern History* şi *Cambridge History of Islam.* Încărcat de fapte, acest volum oferă o relatare cronologică simplă cu accente pe istoria politică. Nu este realizată o analiză prea profundă şi nu sunt luate în consideraţie prea mult recentele cercetări turceşti.

D. Vaughan - *Europe and the Turk* (Liverpool, 1974). Este o descriere faptică, riguros argumentată privind câteva din relaţiile dintre Europa şi otomani. Nu este uşor de citit.

P.F. Sugar - *S-E Europe under Ottoman Rule* (Washington, 1977). Cea mai bună lucrare despre prezenţa otomană în Balcani.

Singura istorie modernă cuprinzătoare a Imperiului Otoman este **S.J. şi E.K. Shaw** *History of the Ottoman Empire* (Cambridge, 1976) în două volume. Volumul I acoperă perioada până la 1808. Conţine un număr de inexactităţi şi ar trebui folosit cu grijă.

Pentru minunata paletă coloristică şi pentru abordarea erudită a mediului cultural din Imperiul Otoman în secolului al XVI-lea recomand fără rezerve lucrarea:

J.M. Rogers şi R.M. Ward (eds) *Suleiman the Magnificent* (British Museum, 1988). Acesta este splendidul catalog al expoziţiei cu acelaşi nume de la British Museum, 1988.

Surse de informaţii privind Imperiul Otoman în perioada 1450 - 1700

Cea mai importantă sursă occidentală este:

E. Forster (ed) *Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq* (Oxford, 1927). În aceste patru scrisori lungi Busbecq oferă un punct de vedere asupra imperiului mai atractiv şi perceptiv decât cel european.

Merită să încercaţi să găsiţi:

A. Pallis - *In the Days of the Janissaries* (Hutchinson, 1951) bazată pe scrierile lui Evliya Celebi.

Bibliografie suplimentară

A. Izvoare

Ducas - *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, ed. critică şi traducere de Vasile Grecu, Ed. Academiei, Scriptores Byzantini I, Bucureşti, 1958.
Laonic Chalcocondil - *Expuneri istorice. Creşterea puterii turceşti. Căderea împărăţiei bizantine*, trad. de Vasile Grecu, Ed. Academiei, Scriptores Byzantini II, Bucureşti, 1958.
Critobul din Imbros - *Din domnia lui Mahomed al II-lea, anii 1451-1467*, text şi traducere de Vasile Grecu, Ed. Academiei, Scriptores Byzantini IV, Bucureşti, 1963.
Georgios Sphrantzes - *Memorii 1401-1477*, ed. critică şi traducere de Vasile Grecu, Ed. Academiei, Scriptores Byzantini V, Bucureşti 1966.
*** *Cronici turceşti privind Ţările Române. Extrase.*
I. Sec. XV - mijlocul sec. XVII, ediţie de Mihail Guboglu şi Mustafa Mehmed, Ed. Academiei, Bucureşti, 1966.
II. Sec. XVII - începutul sec. XVIII, ediţie de Mihail Guboglu, Ed. Academiei, Bucureşti, 1974.
III. Sfârşitul sec. XVI - începutul sec. XIX, ediţie de Mustafa A. Mehmet, Ed. Academiei, Bucureşti, 1980.
*** *Turcica. Die Europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts 1501-1600*, I-II hgb Carl Göllner, Bucureşti, Baden-Baden, 1961-1968.
*** Călători străini despre Ţările Române, vol. VI, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976 (Evlia Celebi).

B. Istorii generale ale Imperiului otoman

Dimitrie Cantemir - *Istoria Imperiului otoman, creşterea şi scăderea lui*, trad. de I. Hodosiu, I-II, Bucureşti, 1876.
Nicolae Iorga - *Geschichte des Osmanischen Reiches*, I-IV, Gotha, 1908-1913.
Halil Inalcik – *ImperiulOtoman. Epoca clasică. 1300-1600,* Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1996.
Aurel Decei - *Istoria Imperiului otoman, până la 1656*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978.
Mustafa Ali Mehmed - *Istoria turcilor*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976.

C. Istorii speciale

André Clot - *Mahomed al II-lea, cuceritorul Bizanţului*, Ed. Artemis, Bucureşti, 1993
Nicolae Ciachir - *Soliman Magnificul*, Ed. Enciclopedică Română, Bucureşti, 1972.
Fernand Braudel - *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, I-VI, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1985-1986.
Mehmet Ali Ekrem - *Civilizaţia turcă*, Ed. Sport-Turism, Bucureşti, 1981.

D. Lucrări despre Islam

André Miquel - *Islamul şi civilizaţia sa*, I-II, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1994
Dominique Sourdel, Janine Sourdel-Thomine, *Civilizaţia Islamului clasic* I-III, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1975.
Dominique Sourdel - *Islamul*, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1993.
Nadia Anghelescu - *Introducere în Islam*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1993.
Fritjof Schuon - *Să înţelegem Islamul*, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1994.
Dimitrie Cantemir - *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, ediţie de Virgil Cândea, Ed. Minerva, Bucureşti 1977
Eugenia Popescu-Judetz - *Dimitrie Cantemir, Cartea ştiinţei muzicii*, Ed. Muzicală, Bucureşti, 1973.

Glosar

Aceştia sunt termenii cei mai frecvent utilizaţi în text:

Aga	şeful unui departament din palatul imperial (comandantul ienicerilor, şeful eunucilor haremului).
Akingi	soldaţi din cavaleria uşoară neregulată care luptau pentru pradă, nefiind plătiţi în alt mod.
Bey, beg, bei	conducător independent la începuturile Imperiului Otoman mai târziu guvernatorul unui *sandjak* (sangeac).
Beylerbey, beglerbeg, beilerbei	beiul beilor - guvernatorul unei provincii formate din *sanjak*-uri
Cadi	judecător, membru al *ulema.*
Devşirme	băieţi creştini provenind din tributul plătit de ţările balcanice cucerite şi instruiţi pentru a intra în serviciul sultanului la palat, în armată sau în administraţie ca robi.
Divan	consiliu imperial şi tribunal iniţial prezidat de sultan în persoană, iar mai târziu de marele vizir.
Emir	prinţ, conducător care guverna un emirat.
Ghazi	„luptător pentru credinţă" a cărui datorie sfântă era să extindă teritoriul islamic (*dar-ul-Islam* = casa Islamului) şi dacă era necesar, să moară ca un martir pentru acest ţel. Acţiona prin raiduri (*ghaza*) în teritoriile nemusulmane (*dar-ul-harb* = casa războiului).
Harem	femeile din familia sultanului; locuiau în *haremlik*, apartamentele destinate femeilor.
Ieniceri	armata permanentă de infanterie recrutată din *devşirme* până la mijlocul secolul al XVII-lea.
Djelali	bande de briganzi în Anatolia în jurul anului 1600.
Kafi	apartamente special păzite (celule) unde prinţii imperiali erau ţinuţi prizonieri în cadrul palatului.

Kanun	lege seculară; norme şi decrete emise de sultan în concordanţă însă cu legile religioase (*sheriat*).
Kul	rob (al sultanului sau al altei oficialităţi importante) recrutat de obicei din devşirme sau din rândul prizonierilor de război sau de pe pieţele de sclavi din Istanbul.
Memalik-i-mahrusa	domeniile protejate (de Allah) ale sultanului; numele otoman al imperiului.
Millet	comunitate sau sectă religioasă legal recunoscută (ex. cea a grecilor ortodocşi, a evreilor)
Paşa	stăpân (titlu pentru un oficial important).
Re'aya	clasa nemilitară a contribuabililor sultanului, de obicei ţărani.
Sandjak	principala unitate administrativă teritorială.
Sekban	soldat din trupele neregulate, echipat cu arme de foc.
Sipahi, spahiu	membru al cavaleriei deţinător al unui *timar* sau membru al armatei de robi a sultanului ca spahiu al Porţii (palatului).
Sheriat, şeriat	lege sacră a Islamului.
Shi'a, şi'a	credinţă şi practică musulmană eretică, fundamentalistă.
Sunnah	credinţă şi practică musulmană ortodoxă, majoritară în cadrul Islamului.
Timar	dreptul asupra veniturilor provenind de pe o anumită parcelă de pământ (nu dreptul asupra pământului însuşi). Utilizat pentru a întreţine unul sau mai mulţi spahii în serviciul sultanului.
Ulema	ierarhia islamică; musulmanii învăţaţi din rândul cărora proveneau învăţătorii, judecătorii şi juriştii.
Vakuf, vakif	pământul (şi roadele acestuia) care era dăruit spre folosinţă perpetuă autorităţilor religioase.
Valide	mama unui sultan, uneori cea mai importantă persoană din imperiu.
Vizir	oficialitate guvernamentală; marele vizir era primul ministru.
Zimmi	membri nemusulmani ai *re'aya,* dezavantajaţi din punct de vedere financiar datorită impozitelor suplimentare

Pronunţare şi ortografiere

Au fost utilizate formele cele mai simple ale numelor şi ale altor cuvinte, iar ortografierea a fost pe cât posibil fonetizată. Fiţi atenţi la formele diferite de ortografiere care pot să apară în alte lucrări: ex. devşirme, devshirme; Mehmet, Mehmed, Mahomed; Mohammed, Muhammad; Khaireddin; Khair-el-din; Hayruddin (Barbarossa); Suleiman, Solyman, Suleyman, Sulaiman; Paşa, pasha; şaj, shah; de asemenea, şeriat, şerif, şeyh (sheikh), reaya, raya; vakif, wakf, waqf; valide, walide; sanjak, sandjak, sançak; kanun, quanun; kadi, cadi, quadi; vezir, wazir, vizier.
Notă: Constantinopolul este numit în toată cartea Istanbul, după cucerirea sa în 1453.

Transmiterea termenilor turco - islamici în textul românesc

Neexistând criterii unitare de transliterare pentru alfabetul turco-osman şi ţinând cont de caracterul colecţei din care face parte lucrarea de faţă, am aplicat câteva criterii minime de coerenţă a transcrierii şi transliterării termenilor prezenţi. Astfel, respectând câteva norme ale alfabetului folosit de turca modernă, care transliterează cuvintele din turco-osmană, am notat:

turc. c = rom. gi, ge
turc. ç = rom. ci, ce
turc. ke, ki = rom. che, chi
turc. k (dur) = rom c

Pentru unii termeni extrem de uzitaţi, denumind instituţii şi realităţi specific otomane, am folosit în general transliterarea aplicată în turca modernă, dar am notat uneori şi forma uzitată internaţional pentru termenii islamici clasici (arabi): *sh'ia*, *şia*, *sheriat*, *şeriat*.

acces la istorie

Editorul colecției: Keith Randell

Colecția *Acces la istorie* oferă o introducere concisă și foarte accesibilă în studiul perioadelor importante ale istoriei europene. Fiecare titlu este o lectură plăcută adresată elevilor, studenților, dar și publicului larg. Toate capitolele includ planuri de studiu pentru elevi și studenți.

***Imperiul Otoman, 1450-1700,* prezintă epoca dintre căderea Constantinopolului și declinul Porții otomane, într-o perspectivă tematic-analitică. Sunt examinate condițiile sociale și economice care au făcut posibilă expansiunea teritorială din secolele al XV-lea și al XVI-lea, accentul căzând pe înfăptuirile sultanilor Mahomed Cuceritorul și Soliman Magnificul. Folosind izvoare contemporane, lucrarea înfățișează deopotrivă impactul otoman asupra Europei, cât și modul în care lumea europeană a fost receptată în spațiul musulman.**

ISBN 973-571-352-7

9 789735 713522